

Tolerant Youth

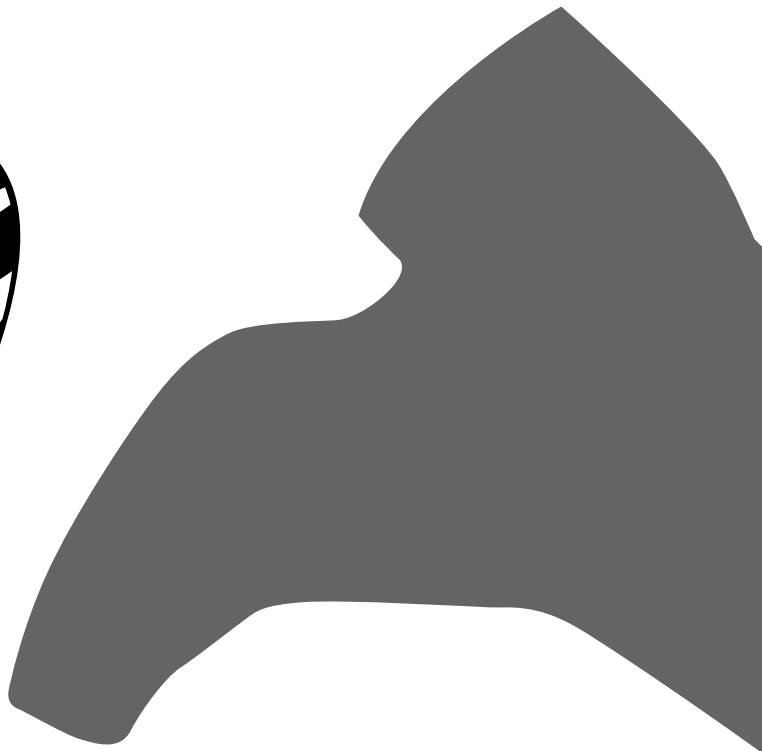
Stvoriti prostor između: izvan i nakon granica

Izbor istraživanja tolerantnosti mladih
u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji

Stvoriti prostor između: izvan i nakon granica
Izbor istraživanja tolerantnosti mladih u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji
2007. godina

Izdavač

Omladinski kulturni centar Juventas (Crna Gora)
Hercegovačka 49/II, 81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 81 665 178, fax: +382 81 665 171
www.juventas.cg.yu

Partneri na projektu

Inicijativa mladih za ljudska prava (Srbija)
Zašto ne? (Bosna i Hercegovina)

Pokrovitelj

FONDACIJA INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO
Predstavništvo Crna Gora

Fondacija Institut za otvoreno društvo – Predstavništvo Crna Gora (FOSI ROM)
Program "East - East: Partnership Beyond Border"

Urednik
Čarna Brković

Dizajn i priprema za štampu
PR Centar

Štampa
Studio Mouse

Tiraž
500

Podgorica, 2007.

Tolerant Youth

Stvoriti prostor između: izvan i nakon granica

Izbor istraživanja tolerantnosti mladih
u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji

Projekat

Ko, šta, i kako

Inicijativa, nazvana Tolerantna omladina, okupila je ljude čiji je rad prvenstveno upućen na probleme mladih, posebno u okvirima ljudskih prava i religijske tolerancije. Inicijativa teži da obezbijedi prostor i vrijeme u kojima bi mladi ljudi mogli da razmijene ideje, vrijednosti i iskustva kako bi unaprijedili religijsku i etničku toleranciju.

Tri organizacije učesnice – Omladinski kulturni centar Juventas (Crna Gora), Inicijativa mladih za ljudska prava (Srbija) i Zašto ne? (Bosna i Hercegovina) – saradivale su na konferenciji, istraživanju među-etničke tolerancije u regiji, i ponovnom okupljanju nakon obavljenog istraživanja. Projekat finansira Institut za otvoreno društvo, u okviru programa Istok-Istok: Partnerstvo bez granica (East-East: Partnership Beyond Borders).

Četvorodnevna konferencija, održana na Cetinju u julu 2007. godine, prije svega je označavala razmjenu iskustava, uspostavljanje i učvršćivanje veza između organizacija, kao i pažljivo artikulisanje problema mladih u sve tri zemlje koji su povezani sa etnički i religijski definisanom tolerancijom. Takođe, održana su predavanja nekoliko stručnjaka za pitanja religijske tolerancije koja su inicirala snažne diskusije i omogućila dublje razumijevanje problema prisutnim mladim ljudima.

Drugi dio inicijative se najvećim dijelom nalazi pred vama. Pokušali smo da sakupimo i učinimo dostupnim relevantne podatke i sociološka/psihološka istraživanja o nivou etničke i religijske tolerancije mladih u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji u posljednjih nekoliko godina. Prije svega smo željeli da ova publikacija postane oruđe koje će biti korišćeno u osmišljavanju nekih narednih projekata omladinskih organizacija i pokušaja promovisanja tolerancije među mladima.

Završni sastanak bi trebalo da omogući internu evaluaciju između tri organizacije i da posluži kao okvir za osmišljavanje buduće regionalne saradnje.

Preko geografskih i konceptualnih granica

Omladinski kulturni centar Juventas, kao nosilac projekta, smatra da je saradnja sa Zašto ne i Inicijativom mladih za ljudska prava – organizacijama iz regiona koje imaju iskustvo u radu sa mladima i ljudskim pravima – izuzetno važna, naročito u poslije-ratnom periodu. Saradnja omogućuje prevazilaženje ograničenja postojećih podjela, trasira put za razmjenu pozitivnih iskustava i ideja, i na taj način igra ulogu u stvaranju bolje budućnosti za mlade.

Iako političko-geografske granice vjerovatno jesu neophodne za bolje upravljanje zemljom, one predstavljaju prepreku u razmjeni znanja, iskustava, emocija i djelovanja. Religijske, nacionalne, etničke, seksualne, rodne, rasne, profesionalne, starosne podjele i granice među ljudima mogu/moraju biti preispitane i prevaziđene. Granični prostori između tri zemlje učesnice su u jednom trenutku bili životno važni. Mi danas želimo da pomognemo da mladi ljudi prestanu da obraćaju pažnju na njih.

Učesnici projekta

Omladinski kulturni centar Juventas

Omladinski kulturni centar Juventas je nevladina, neprofitna organizacija osnovana 29. januara 1996. u Podgorici. Tih godina, grupa studenata, koje je finansijski pomogao Institut za otvoreno društvo Crne Gore, započela je rad na Omladinskom magazinu Juventas. Cilj je bio stvaranje medija rezervisanog za ideje, interesovanja i probleme mladih. U to vrijeme nije postojalo mnogo časopisa, mediji su bili zatvoreni za iskazivanje mišljenja mladih – naročito vezanih za određene oblasti; za mišljenja drugačija od ustaljenih i opšte prihvaćenih. Gotovo je i nemoguće bilo prikazati postojeće probleme, a još manje otvoreno kritikovati tokove i dešavanja. Magazin Juventas je upravo dao tu šansu mladima u Crnoj Gori. Omladinski kulturni centar Juventas nastao je iz pomenute inicijative. Zato se i Magazin smatra »majkom« svih ostalih projekata realizovanih tokom svih godina postojanja i rada Juventasa.

Juventas, kasnije juvenus, riječ je latinskog porijekla koja označava mladost i snagu mladosti. U rimskoj mitologiji Juventas je boginja mladosti. Kod Grka je to Hebe, kćerka Zeusa i Here. Juventas okuplja učenice i učenike srednjih škola i studente i studentkinje koji žele da aktivno učestvuju u društvenim tokovima i time utiču na svoju budućnost. Do sada, više od 1000 mladih ljudi bilo je angažovano na realizaciji Juventasovih projekata. Trenutno, naše članstvo broji više od 100 učenika i studenata.

Vizija OKC Juventasa je Crna Gora kao demokratsko društvo sa stabilnim uslovima, u kojem mladi mogu nesmetano da iskažu svoje potencijale, uoče svoje interese i kreiraju budućnost u skladu sa njima. Misija Juventasa je da animira što veći broj mladih ljudi da budu aktivni sudionici u procesu donošenja odluka vezanih za kreiranje i ostvarivanje njihove budućnosti. Vrijednosti koje zastupamo su timski rad, kvalitet, tolerancija, transparentnost, otvorenost za nova iskustva i znanja. Iako se sjedište Juventasa nalazi se u Podgorici, projekti se realizuju na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Korisnici i ciljne grupe projekata koje implementiramo jesu građani (prije svih mladi i pripadnici osjetljivih i marginalizovanih grupa), mediji, javne i privatne institucije, nevladine organizacije, donatori.

Ciljevi OKC Juventas-a su: razvijanje kritičkog mišljenja i kulture dijaloga; promovisanje kulturnih vrijednosti; pružanje podrške miru i mirnom rješavanju konflikata; promovisanje prava mladih; poboljšanje zdravstvenih usluga i zdravlja mladih; olakšavanje pristupa informacijama i podizanje kvaliteta edukativnih programa za mlade.

Za 10 godina postojanja Juventas je realizovao oko 50 projekata iz sljedećih programskih cjelina: kultura, umjetnost, mediji, informisanje, istraživanje, edukacija, treninzi, podrška miru i toleranciji, promovisanje zdravog života i dr.

Među najzapaženijim projektima okrenutim ka medijima nalaze se: Omladinski nezavisni magazin Juventas; dnevna novina »IQ«; Juventas Publicum; FM Juventas; organizacija TV emisije »Za i protiv«; On-line žurnal.

U oblasti razrješenja konflikata i ljudskih prava Juventas je sproveo: anti-ratnu kampanju protiv politike Slobodana Miloševića Razgrnimo mrak; konferencije «Kroz dijalog do solucije konflikta između Crne Gore i Srbije», «Crnogorsko-srpski dijalog – kako dalje?», «Poštovanje, odgovornost i jednakost u među polovima», «Dijalogom do vjerske tolerancije»; kampanju Izađi i glasaj; kampanju povodom Svjetskog dana djeteta; projekat Crossing over 2001; učestvovao u projektima Svjetskog pokreta za djecu, organizovao vršnjačku edukaciju o Ombudsmanu; kao i izgradnju kapaciteta za romske NVO u Crnoj Gori, i NVO posvećenih LGBT pravima.

U okviru Nacionalne politike za mlade Juventas je sproveo: komparativnu analizu politike za mlade, kao i istraživanje vezano za nacionalne politike za mlade u dva dijela.

U oblasti kulture: organizovao manifestaciju Umjetnost ili kič; osnovao Omladinski teatar Juventas, kao i Foto grupu Juventas; pozorišne predstave Istjerivači gamadi i Refren Luciferove pjesme; festival amaterskog filma – Mladi umjetnici sa prostora ex YU; organizovao više koncerata; izložbu amaterske fotografije, književno veče posvećeno promociji mladih pisaca Crne Gore.

Projekti okrenuti ka zdravim stilovima života i programi smanjenja štete: promovisanje seksualnih i reproduktivnih zdravstvenih usluga i ljudskih prava mladih i adolescenata na Balkanu; Poštovanje, odgovornost i jednakost među polovima; Ostani zdrav i prav – prevencija narkomanije; RTK inicijativa – prevencija HIV; Kampanja povodom Svjetskog dana mladih; Kampanja povodom Svjetskog dana borbe protiv SIDE; Članstvo u Youth Peer grupi; Mladi, seksualnost i HIV/ AIDS; Kampanja povodom Svjetskog dana zaljubljenih; Otvoreno sa zatvorenicima – program smanjenja štete; Hajde da pričamo o ... – reproduktivno zdravlje; Reproductivno zdravlje na sjeveru Crne Gore; Bez predrasuda o HIVu – reproduktivno zdravlje među Romima.

U oblasti edukacije Juventas je organizovao: školu kompjutera LINK, engleski debatni klub; debatni klub na maternjem jeziku; Internet Centar/café; učestvovao u mreži Allavida; organizovao muzičku baštu za djecu i volonterski centar.

Inicijativa mladih za ljudska prava (Inicijativa)

Inicijativa mladih za ljudska prava (Inicijativa) je regionalna nevladina organizacija koja ima programe na teritoriji Srbije, Kosova, Crne Gore, Bosne i Hercegovine. Inicijativu su formirali mladi ljudi iz ovih zemalja sa željom da pospeše učešće mladih u demokratizaciji društva i jačanju vladavine prava kroz proces suočavanja sa prošlošću i uspostavljanju novih progresivnih veza u post-konfliktnom regionu bivše Jugoslavije. Inicijativa je formirana 2003. godine i u njoj svakodnevno na različitim projektima radi više od 30 ljudi, a nekoliko stotina volontera je bilo uključeno u rad organizacije.

Misija Inicijative je zaštita žrtava kršenja ljudskih prava, uspostavljanje novih veza u regionu među post-ratnim generacijama i uključivanje mladih u proces tranzicije pravde promovisanjem kazivanja istine o ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Inicijativa mladih za ljudska prava promoviše istinu, pravdu, mir i jednakost kao osnovne vrednosti. Kancelarije Inicijative mladih za ljudska prava nalaze se u Beogradu, Prištini, Podgorici i Sarajevu, a tri lokalne kancelarije u Srbiji su u Kragujevcu, Nišu i Novom Sadu.

Program Inicijative za Srbiju usredsređen je na stvaranje uslova za ostvarenje pravde pred domaćim sudovima za ratne zločine u regionu, kao i pred Međunarodnim sudom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (ICTY) kroz podršku informisanju javnosti o sudskim postupcima, o radu ICTY, pokretanje društvenih debata o predrasudama prema odlukama ICTY i otvaranjem debata na lokalnom nivou u gradovima i naseljima širom Srbije.

Poseban segment programa Inicijative je istina koju žrtve prenose mladim ljudima koji učestvuju u aktivnostima Inicijative. U edukaciji mladih posebno važan segment Inicijative je mreža "javnih zastupnika pravde". Oni zastupaju pravdu i vladavinu prava u lokalnim zajednicama, uče mlade ljude činjenicama iz prošlosti, zastupaju mehanizme i strategije suočavanja sa prošlošću i informišu omladinu o značaju rada ICTY i njegovim aktivnostima.

Program zaštite ljudskih prava koji realizuje beogradska kancelarija uključuje monitoring tranzicionih zakona i formiranje sudske prakse o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, govoru mržnje i diskriminaciji. Mladi ljudi su korisnici i ciljna grupa programa edukacije o prošlosti, građanskom aktivizmu i neophodnosti učešća u društvenom životu Srbije. Ovim se bave kancelarije Inicijative u Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu.

Inicijativa mladih za ljudska prava organizuje u Srbiji i na Kosovu sastanke novinara sa političkim liderima, predstavnicima civilnog društva i medija, čime pokušava da približi novinare relevantnim izvorima informacija i pomogne im u uključivanju "druge strane" u izveštavanje. Osim novinara, kroz program Viziting, Inicijativa povezuje mlade ljude iz Srbije i sa Kosova, koji imaju želju da upoznaju svoje vršnjake i pokrenu zajedničke projekte.

Program za Kosovo fokusiran je na unapređivanje kapaciteta i učešća mladih u ja-

vnom životu i izgradnji mostova među mladim ljudima koji žive na Kosovu. Regionalni program je usmeren na uspostavljanje veza i saradnje mladih ljudi i novinara iz Srbije i sa Kosova. Cilj programa ljudskih prava na Kosovu je zaštita žrtava kršenja ljudskih prava i uspostavljanje vladavine prava na Kosovu kroz nadgledanje primene antidiskriminacijskog zakona i zakona o slobodnom pristupu zvaničnim dokumentima. Važan segment programa za Kosovo predstavlja infomisanje donosilaca odluka u institucijama i međunarodnoj zajednici o realnosti na terenu i situaciji u oblasti ljudskih prava. Kancelarija na Kosovu u saradnji sa KUMT Consulting osnovala je multimedijalni Media Centar na Kosovu koji će biti na usluzi medijima i službama za odnose sa javnošću. Cilj Medija centra je da bude ključni infrastrukturni segment u medijskoj i komunikacijskoj infrastrukturi Kosova, koji će profesionalno predstaviti politička, ekonomska i kulturna događanja.

Sarajevski ured Inicijative mladih za ljudska prava fokusiran je na regionalne programe razmene čiji su cilj nove veze mladih u regionu, izgradnja poverenja među mladima u podeljenim zajednicama i gradovima Bosne i Hercegovine. Inicijativa od osnivanja povezuje žrtve bosanskog rata sa mladima u Srbiji, gradi poverenje i promovise kazivanje istine kao model tranzicione pravde. Godine 2007. počinje trogodišnji Bosnia Youth Trust Project (BYTP), kojim će se dodatno podstaći izgradnja poverenja među mladima iz različitih etničkih grupa, u cilju kreiranja održive mreže aktivista i aktivistkinja Inicijative u celoj Bosni i Hercegovini. Inicijativa u BiH veliku pažnju posvećuje pravima seksualnih manjina i u saradnji sa partnerima gradi kapacitete za zastupanje prava LGBTIQ zajednica.

Inicijativa mladih za ljudska prava otvorila je 2006. godine kancelariju u Crnoj Gori, smatrajući regionalni pristup i razmenu iskustava bazičnom radnom metodologijom. Crnogorska kancelarija Inicijative, zahvaljujući podršci Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava, bavi se izgradnjom vladavine prava, zaštitom žrtava i njihovim zastupanjem pred sudovima, analizom stepena poštovanja ljudskih prava i uspostavljanjem čvršće saradnje nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima. Inicijativa insistira na povezivanju mladih iz regiona i njihovom aktivnom uključenju u proces donošenja važnih odluka koje se, između ostalog, odnose i na njihovu budućnost. Inicijativa planira da tokom 2007. godine otvori dve lokalne kancelarije u Crnoj Gori - jednu u Pljevljima, drugu u Ulcinju, smatrajući da će tako efikasnije štiti ljudska prava i približiti svoje aktivnosti građanima lokalnih sredina.

Regionalna kancelarija Inicijative mladih za ljudska prava koordinira programe Inicijative u Bosni, Srbiji, Kosovu, i Crnoj Gori. Ova kancelarija fokusirana je na razvoj organizacije i inovativne programe koji bi trebalo da obezbede održivost organizacije i podrže lokalne organizacije koje se bave sličnim programima kao i Inicijativa. Kroz Balkansku fondaciju regionalna kancelarija daje male grantove. Ova kancelarija koordinira velike inicijative čiji su cilj suštinske političke promene na Balkanu.

Udruženje građana «Zašto ne»

Udruženje građana «Zašto ne» je registrovan pravni subjekt upisan u registar građanskih udruženja u okviru Ministarstva pravde FBiH.

Udruženje građana "Zašto ne" je nevladina organizacija koja radi na poboljšanju aktivističkog civilnog društva, demilitarizaciji društva, unaprijeđenju života građana različitih socijalnih grupa, zalaganju za bolja politička rješenja o zaposlenju, pitanjima socijalne zaštite, mladih, obrazovanja i demilitarizacije, promocije aktivizma, antimilitarizma, ne-nasilja, ljudskih prava, obrazovanja za mir i aktivizam i poboljšanja života mladih u BiH i drugim zemljama, zajedno sa drugim zainteresovanim osobama, grupama, organizacijama, koalicijama, mrežama i institucijama.

Organizacija, uopšteno, radi na tri osnovna programa koji imaju raznolike ciljeve i vizije:

1. Aktivizam, građansko učestvovanje i zalaganje

Ovaj program kao cilj ima stvaranje održivog i efikasnog civilnog društva u BiH, sposobnog da se zalaže za interese svojih građana unutar institucija i da radi na obrazovanju i osposobljavanju građana BiH za aktivno učestvovanje u procesima socijalne promjene.

2. Demilitarizacija i promocija mira i ne-nasilja

Cilj ovog programa je nastavak procesa demilitarizacije u BiH i regionu, kako bi bile uvedene kultura mira i vrijednosti pacifizma i demilitarizacije, kao suprotnost trenutnim militarističkim modelima funkcionisanja društva.

3. Podizanje kvaliteta kulturnih i aktivističkih kapaciteta za život mladih

Ovaj program teži ka sistematskom poboljšanju kulturnog života i kapaciteta za aktivizam mladih u BiH, kroz omogućavanje alternativnih kulturnih i umjetničkih programa, materijala i drugih oblika izražavanja.

Organizacija je fomirana kao pacifistička organizacija, sa ciljem rada na demilitarizaciji društva BiH i uspostavljanju prava na prigovor savjesti u BiH. Misija naše organizacije, zahvaljujući iskustvu aktivista i opštoj lošoj situaciji u našoj zemlji, prirodno je proširena i okrenuta ka stvaranju bezbjednog, zdravog, aktivnog, sposobnog i odgovornijeg civilnog društva u BiH.

Organizacija je koordinisala i uspješno završila kampanju za zaštitu prava na prigovor savjesti u BiH (Kampanja za prigovor savjesti u BiH). Kampanja je pokrenuta 2001. a završena 2005. godine, i sastojala se u informisanju javnosti o prigovoru savjesti, lobiranju za promjene postojećih zakona koji se odnose na ovaj problem i prilagođavanju zakonskog okvira u BiH evropskim standardima i preporukama Savjeta Evrope, kao i monitoringu rada vladinih organa na procesu promjene vo-

jnih poziva i organizaciji civilnog sektora.

Takođe, implementirali smo niz različitih projekata, poput:

- stvaranje i održavanje Regionalne mreže za mir «Prigovor za mir»
- regionalni Karavan mira, koji je putovao kroz jugo-istočnu Evropu (2005. i 2006.)
- kulturne razmjene između BiH i drugih evropskih zemalja (Francuska i Španija)
- podrška aktivističkom pokretu «DOSTA!»
- kampanja za oružje malog kalibra i lako oružje
- kampanja za stvaranje Nacionalnog volonterskog servisa u BiH
- promocija lokalne kulturne scene – festival «Interground» i grupa za kulturnu podršku «Equipa»

Do sada, aktivisti naše organizacije su učestvovali u procesu planiranja i realizacije gotovo svih vrsta aktivnosti u različitim kampanjama i problemima koji su bili aktuelni u određenom trenutku. Kao ilustraciju navodimo:

- Organizacija nekoliko stotina uličnih akcija;
- Proizvodnja i distribucija hiljada različitih promotivnih materijala;
- Lobiranje i različite vrste pravnog rada;
- Uspostavljanje i održavanje radnih grupa;
- Održavanje na desetine seminara, konferencija, internih edukacija, strateških planiranja i osmišljavanja kampanja;
- Organizacija različitih kulturnih događaja (koncerti, izložbe, radionice, predstave, performansi);
- Održavanje na desetine demonstracija i javnih događaja.

Publikacija

Publikacija koja je pred vama predstavlja rezultat istraživanja o istraživanjima. Potrudili smo se da ovdje saberemo i objavimo različita ispitivanja nivoa tolerancije kod mladih ljudi u Crnoj Gori, Srbiji, i Bosni i Hercegovini. Željeli smo da ih učinimo još dostupnijim publici, drugim nevladinim organizacijama, i da ponudimo okvir za brže i bolje informisano prepoznavanje i artikulisanje problema mladih ljudi.

Pokušali smo da nađemo relevantna sociološka, psihološka i statistička istraživanja, ne samo nivoa tolerancije, već i etničke/nacionalne/religijske distance kod mladih. Iako ona ne moraju nužno biti potpuno komparabilna, istraživanja koja su pred vama skreću pažnju na granice koje mladi ljudi prave, i trpe.

Koja godišta su pokrivena oznakom «mladi ljudi» nije fiksirano. Međutim, problemi ove populacije su suviše važni da bismo smjeli da dozvolimo da rasprava oko novog povlačenja granica uspori njihovo rješavanje. Drugim riječima, istraživanja ispituju stavove osoba 14-30 godina, i sve primjedbe koje bi se odnosile na to da li osobe koje su zaposlene, ili osobe nakon 25. godine života, treba svrstati u ovu grupu, smatramo irelevantnim.

Ispitivanja identitetskih distanci na nivou opšte populacije postoje. Ispitivanja identitetskih distanci kod mladih osoba ima zaista jako, jako malo. Gotovo sva do kojih smo mogli da dođemo su pred vama.

Prenosimo istraživanje koje su profesor Veselin Pavićević i Daliborka Uljarević uradili 2001. godine, o vrijednosnim orijentacijama i spremnosti na društveni aktivizam studentske populacije u Crnoj Gori, koje je objavio Nansen dijalog Centar.

U okviru Centra za demokratiju i ljudska prava – CEDEM – Miloš Bešić i Veselin Pavićević su 2004. godine sproveli ispitivanje vrijednosnih orijentacija i etničke distance opšte populacije u Crnoj Gori. Podaci o vrijednosnim orijentacijama i stepenu etničke distance koji mladi ljudi osjećaju su izdvojeni u okviru rada.

U Srbiji, 2005. godine, Omladinska mreža Živeti zajedno sprovela je istraživanje o osjetljivosti na različitosti srednjoškolaca iz osam gradova, koje pokazuje kako se mladi odnose prema drugim nacionalnostima, prema različitosti u sopstvenoj svakodnevnici i na državnom nivou.

Prenosimo i istraživanje stavova mladih u Srbiji i Crnoj Gori koje su 2001. godine obavili Hana David, Iris Ivanović, Biljana Jokić i Jelena Savić, i koje je objavljeno u okviru Centra za antiratnu akciju (današnji Centar za mir i razvoj demokratije). Autorke i autori su ispitivali ksenofobiju mladih kao i percepciju svoje i susjednih zemalja.

U Bosni i Hercegovini, Vladimir Turjačanin sa Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci, ispitivao je etničke stereotipe mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Sarajevu i Banjaluci, jednih prema drugima, kao i prema drugim etničkim grupama.

U okviru projekta Etnički, državni i evropski identitet građana u Bosni i Hercegovini, Đorđe Čekrlija je ispitivao mlade uzrasta 14-30 godina, pokušavajući da uvidi u kakvom su odnosu etnički, državni i evropski identitet mladih građana BiH.

Pored pružanja neophodne faktografije, ovdje objavljena istraživanja korisna su iz još nekoliko razloga.

Teorijski koncepti poput stereotipa, etničke distance, identiteta, nacije kao kulturne konstrukcije, koji su objašnjeni u istraživanjima, mogu poslužiti kao dobar pokretač redefinisanja sopstvenih uvjerenja čitalaca. Nacija nije entitet koji se prenosi krvlju, tijelom ili genima, već zajednica koja se kulturno proizvodi, i koja, shodno tome, može biti promijenjena, preispitana i poboljšana. Stereotipi, iako po nekima neophodni alat za mišljenje, društveno mogu biti jako opasni. Kulturni identitet nije stanje za koje se treba boriti, već proces za koji je neophodno komunicirati sa drugima.

Nadamo se da ćete uživati u navedenim istraživanjima, možda preispitati svoje stavove i emocije, i svakako ih iskoristiti za sopstveni rad na podizanju nivoa tolerancije među mladima.

Istraživanje nivoa tolerancije mladih u Crnoj Gori

Dr Miloš Bešić (1970), sociolog-metodolog. Odgovorni istraživač u Odjeljenju za empirijska istraživanja Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) Podgorica. Predavač na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore na predmetima: Metodologija političkih nauka i Uvod u empirijska istraživanja.

Dr Veselin Pavićević (1952), politikolog. Rukovodilac Odjeljenja za empirijska istraživanja Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) Podgorica. Predavač na Ekonomskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore na predmetima: Sociologija, Izborni sistemi i Javno mnjenje.

Ključne riječi: etnička distanca, vrijednosne orijentacije, stereotipi, predrasude, socijalna kohezija

ETNIČKA DISTANCA U CRNOJ GORI

Uvodne napomene

Društveni život, kao primarna stvarnost pojedinaca, predstavlja u biti mrežu njihovih međusobnih odnosa. Pojedinci, članovi društva, nijesu usamljene individue već pripadaju određenim društvenim grupama, koje predstavljaju rezultat društvenog grupisanja po različitim osnovama. Svaki konkretan totalitet ima svoju istoriju, kulturu, oblike socijalne organizacije, stratifikacijske mehanizme i čitav niz ključnih i akcidentalnih mehanizama koji su odgovorni za društveno grupisanje. Isto tako, odnosi između pripadnika različitih društvenih grupa mogu biti različiti. U neizdiferenciranom društvu, hipotetički, svi pojedinci bi bili pripadnici jedne bazične društvene grupe, ili drugim riječima ključna odlika ovog društva bila bi 'istost' između njenih članova.

Moderno društvo je, međutim, izdiferencirano po čitavom nizu kriterijuma. U modernom društvu sociološki primarno razlikujemo pripadnike različitih klasa, različitih slojeva i interesnih skupina koje se nalaze međusobno u različitim odnosima. Takođe, društvo je nerijetko diverzifikovano i po kulturološkim i istorijskim kriterijumima, tako da na ovaj način prepoznamo pripadnike različitih nacionalnih i religijskih skupina. Drugim riječima, zahvaljujući diferencijaciji koja karakteriše moderno društvo, postojanje, i odnosi između različitih društvenih grupa (skupina) posebno je važno pitanje¹. Takođe, odnosi između ovih društvenih grupa i pojedinaca koji te grupe sačinjavaju mogu biti različiti. Tačnije, oni mogu biti manje ili više 'bliski', tolerantniji ili manje tolerantni itd.

.....

1 Na individualnom planu pripadnici društvenih grupa svoj socialni identitet izgrađuju oslanjajući se na referentnu (svoju) društvenu grupu. Socijalni identitet kao unutrašnje, lično znanje osobe da pripada nekoj grupi, da pripadnost grupi za nju ima i emocionalni i vrijednosni značaj; grupu čine individue koje imaju zajedničke, socijalne identifikacije, i koje vide sebe kao članove iste socijalne kategorije (nacionalnost, zanimanje, partijska pripadnost...). U vezi sa tim, za analizu stavova dobijenih javnomnjenjskim istraživanjem od značaja je činjenica da je odgovor na pitanje ko smo i šta smo, u velikoj mjeri određen grupnom pripadnošću. Nivo i sadržaj socijalne identifikacije može se posmatrati i kroz zajedničke stavove koje individua dijeli sa članovima svoje referentne grupe. Tako je, između ostalog, i političko ponašanje pojedinaca određeno ne samo subjektivnim normama, nego i motivacijom pristanka, to jeste spremnošću da se povinuju očekivanjima drugih koji su njima slični.

Razlozi za socijalnu koheziju ili pak socijalnu dezintegraciju mogu biti različiti i oni se kreću u dijapazonu od istorijskih premisa, preko vrijednosnih i ideoloških razlika do određenih mikro-socioloških uslova. Prema tome, pozadina problema društvenog grupisanja jeste opasnost od međugrupnih konflikata i društvene dezintegracije, ili drugim riječima, u uslovima kada postoje značajne sociološke i kulturološke razlike između društvenih grupa, postoji latentna opasnost od gubljenja mehanizama socijalne kohezije koji su ključni za funkcionisanje čitavog društva kao totaliteta.

U tom svijetlu, jedan od važnih zadataka društvene nauke jeste utvrđivanje odnosa između društvenih grupa, odnosno pripadnika koji te grupe sačinjavaju. Ti odnosi se u realnom društvenom životu pojavljuju kao spremnost na uspostavljanja manje ili više bliskih odnosa sa pripadnicima drugih društvenih grupa. Upravo je ovo ključna ideja za pojam 'socijalne distance'. Kada govorimo o socijalnoj distanci, prvenstveno podrazumijevamo 'mjeru' odnosno 'stepen' u kome se određene socijalne grupacije distanciraju jedni od drugih u društvenom prostoru, odnosno stepen u kome su pripadnici jedne grupe spremni da uspostavljaju konkretne odnose sa pripadnicima drugih grupa. Kriterijumi za (ne)prihvatanje pripadnika drugih društvenih grupa jesu stavovi koje pripadnici jedne društvene grupe imaju prema drugim društvenim grupama. Sami stavovi su rezultanta velikog broja društvenih faktora na kojima su zasnovani, i kao takvi predstavljaju dispozicije tj. odlikuje ih određena čvrstina zasnovana kako na znanjima tako i na emotivnim i voljnim sadržajima. Svaki stav, u osnovi, predstavlja 'uvjerenje' koje, nerijetko, počiva na mehanizmu simplifikacije i stereotipne percepcije². Ovo su ključni razlozi usljed kojih između društvenih grupa postoje prilično 'solidni' (čvrsti i dugotrajni) stavovi koji određuju prirodu i dubinu njihove međusobne komunikacije i odnosa.

.....
2 Stereotip je shematski i donekle uproščena percepcija pojedinca na osnovu karakteristika koje se pripisuju društvenoj grupi kojoj taj pojedinac pripada. Po psihološkoj prirodi može biti svjestan ili nesvjestan, može pripadati individualnom inventaru ličnosti ili se javiti kao opštiji model šireg ili užeg obima. U široj upotrebi ima značenje jednoobraznog viđenja socijalnih pojava ili (češće) drugih ljudi. Izraz stereotip je nastao u međuratnom periodu sa razvojem rasnih, etničkih i socijalnih netrpeljivosti.

Osnovno značenje termina predrasuda ukazuje na razvoj odnosa prije "rasuđivanja", na njegovu iracionalnu prirodu. Nezavisno od stvarnih dokaza pojedinac prema nečemu razvija povoljan ili nepovoljan odnos, otporan na promjenu uprkos eventualnim naknadnim dokazima.

U opštoj upotrebi pod predrasudom se podrazumijeva negativan odnos prema određenoj grupaciji i pojedincima koji joj pripadaju. Najčešće se razmatra kao stav (ujednačeni i postojani način odnosa prema nečemu ili klasi nečega; važna osobina stavova je njihova trajnost, mada nijesu konačni i u dužem vremenu nepromjenjivi) složene strukture, sa mnogobrojnim vezama prema deklarativnoj i stvarnoj ideologiji, etnocentrizmu, društvenom i grupnom ponašanju u svim aspektima, socijalnoj percepciji, stereotipima.

Predrasuda ima prividan racionalni osnov, koji se sastoji u uzimanju parcijalnih osobina, obično nerealno preuveličanih, kao bitnih obilježja ličnosti o kojoj se zaključuje (mada su one po pravilu malobrojne i nebitne), a zatim se nekoliko takvih slučajeva uopštava na cijelu grupaciju, iako oni ne mogu poslužiti kao stvarni uzorak grupe o kojoj se zaključuje.

Etnička distanca

Etnička distanca je samo jedan od oblika socijalne distance. Tačnije, etnička distanca jeste vrsta horizontalne socijalne distance u situaciji kada su referentne društvene skupine etničke zajednice. U višenacionalnom društvu, etnička distanca je posebno važna, jer njenim mjerenjem se može utvrditi nivo socijalne kohezije i mogućnost potencijalnih konflikata na nacionalnoj/etničkoj osnovi. Mjerenje etničke distance nije novijeg datuma. Kao istraživačku platformu, mjerenje etničke distance prvi je definisao američki sociolog Bogardus³. Bogardusov koncept i operacionalna platforma i danas je u osnovi ostala ista.

Metodološki, ključna ideja mjerenja etničke distance jeste sistem dvovalentnih pitanja (ajtema), pri čemu svako sljedeće pitanje predstavlja veći stepen 'bliskosti' sa stanovišta potencijalnih odnosa između pojedinaca koji pripadaju različitim društvenim grupama. Ajtemi su sistematski dati na način da u nekoliko (7-9) pitanja pripadnici jedne društvene grupe izražavaju 'bliskost' odnosno 'distanču' sa pripadnicima drugih društvenih grupa. Princip je da ispitanici u istraživanju prihvataju ili odbijaju socijalne veze sa pripadnicima neke od etničkih skupina. Na taj način svi ajtemi sačinjavaju jedinstvenu skalu, koja izražava kumulativno odnos između pojedinih etničkih skupina. U originalnoj verziji Bogardusova skala je imala 7 pitanja⁴. Kasnije, brojni istraživači su modifikovali Bogardusovu skalu uvodeći nove, ili drugačije ajteme. Modifikacija Bogardusove skale se pokazala nužnom zato što je svako društvo u kulturološkom smislu specifično, tj. socijalni relati koji definišu 'bliskost' iz kulturoloških razloga mogu biti drugačiji. Na prostoru bivše Jugoslavije, istraživanje etničke distance prvi put su realizovali Rot i Havelka (1973)⁵ i oni su koristili modifikovanu Bogardusovu skalu koja se sastojala iz sljedećih ajtema:

1. Da stalno živi u mojoj Republici
2. Da stanuje u mom susedstvu, u istoj zgradi ili ulici
3. Da se družim s njim kao sa prijateljem
4. Da moja sestra (brat) stupi u brak
5. Da ja stupim u brak
6. Da mi bude pretpostavljni na poslu
7. Da ima rukovodeći ili neki drugi važan položaj u mojoj Republici

.....
3 Bogardus, Emory S. (1925b). Measuring Social Distances. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299-308.

4 (1) Blisko srodstvo putem braka, (2) Članstvo u klubu, (3) Susjed u ulici, (4) Rad u istom zanimanju, (5) Državljanstvo, (6) Samo kao posjetilac zemlji, (7) Isključenje iz zemlje; Bogardus je mjerio distancu Amerikanaca prema četiri etničke skupine (Kanađanima, Šveđanima, Poljacima i Korejcima).

5 Rot, N., Havelka, N., (1973): Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine, Institut za psihologiju i IDN, Beograd.

Mjerenje etničke distance u Crnoj Gori

U Crnoj Gori etnička distanca je mjerena više puta u relativno skorijem periodu. Djelovi rezultata koji se ovdje interpretiraju predstavljaju poslednje mjerenje etničke distance koje je realizovano 2004. godine⁶. Za ovu svrhu korišćena je modifikovana Bogardusova skala koja se sastoji iz devet ajtema⁷:

1. Da stalno živi u mojoj državi
2. Da stanuje u mom susjedstvu (u istoj zgradi ili ulici)
3. Da mi bude saradnik na poslu
4. Da mi bude pretpostavljeni na poslu
5. Da bude vaspitač mojoj djeci
6. Da se s njim družim i posjećujem
7. Da ime rukovodeći položaj u mojoj državi
8. Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima
9. Da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece

Istraživanje iz 2004. godine na osnovu kojeg prezentiramo rezultate mjerenja etničke distance, obuhvatilo je i mjerenje vrijednosnih orijentacija u Crnoj Gori. Istraživanje je pokazalo da između stavova o etničkim skupinama i vrijednosnih orijentacija postoji uslovljenost, ili, drugim riječima, da stavovi prema pripadnicima različitih etničkih skupina jesu sastavni dio šire strukture stavova koji proističu iz vrijednosnih orijentacija. U istraživanju vrijednosnih orijentacija, u navedenom radu, pažnja istraživača usmjerena je na tri ključne dimenzije, a to su tradicionalizam, etatizam/egalitarizam i građanska svijest/liberalizam. Svaka dimenzija je metodološki operacionalizovana u odgovarajuću skalu a svaka skala se sastoji od većeg broja tvrdnji (iskaza) koje su manje više identične tvrdnjama koje se koriste u većem broju naučnih istraživanja ovog tipa. Same tvrdnje predstavljaju petostepene ordinalne skale Likertovog tipa, kako je to i uobičajeno za istraživanje vrijednosti. Izbor ovih vrijednosnih orijentacija nije nimalo slučajan.

Tradicionalizam kao vrijednosna orijentacija je logičan izbor obzirom na činjenicu da je slom realnog socijalizma doveo do snažnog procesa retradicionalizacije društva. Ovo nije samo slučaj sa Crnom Gorom, već gotovo sa svim društvima u tranziciji.

Egalitarizam/Etatizam jesu zapravo dvije vrijednosne orijentacije u teorijskom smislu. Međutim, ukupna istraživačka praksa je pokazala da ove dvije orijentacije doista čine jedan amalgam, te je prema tome osnovni empirijski zahtjev da se ove dvije vrijednosti u metodološkom smislu istražuju kao jedna cjelina. Analitički, ove

6 Bešić, M., Pavićević, V. (2004), Vrijednosne orijentacije i etnička distanca, Centar za demokratiju ljudska prava (CEDEM), Podgorica.

7 U Crnoj Gori ovu skala prvi je primijenio istraživač B. Kuzmanović 2001. godine: Etnička distanca u Crnoj Gori, u: Đukanović, B., Kuzmanović, B., Lazić, M., Bešić, M., Nacija i Država, CID, Podgorica.

vrijednosti prijedstavljaju 'ostatak' iz perioda realnog socijalizma, obzirom da su egalitarizam i etatizam veoma važni elementi ideologije socijalističkog društva. Konačno, liberalizam/građanska svijest predstavlja vrijednosnu orijentaciju koja se u teorijskom smislu nalazi na drugom polu u odnosu na tradicionalizam s jedne, i etatizam/egalitarizam s druge strane. Liberalistička vrijednosna orijentacija predstavlja inovaciju u strukturi društvene svijesti i u isto vrijeme indikator stepena svih društvenih promjena koje nastaju u periodu društvene transformacije. Tako se prisustvo/odsustvo ove vrijednosne orijentacije treba posmatrati u kontekstu svih napora da se prevaziđe retradicionizacije društva s jedne, kao i socijalistička re-vindikacija s druge strane. Metodološki, sve tri vrijednosne orijentacije su tretirane potpuno ravnopravno, tako da nema nikakvih sumnji da su rezultati koji su dobijeni objektivni, ili tačnije, sve vrijednosne dimenzije su imale jednak metodološki tretman.

Rezultati mjerenja etničke distance u Crnoj Gori (CEDEM, 2004)

Istraživanje je obavljeno u periodu od 15. do 23. maja 2004. Primijenjen je Cedemov, standardni dvoetafni stratifikovani uzorak. Ukupno je anketirano 1005 ispitanika iz 9 opština: Pjevalja, Berana, Bijelog Polja, Podgorice, Nikšića, Cetinja, Herceg-Novog, Bara i Ulcinja.

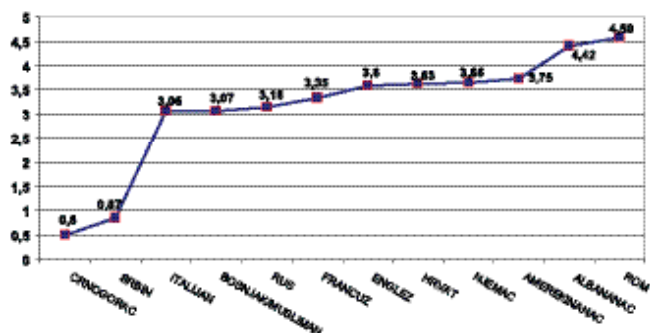
Najjednostavniji način mjerenja etničke distance jeste utvrđivanje ukupnog broja pozitivnih (DA) odgovora ispitanika na postavljena pitanja (tabela 1).

Tabela 1: Ukupna etnička distanca – opšta distribucija u % "DA" odgovora

Tvrđenje	Crnogorac	Srbin	Bosnjak	Albanac	Hrvat	Rom	Ameriknac	Francuz	Rus	Nijemac	Englez	Indijan
Da stalno živi u mojoj državi	97,9	95,6	83,4	69,0	75,2	77,9	64,7	72,0	75,3	66,2	67,5	76,6
Da stanuje u mom susjedstvu (u istoj zgradi ili ulici)	97,1	94,5	77,3	60,9	70,4	63,3	65,3	72,8	75,7	67,4	68,0	76,7
Da mi bude saradnik na poslu	96,7	93,7	80,0	63,3	72,9	61,8	69,9	74,1	76,3	72,4	71,3	78,1
Da mi bude pretpostavljeni na poslu	93,5	88,3	63,3	48,9	56,6	45,8	58,3	61,4	62,9	58,9	58,9	63,6
Da bude vaspitač moje djece	92,7	87,2	57,9	43,3	51,7	39,3	50,5	54,9	56,2	52,6	53,5	57,2
Da se s njim družim i pojedinačno	97,4	95,3	79,8	60,6	70,5	57,0	69,2	75,0	77,6	70,0	70,4	78,8
Da ima rukovodeći položaj u mojoj državi	95,1	82,6	52,7	39,3	44,4	35,7	36,8	38,5	41,1	38,4	36,6	40,0
Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima	87,4	83,2	44,6	30,8	42,8	23,1	52,2	53,0	56,5	51,4	51,2	58,6
Da budemo u bližem srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece	84,8	79,8	38,8	24,9	35,3	17,7	45,7	47,6	49,0	43,9	44,8	51,5

Grafikon 1 Ukupna etnička distanca

Ukoliko, pak, izračunamo ukupnu distancu preko devetostepenog skora dobijamo koeficijente za svaku skupinu, pri čemu sam koeficijent izražava ukupnu distancu koja postoji prema svakoj pojedinoj etničkoj skupini (grafikon 1). Evo prikaza:

Dakle, ukupna distanca prema Crnogorcima je najmanja (oni su najbrojnija nacionalna skupina), ali odmah uz njih su i Srbi, ili može se reći da u trenutku kada je istraživanje realizovano, po istom kriterijumu, nije postojala etnička distanca ni prema Srbima. Dalje se vidi redosljed od Italijana do Roma, u odnosu na koje je registrovana najveća ukupna distanca. Treba primijetiti da su razlike između Italijana, Bošnjaka i Rusa male, a isto tako, razlika u ukupnoj distanci od Francuza do Amerikanaca nije velika, dok se odnos prema Albancima i Romima bilježi kao visoki nivo ukupne distance.

Ukoliko se, pak, umjesto ukupne distance analizira međuetnička distanca (tabela 2) može se vidjeti da su Crnogorci su najnetolerantniji prema Romima a zatim prema Albancima dok prema Srbima iskazuju veoma malu distancu. Nacionalno deklarirani kao Srbi u Crnoj Gori poslije Albanaca iskazuju najveću distancu prema Amerikancima, a tek zatim prema Englezima i Romima. Treba uočiti da je ukupna distanca Srba prema gotovo svima veća u odnosu na sve ostale pripadnike nacionalnih, odnosno etničkih zajednica u Crnoj Gori. Nacionalne manjine su u pricipu tolerantnije, ali treba obratiti pažnju na Bošnjake koji iskazuju relativno visoku distancu u odnosu na Albance i tzv. zapadnjake. Hrvati su generalno najtolerantniji a Muslimani iskazuju najveću distancu prema Rusima.

Tabela 2: Međunacionalna distanca

Nacionalnost spitanika	Narod					
	Crnogorci	Srbi	Bošnjaci/ Muslimani	Albanci	Hrvati	Romi
Crnogorac	0,17	0,97	3,31	4,42	3,29	4,67
Srbin	0,62	0,16	4,20	5,87	5,06	5,06
Bošnjak	1,11	1,60	0,04	2,11	2,09	2,85
Albanac	1,45	2,76	2,31	0,35	2,08	4,55
Musliman	1,13	1,43	0,09	3,87	2,73	4,10
Hrvat	0,09	1,64	1,73	1,82	0,18	3,09

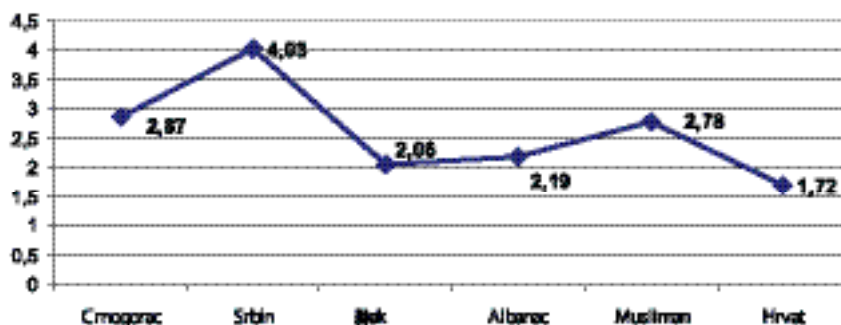

Nacionalnost ispitnika	N a r o d					
	Amerikanci	Francuzi	Rusi	Njemci	Englezi	Italijani
Crnogorac	3,15	2,86	2,92	3,20	3,02	2,57
Srbin	5,40	4,50	3,32	4,95	5,06	4,25
Bošnjak	2,24	2,69	2,98	2,42	2,29	2,35
Albanac	1,90	2,20	3,65	1,90	2,18	1,71
Musliman	3,28	3,28	3,94	3,37	3,33	2,86
Hrvat	1,82	1,73	2,73	2,18	2,09	1,64

nastavak tabele:

Ukoliko se etnička distanca izračunava preko ukupnih skorova, onda se može dati sljedeći komparativni prikaz etničke (ne)tolerancije (grafikon 2). Prezentovano i na ovaj način, očigledno je da oni koji se izjašnjavaju kao Srbi gotovo su dvostruko etnički netolerantniji u odnosu na sve ostale skupine. Najtolerantnija etnička sku-

Grafikon 2 Etnička (ne)tolerancija

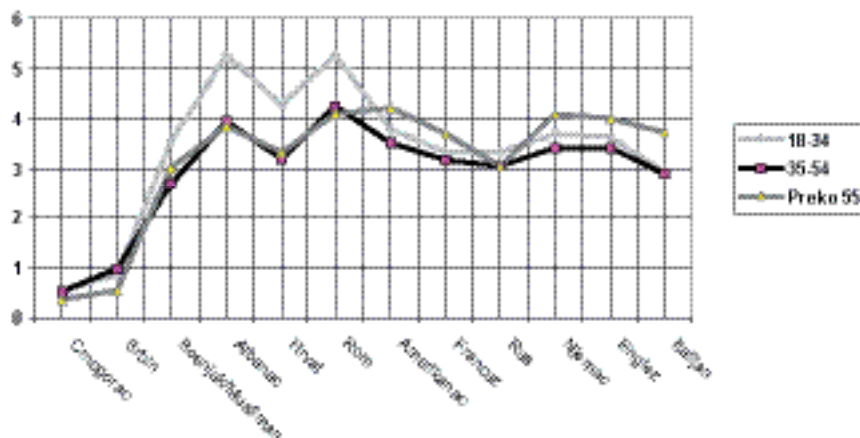
pina su Hrvati.

Istraživanje je takođe pokazalo da različite socijalne skupine karakteriše veća/manja etnička distanca izraženo koeficijentima koji mjere ukupnu distancu. U vezi sa tim, utvrđivanjem ukupne distance na osnovu godina ispitanika kao kriterijuma, može se reći da u Crnoj Gori postoje značajne razlike (grafikon 3). Podaci pokazuju da mlađe kategorije (18-34 godina) pokazuju najveću distancu prema domicilnim nacionalnim skupinama u Crnoj Gori (Bošnjaci/Muslimani, Albanci, Hrvati i Romi) i u ovom smislu znatno veću distancu u odnosu na nacije iz zemalja zapadnog kulturnog kruga. Nasuprot njima, stariji ispitanici (preko 55 godina), su znatno tolerantniji prema nacionalnim grupama koje žive u Crnoj Gori, i u poređenju sa mlađim kategorijama netolerantniji prema 'strancima' ($F = 3,78$, $df, 2$, $p = 0,05$).

Kada je riječ o obrazovnim kategorijama stanovništva (grafikon 4), uočava se da neobrazovanije kategorije ispitanika pokazuju veću distancu u odnosu na obrazovanije kategorije, a ovo je posebno izraženo kada je riječ o nacionalnim skupina-

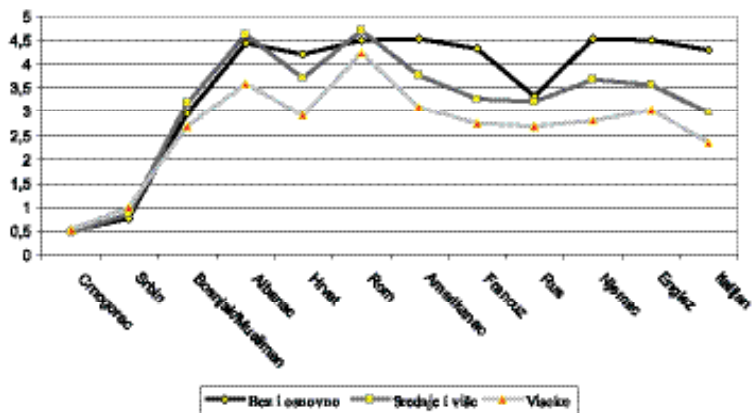

Grafikon 3 Starosna struktura i etnička distanca

ma koje pripadaju zemljama zapadnog kulturnog kruga ($F = 6,41$, $df, 2$, $p < 0,01$).

Grafikon 4 Etnička distanca i obrazovanje

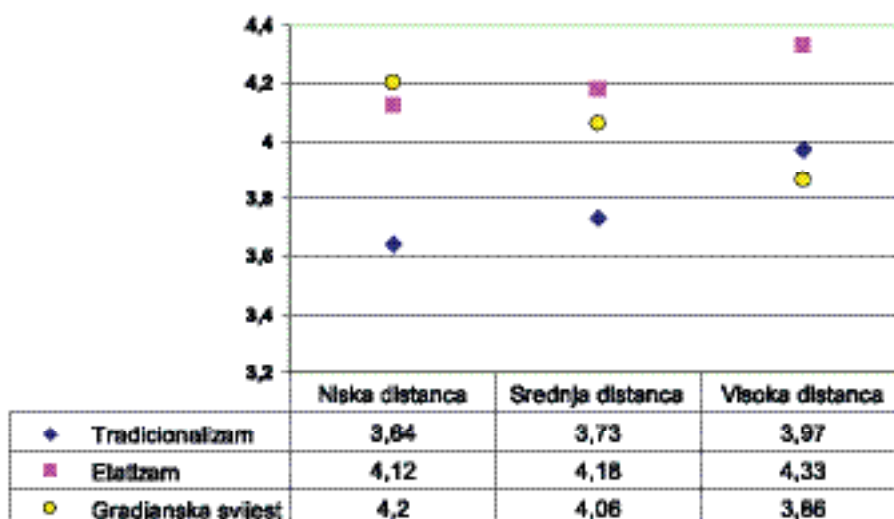

Konačno, kao što je naprijed rečeno, predmetnim istraživanjem analiziran je odnos između vrijednosnih orijentacija i etničke distance. Za ovu svrhu ukupna distanca podijeljena je u tri kategorije (malu, srednju i visoku) i posmatrana je u odnosu na skorove na skalama tradicionalizama, etatizama i građanske svijesti (grafikon 6). Rezultati pokazuju da veći stepen etničke distance korespondira visokim skorom na skalama tradicionalizma i etatizma, dok sa druge strane, što je skor građanske svijesti veći, utoliko je i ukupna distanca manja ($F = 25,3$, $df, 2$, $p < 0,01$).

Grafikon 6 Vrijednosne orijentacije i etnička distanca

Umjesto zaključka

Sistematsko mjerenje etničke distance u višenacionalnom društvu, kao što je crnogorsko, ima poseban značaj. Etničke skupine i njihovi odnosi u velikoj mjeri određuju sveukupnu društvenu dinamiku, a poremećaj u ovim odnosima predstavlja jedan od ključnih indikatora koji prijete sveukupnoj društvenoj koheziji. Mjerenje etničke distance korišćenjem Bogardusove skale, na način koji je prezentovan u ovom prikazu, u tom smislu ima i posebnu analitičku vrijednost. Naime, osim što se na ovaj način može utvrditi etnička (ne)tolerancija na nivou ukupne populacije, moguće je izmjeriti distancu i u pogledu svakog posebnog oblika socijalne komunikacije koji je predmet mjerenja. Na osnovu informacija koje pruža mjerenje etničke distance, institucije sistema mogu da formulišu i realizuju niz instrumenata i mjera koje treba efikasno da implementiraju u funkciji jačanja socijalne kohezije na putu izgradnje tolerantnog, građanskog društva.

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE I NIVOI DRUŠTVENOG AKTIVIZMA STUDENATA UNIVERZITETA CRNE GORE

Analiza rezultata javnomnjenjskog istraživanja

Obrađivači:

Dr Veselin Pavićević, odgovorni istraživač

Daliborka Uljarević, saradnik

Podgorica, septembar 2001.

Uvodne napomene

Istraživanje pod imenom "Nivoi društvenog aktivizma i vrijednosne orijentacije studenata Univerziteta Crne Gore" zamišljeno je i odrađeno kao uobičajena analiza rezultata ispitivanja javnog mnjenja. Kako je riječ o pokušaju da se saznaju pojedini aspekti odnosa ciljne grupe prema relativno malom broju širih društvenih vrijednosti, odnosno potencijalnom društvenom aktivizmu studenata Univerziteta Crne Gore, to pretencioznost naslova teme valja tumačiti prije svega kao iznuđenu jezičku nepreciznost. Shodno osnovnom predmetu i cilju projekta, analiza rezultata istraživanja pretežno je zasnovana na interpretaciji kvantitativnih nalaza stavova ispitanika pri čemu se isti mogu komparirati sa rezultatima srodnih istraživanja na nivou globalnog javnog mnjenja u Crnoj Gori. Međutim, iako istraživanje nije imalo za cilj da na kompleksan način obradi naslovljenu temu, radi čega su projektovani zadaci ostvareni bez posredovanja velikog broja varijabli, prezentirane nalaze, po našem mišljenju, valja tretirati kao izvjesne, validne indikatore pojedinih aspekata društvene svijesti, vrijednosnih orijentacija, odnosno percepcije značaja, mjesta i uloge postojećih studentskih i nevladinih organizacija kod studentske populacije. Osnovni uzorak predmetne sondaže javnog mnjenja, definisan je kao stratifikovani dvoetafni slučajni uzorak. Uzorkom je obuhvaćeno 491, od planiranih 500 studenata, od čega: 87 (17.7%) sa Pravnog fakulteta; 92 (18.7%) sa Ekonomskog; 116 (23.6%) sa fakulteta tehničkih nauka; 110 (22.4%) sa Filozofskog (svih usmjerenja); 23 (4.7%) sa fakulteta umjetnosti u Cetinju i 63 (12.8%) sa fakulteta za pomorstvo i turizam iz Kotora. Veličina uzorka iznosi 9.3% od ukupnog broja redovnih studenata (uključujući i tzv. samofinansirajuće studente) Univerziteta Crne Gore.

Iskazano kroz pojedina osnovna strukturna obilježja ispitanika, realizovani uzorak čine: po polu 49.9% studentkinje, odnosno 50.1% studenti. Po starosnoj strukturi: njih 53.2% je u skupini od 18 do 21 godine; 38.7% od 22 do 25 godina i 8.1% preko 25 godina. Po godinama studija 24.2% su studenti prve; 31.6% druge, 19.6% treće i 24.6% su studenti četvrte godine studija i apsloventi. Po mjestu stalnog boravka 39.9% ima prebivalište u centralnom dijelu Crne Gore; 14.7% žive u njenom južnom dijelu; 31.2% u sjevernom dijelu; 11.6% je stalno nastanjeno van Crne Gore, dok 2.6% nije dalo podatak u kojoj opštini ima prebivalište. Napokon, u pogledu nacionalne pripadnosti u uzorku učestvuje: 47.2% Crnogoraca, 36.5% Srba, 5.1%

Muslimana i 1.8% Hrvata; 5.3% Jugoslovena (ostatak, do 100% čine pripadnici ostalih nacionalnosti 0.2%, među kojima nema Albanaca, kao i oni ispitanici, njih 3.9% koji nijesu iskazali svoju nacionalnu pripadnost).

Istraživanje je sprovedeno u vremenu od 10. do 18. juna 2001. godine. Terenski rad i obradu podataka uradila je specijalizovana agencija za ispitivanje javnog mnjenja "Damar" iz Podgorice.

I OSNOVNI NIVOI GRUPNIH IDENTIFIKACIJA

Savremena teorija socijalne identifikacije definiše socijalni identitet kao unutrašnje, lično znanje osobe da pripada nekoj grupi, da pripadnost grupi za nju ima i emocionalni i vrijednosni značaj; grupu čine individue koje imaju zajedničke, socijalne identifikacije, i koje vide sebe kao članove iste socijalne kategorije (nacionalnost, zanimanje, partijska pripadnost...). S tim u vezi, za analizu stavova¹ dobijenih javnomnjenjskim istraživanjem od značaja je činjenica da je odgovor na pitanje ko smo i šta smo, u velikoj mjeri određen grupnom pripadnošću. Dakle, nivo i sadržaj socijalne identifikacije može se posmatrati i kroz zajedničke stavove koje individua dijeli sa članovima svoje referentne grupe. Tako je, između ostalog, i političko ponašanje pojedinaca određeno ne samo subjektivnim normama, nego i motivacijom pristanka, to jeste spremnošću da se povinuju očekivanjima drugih koji su njima slični. (M. Vasović)

Od više nivoa grupnih identifikacija u ovoj analizi ukazujemo samo na pojedine, po našem mišljenju, bitne za tumačenje procesa koji dominiraju u aktuelnom javnom mnjenju Crne Gore. Rezultati do kojih smo došli dobijeni su kroz odgovore na pitanje: Koliko je za tebe važna tvoja pripadnost: (1) porodici; (2) bratstvu-plemenu; (3) naciji; (4) nekoj partiji; (5) crnogorskoj državi; (6) Saveznoj republici Jugoslaviji, i (8) Evropi.

U tabelarnom pregledu koji slijedi prezentirana je frekvencija stavova koja upućuje na intezitet i širinu grupnih identifikacija na nivou ukupne skupine ispitanika.

Pripadnost/važnost	Veoma važna	Donekle važna	Malo važna	Nimalo važna	Ne zna	Bez odgovora
Porodici	92.1	3.7	0.8	0.8	0.6	2.0
Bratstvu-Plemenu	37.5	29.9	13.2	11.0	4.1	4.3
Naciji	56.2	22.2	9.8	4.9	3.5	3.5
Neštoj partiji	5.1	12.0	16.5	58.6	4.4	3.3
Crnogorskoj državi	32.2	20.2	8.3	26.3	9.6	3.5
S R J	31.8	19.7	9.4	24.0	10.8	4.3
Evropi	47.9	21.8	9.0	10.2	8.5	2.6

.....
1 Tri osnovna faktora koji utiču na formiranje i razvoj stavova su: (1) lične osobine, (2) roditeljski i drugi grupni uticaji, i (3) kulturni činioci.

1. Pripadnost porodici

Kao što se može vidjeti, porodica kao društvena grupa dominira po prioritetu u ponuđenoj skali grupnih identiteta, dok je vezanost za partiju kao vrsta grupne pripadnosti najmanja po značaju. Ova činjenica, međutim, po sebi ne mora da znači i otklon pojedinaca od partija odnosno politike, utoliko prije ako se ima u vidu da upravo porodica vrlo snažno utiče na bazične političke orijentacije. Ona je, zapravo, ključni agens preko koga se politička kultura prenosi s jedne generacije na drugu. (Dawson and Previtt). Istovremeno, prema nekim ranijim istraživanjima, stavovi naše ciljane grupe ne razlikuju se od stavova na nivou globalnog javnog mnjenja u Crnoj Gori. Konkretno, riječ je o rezultatima CEDEM-ovih² istraživanja javnog mnjenja iz aprila prošle godine kada je, po istom osnovu - 92.1% ispitanika iskazalo veoma važnu vezanost za porodicu, dok je u ovom istraživanju takav stav iskazalo 91.9% studenata koji stalno žive u Crnoj Gori.

U izrazito visoko iskazanoj vezanosti za porodicu na nivou ukupne skupine, s obzirom na pojedina strukturna obilježja ispitanika, naglašenije od prosjeka (92.06%) se izdvajaju sljedeće kategorije: studentkinje (94.29%); stariji od 25 godina (94.74%); studenti sa Filozofskog fakulteta (97.1%), studenti koji imaju prebivalište u opštinama iz sjevernog dijela Crne Gore (94.98%), odnosno oni koji se u nacionalnom pogledu iskazuju kao Muslimani (96.00%).

2. Pripadnost naciji

Druga po značaju grupna pripadnost odnosi se na naciju. Poređenja radi, po ovom osnovu registrovani pokazatelj na nivou ukupne skupine (56.2%) značajno se razlikuje od onog koje je zabilježen u prethodno naznačenom istraživanju, kada je na nivou Crne Gore iznosio 66.3%. Ova razlika je još izraženija kad se upoređenje vrši sa stavovima skupine naših ispitanika koji imaju prebivalište u Crnoj Gori, jer se u tom slučaju iskaz veoma velike važnosti pripadnosti naciji registruje na nižem nivou, odnosno u 54.9% slučajeva.

Ukoliko vezanost za naciju³, kao jedan od dva osnovna aspekta nacionalne svijesti, posmatramo sa stanovišta godina studija odnosno fakulteta na kojem studiraju naši ispitanici dolazimo do sljedećih pokazatelja (vidjeti tabelu koja slijedi):

Detaljni pregled disperzije odgovora po osnovu varijabli godina studija odnosno fakultet i mjesto studiranja, metodološki se objašnjava kao pokušaj da se koris-

.....
2 CEDEM - Centar za demokratiju i ljudska prava iz Podgorice - Izvještaj br. 2, april 2000.

3 Postoji više oblika nacionalne vezanosti. Tako su, npr. Rot i Havelka (1973) na osnovu rezultata svojih istraživanja na prostorima nekadašnje SFRJ, identifikovali postojanje: (1) isključive nacionalne vezanosti (poderazumijeva nacionalnu netoleranciju), (2) istaknute nacionalne vezanosti (pridavanje važnosti nacionalnoj pripadnosti uz nacionalnu trpeljivost), (3) podijeljene nacionalne vezanosti (lojalnost vlastitoj naciji uz prihvatanje međunacionalne saradnje - internacionalizam), (4) podijeljene jugoslovenske vezanosti (lojalnost vlastitoj naciji uz prihvatanje šireg, jugoslovenskog, identiteta), (5) istaknute internacionalne vezanosti (u smislu mondijalizma), i (6) nepostojanje nacionalne vezanosti (anacionalizam).

niku ove analize pruži uvid u moguće razlike u stavovima koje bi mogle biti rezultat sticanja novih saznanja, procesa usvajanja novih vrijednosti odnosno uticaja neposrednog okruženja na formiranje stavova.

U pogledu ostalih strukturnih obilježja ispitanika intezitet identifikacije sa nacionalnom grupom natprosječno (iznad 56.21%) se registruje kod sljedećih kategorija: muškaraca (62.60%); starosne grupe iznad 25 godina (60.53%); studenata koji imaju prebivalište van Crne Gore (63.16%), odnosno u opštinama iz sjevernog dijela Crne Gore (60.78%); onih koji se u nacionalnom pogledu iskazuju kao Srbi (69.27%); pristalica NS (67.44%) i SNP (63.93%)⁴.

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA NACIJU				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	50.42	22.69	13.45	5.88	3.36
Druga	61.29	19.35	7.10	4.52	5.81
Treća	56.25	26.04	8.33	5.21	1.04
Četvrta	53.85	25.64	10.26	5.13	2.56
Apsolventi	56.10	20.73	10.98	3.66	2.44
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	50.57	22.99	11.49	4.60	6.90
Ekonomski - Podgorica	56.52	23.91	13.04	2.17	2.17
Tehnički - Podgorica	58.62	22.41	8.62	4.31	1.72
Filozofski - Nikšić	69.09	18.18	4.55	2.73	2.73
Umjetnički - Cetinje	39.13	17.39	13.04	17.39	8.70
Pomorstvo i turizam - Kotor	42.86	26.98	12.70	9.52	3.17
Total:	56.21	22.20	9.78	4.89	3.46

3. Pripadnost bratstvu i plemenu

Mada po značaju nije na trećem mjestu, važnost pripadnosti bratstvu-plemenu treba posmatrati izdvojeno, jer ona u svijesti Crnogoraca ima šire značenje od geo-političkog određenja, radi čega se u konkretnom slučaju može govoriti i o karakterističnom obliku grupnog identifikovanja kao izrazu procesa retradicionalizacije⁵ u savremenom crnogorskom društvu. Naime, prema istraživanjima koja nude komparativne pokazatelje (CEDEM - april 2000.), na nivou Crne Gore registrovan je intezitet pripadnosti plemenu-bratstvu na sljedeći način: Veoma važna - 52.6%; Donekle važna - 20.0%; Malo važna - 8.1%; Ni malo važna - 7.9%, dok 11.4%

.....
4 U pogledu posljednjeg strukturnog obilježja - partijske preferencije interpretiraju se stavovi ispitanika koji podržavaju partije u Crnoj Gori koje na nivou ukupne skupine ispitanika imaju podršku iznad 5%.

5 "Sadržajno, tradicija se najčešće vezuje za sistem vrednosti i obrazaca ponašanja koji su uspostavljeni u predindustrijskom društvu, koje se odlikuju ustaljenim načinom proizvodnje, ograničenom produkcijom dobara, ličnim ritmom rada, postojanjem višegeneracijske porodice, čvrstim srodničkim vezama, uključujući i plemensku pripadnost." (B. Kuzmanović, Retradicionalizacija političke kulture u: "Fragmenti političke kulture", Grupa autora, Institut društvenih nauka Beograd - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 1998. Str. 260)

nije u trenutku anketiranja umjelo da procijeni naznačenu vezu.

U poređenju s navedenim pokazateljima, očekivano jer je riječ o mladim i obrazovanijim ljudima, kod studentske populacije registrujemo niži stepen inteziteta vezanosti za pleme-bratstvo, ali to istovremeno ne znači da je riječ o vrijednostima koje je većina spremna da ne veže uz svoj identitet. Tako, kad su u pitanju oni koji žive i studiraju u Crnoj Gori, njih preko 2/3 iskazuje ovu vezanost, bilo da se radi o izraženom vidu (veoma važna - 38.0% ili, pak o vezi koju definišu kao niži oblik vezanosti (donekle važna - 30.4%). Inače, na nivou ukupne skupine ispitanika (iz i van Crne Gore), nivoi inteziteta vezanosti uz ovaj oblik grupne identifikacije registrovani su na sljedeći način:

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA BRATSTVO I PLEME				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	36.97	33.61	15.13	6.72	3.36
Druga	43.87	27.10	10.32	10.32	4.52
Treća	33.33	30.21	14.58	13.54	6.25
Četvrta	33.33	20.51	17.95	15.38	2.56
Apsolvent	32.93	34.15	12.20	13.41	2.44
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	31.03	31.03	17.24	10.34	8.05
Ekonomski - Podgorica	31.52	34.78	16.30	9.78	3.26
Tehnički - Podgorica	38.79	24.14	12.93	14.66	5.17
Filozofski - Nikšić	53.64	28.18	7.27	4.55	1.82
Umjetnički - Cetinje	13.04	26.09	13.04	34.78	8.70
Pomoćstvo i turizam - Kotor	33.33	36.51	14.29	9.52	6.35
Totali:	37.47	29.94	13.24	11.00	4.07

Kad su u pitanju ostala strukturna obilježja na nivou ukupne skupine ispitanika, natprosječna izražena vezanost (veoma važna) za bratstvo-pleme (37.47%) registruje se kod sljedećih kategorija: muškaraca (45.53%); najmlađe i najstarije starosne grupe (od 18 do 21 godina - 40.31%; preko 25 godina - 39.47%); studenata koji imaju prebivalište u opštinama iz sjevernog dijela Crne Gore (45.10%); onih koji se u nacionalnom pogledu iskazuju kao Srbi (47.49%); pristalica SNP (50.82%) i NS (46.51%). Istovremeno, najniži intezitet ove veze iskazuju studenti koji su nastanjeni u južnom – primorskom dijelu Crne Gore. Naime, dok za 16.67% njih pripadnost plemenu-bratstvu ima mali značaj, 18.06% toj vezi ne pridaje nikakvu važnost.

Navedeni rezultati, dakle, ukazuju na činjenicu da postoji visok stepen ove vrste identifikacije i kod ove kategorije stanovništva što, po sebi, neminovno nameće pitanje koji bi vid patrijarhalnog kompleksa (From) unutar političke kulture unutar Crne Gore ubuduće mogao dobiti više na značaju. S tim u vezi, a imajući u vidu činjenicu da je proces retraditionalizacije u najvećoj mjeri indukovana kratkoročnim političkim interesima, realno je očekivati da će se na taj način prije manifestovati negativni (hijerarhija, pritisak, nejednakost i potčinjenost) nego li pozitivni (razum, disciplina, savjest i individualizam) vidovi navedenog kompleksa.

4. Pripadnost crnogorskoj državi

Kao posebna kategorija u analizama ove vrste uobičajeno se tretira tzv. širina grupe pripadnosti koja se odnosi na osjećanje ukorijenjenosti u okviru pojedinih geo-političkih zajednica. U našem istraživanju nastojali smo da dobijemo samo osnovne pokazatelje inteziteta grupnih identifikacija, počev od crnogorske države, preko Savezne republike Jugoslavije do Evrope. Kroz naredne tabelarne pregleda interpretirani su dobijeni rezultati istraživanja u odnosu na osnovne varijable.

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA CRNOGORSKU DRŽAVU				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	30.25	20.17	10.08	26.05	11.76
Druga	33.55	23.23	5.81	23.23	11.61
Treća	35.42	18.75	10.42	26.04	6.25
Četvrta	20.51	23.08	7.69	33.33	10.26
Apelcent	34.15	14.63	8.54	29.27	6.10
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	35.63	21.84	10.34	21.84	8.05
Ekonomski - Podgorica	25.00	27.17	9.78	19.57	15.22
Tehnički - Podgorica	25.86	18.97	3.45	37.93	9.48
Filozofski - Nikšić	30.91	20.00	9.09	28.18	8.18
Umjetnički - Cetinje	26.09	13.04	8.70	30.43	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	53.97	12.70	11.11	15.87	3.17
Total:	32.18	20.16	8.35	26.27	9.57

Kao i u prethodnom slučaju (pleme-bratstvo) i kod ove identifikacije registruju se niži nivoi inteziteta vezanosti u odnosu na uporedna istraživanja. O kolikim razlikama je riječ ilustrovaćemo kroz sljedeći tabelarni pregled.

Vrijeme i uzorak istraživanja	VEZANOST ZA CRNOGORSKU DRŽAVU				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
April 2000. / 1000 ispitanika iz 8 crnogorskih opština/	58.5	16.3	5.4	7.0	12.8
Jun 2001. / 421 studenata Univerziteta Crne Gore koji imaju Prebivalište u Crnoj Gori/	36.3	20.7	8.5	22.8	8.6

/Razlika do 100% odnosi se na ispitanike koji nijesu željeli da odgovore na postavljeno pitanje/

Uporedni pokazatelji ukazuju da postoji značajno odstupanje u stavovima studentske populacije u odnosu na stavove javnog mnjenja na nivou ukupne, punoljetne populacije Crne Gore. S tim u vezi, može se reći da ova činjenica nije od nekog značaja, naročito ako se ima u vidu da se upoređuju stavovi, po volumenu i strukturi dva različita segmenta javnog mnjenja. Uz to radi se i o sondažama koje

su provedene u vremenskom intervalu dužem od jedne godine, a poznato je da je javno mnjenje promjenljiva kategorija. Međutim, kao što će se vidjeti, indikativno je da to nije slučaj kad je u pitanju važnost pripadnosti SRJ.

Inače, kad je riječ o drugim strukturnim obilježjima, najviši nivo vezanosti (veoma važna pripadnost) izraženije se iskazuje kod studenata (35.77%) nego kod studentkinja (28.57%); s obzirom na mjesto stalnog boravka: kod onih koji žive u južnom – primorskom dijelu (38.89%), potom središnjem (36.73%), odnosno sjevernom dijelu Crne Gore (34.64%), dok se kod studenata čije prebivalište je van Crne Gore ovakva veza s crnogorskom državom registruje tek u 3.51% slučajeva. Nadalje, u pogledu nacionalne pripadnosti, po intezitetu, na prvom mjestu su Crnogorci/ke (62.12%), potom Hrvati/ce (44.44%) i Muslimani/ke (40.00%), dok se kod onih koji su se deklarirali kao Jugosloveni to bilježi u 19.23%, odnosno Srba/Srpkinja u 11.73% slučajeva. Sa stanovišta partijske preferencije, ova vrsta vezanosti najizraženija je kod pristalica LSCG (74.55%) odnosno DPS (62.12%), naspram pristalica NS (18.60%) i SNP (18.03%).

Prezentovano na isti način, najniži nivo vezanosti (malo i nimalo) za crnogorsku državu iskazuju: nacionalno deklarirani kao Srbi/Srpkinje - 55.86% (7.82%+48.04%) i Jugosloveni 46.15% (19.23%+26.92%), odnosno pristalice politike NS - 55.81% (16.28%+39.53%) i SNP - 50.82% (6.56%+44.26%).

5. Pripadnost S R J

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA SRJ				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	29.41	16.81	12.61	25.21	11.76
Druga	35.48	20.00	6.45	23.87	10.97
Treća	35.42	18.75	12.50	19.79	8.33
Četvrta	28.21	20.51	12.82	20.51	12.82
Apsolvent	25.61	24.39	4.88	29.27	10.98
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	33.33	14.94	16.09	19.54	11.49
Ekonomski - Podgorica	32.61	25.00	5.43	20.65	13.04
Tehnički - Podgorica	31.03	18.97	8.62	26.72	10.34
Filozofski - Nikšić	40.91	22.73	8.18	17.27	7.27
Umjetnički - Cetinje	4.35	17.39	13.04	39.13	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	23.81	15.87	7.94	36.51	11.11
Total:	31.77	19.76	9.37	24.03	10.79

Vrijeme i uzorak istraživanja	VEZANOST ZA SRJ				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
April 2000. / 1000 ispitanika iz 8 crnogoskih opština/	31.8	19.7	9.4	24.0	10.8
Jun 2001. / 421 studenata Univerziteta Crne Gore koji ina Prbivalište u Crnoj Gori/	31.3	19.5	10.0	24.7	10.0

/Razlika do 100% odnosi se na ispitanike koji nijesu željeli da odgovore na postavljeno pitanje/

Kad je u pitanju vezanost za SRJ, registrovani pokazatelji govore da praktički nema promjena u stavovima navedena dva segmenta javnog mnjenja u Crnoj Gori. To se, naravno, odnosi na globalne pokazatelje, jer prema uporednim rezultatima, skupina najmlađih, među njima i studenti, predstavljali su onaj segment koji je ispod prosjeka iskazivao krajnje suprotstavljene stavove o važnosti pripadnosti SRJ. Uz to, čini se interesantnim da na naznačeni odnos u komparaciji ne utiču stavovi naših ispitanika koji nijesu stalno nastanjeni u Crnoj Gori, a što nije slučaj kod veze sa njenom državom.

Izvan ravni naznačenih varijabli, među onima koji naglašeno izražavaju vezanost za SRJ ističu se: studenti koji žive u sjevernom dijelu republike (40.52%); nacionalno deklarirani kao Jugosloveni/ke (53.85%) i Srbi/Srpkinje (53.07%), te pristalice SNP (68.85%) i NS (58.14%). Naspram njih, među onima koji natprosječno iskazuju najniži nivo (nimalo) značaja pripadnosti SRJ najviše je: nacionalno deklariranih kao Muslimani/ke (52.00%), potom Crnogorci/ke (34.48%) i Hrvati/ce (33.33%); pristalice DPS (48.48%) i LSCG (47.27%).

6. Pripadnost Evropi

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA EVROPU				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	49.58	20.17	11.76	6.72	10.08
Druga	45.81	23.23	9.03	12.90	7.74
Treća	52.08	17.71	7.29	10.42	10.42
Četvrti	48.72	20.51	5.13	15.38	5.13
Apsoivent	43.90	26.83	8.54	7.32	7.32
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	58.62	17.24	10.34	4.60	6.90
Ekonomski - Podgorica	61.96	17.39	7.61	6.52	5.43
Tehnički - Podgorica	41.38	23.28	8.62	18.10	5.17
Filozofski - Nikšić	38.18	27.27	8.18	8.18	14.55
Umjetnički - Cetinje	30.43	17.39	13.04	21.74	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	47.62	23.81	9.52	7.94	7.94
Total:	47.86	21.79	8.96	10.18	8.55

Vrijeme i uzorak istraživanja	VEZANOST ZA SRJ				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
April 2000. / 1000 ispitanika iz 8 crnogoskih opština/	52.9	17.7	6.0	7.1	16.3
Jun 2001. / 421 studenata Univerziteta Crne Gore koji ina Prebivalište u Crnoj Gori/	48.9	21.6	8.6	9.5	8.8

/Razlika do 100% odnosi se na ispitanike koji nijesu željeli da odgovore na postavljeno pitanje/

Napokon, kad je riječ o trećem ispitivanom modalitetu tzv. širine grupne pripadnosti koja se odnosi na osjećanje ukorijenjenosti u okviru pojedinih geo-političkih zajednica - važnost pripadnosti Evropi, neočekivano je registrovan blagi pad prosječnog nivoa identifikacije u odnosu na uporedne pokazatelje. Ovo tim prije jer je u pitanju buduća elita Crne Gore, kao i činjenica da su gotovo svi politički faktori koji najdirektnije i najznačajnije utiču na proces profiliranja javnog mnjenja jednoglasni u stavovima o značaju evropskih integracija. Po svoj prilici, proces re-definisanja vrijednosne orijentacije kod dijela ove populacije još uvijek ne prati dinamiku promjena oficijelnih političkih stavova.

Činjenica je, takođe, i da se u pogledu inteziteta grupne pripadnosti, koja se odnosi na osjećanje ukorijenjenosti u okviru pojedinih geo-političkih zajednica, registruje značajna prednost važnosti identifikacije sa Evropom nego li sa crnogorskom državom i SRJ. Moguće da je u pitanju i određena vrsta refleksa na stanje još uvijek neuspjelih pokušaja konačnog definisanja pitanja državno-pravnog statusa Crne Gore, time i SRJ, nakon čega će se s većim stepenom izvjesnosti moći utvrditi koji okvir geo-političkih identifikacija dominantno definiše savremeno crnogorsko društvo.

7. Pripadnost partiji

Obilježje Ispitanika	VEZANOST ZA PARTIJU				
	Veoma	Donekle	Malo	Nimalo	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	5.88	10.92	18.49	59.66	2.52
Druga	4.52	11.61	15.48	58.06	8.39
Treća	5.21	15.63	13.54	61.46	2.08
Četvrta	0.00	12.82	23.08	58.97	0.00
Apsolvent	7.32	9.76	15.85	54.88	4.88
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	6.90	11.49	22.99	50.57	4.60
Ekonomski - Podgorica	5.43	10.87	10.87	66.30	5.43
Tehnički - Podgorica	2.59	13.79	17.24	57.76	4.31
Filozofski - Nikšić	5.45	15.45	16.36	56.36	2.73
Umjetnički - Cetinje	8.70	0.00	17.38	65.22	8.70
Pomorstvo i turizam - Kotor	4.76	9.52	14.29	61.90	4.76
Total:	5.09	12.02	16.50	58.66	4.48

U pogledu partijsko – stranačke identifikacije registrovan je najniži rejting u okviru ponuđenih nivoa identifikacije. Naravno, to istovremeno, ne mora da znači i nisku zainteresovanost za politiku, odnosno ignorisanje onoga što političke partije čine kroz svoje aktivnosti. Naprotiv, o političkoj identifikaciji ispitanika najviše se može zaključiti upravo na osnovu njihove partijske/stranačke identifikacije (u smislu partijske/ stranačke ideologije i političkog programa, a ne njene unutrašnje organizacije odnosno aparata). Istovremeno, po našem mišljenju, riječ je o jednom od specifičnih obilježja naše političke kulture, a to je slaba mobilnost, odnosno svođenje političke participacije uglavnom na učešće u izborima. Dakle, u tom pogledu studentska se populacija ni po čemu ne izdvaja od drugih struktura društva, što ujedno treba da brine postojeću političku klasu Crne Gore.

II ETNIČKE I SOCIJALNE DISTANCE

Kao jedan od ciljeva i predmeta ovog istraživanja su i osnovni pokazatelji prisustva socijalnog distanciranja kod naše ciljne grupe. Riječ je o aspektima tzv. horizontalnih socijalnih distanci⁶. Pokazatelji na osnovu kojih zasnivamo svoje ocjene i stavove izvedeni su na osnovu odgovora ispitanika na sljedeće pitanje u anketi: Da li bi sa pripadnicima dolje pobrojanih nacija, nacionalnih manjina ili etničkih grupa stupio u navedene odnose? Konkretno, riječ je o pojedinim oblicima odnosa prema narodima čiji pripadnici žive u Crnoj Gori. Struktura dobijenih odgovora na postavljena pitanja iskazuje se na nivou ukupne skupine ispitanika, pri čemu se, komparacije radi, prezentuju i odgovarajući rezultati istraživanja javnog mnjenja na nivou Crne Gore (intervju sa 704 ispitanika starijih od 18 godina iz 9 opština) koje je u istom intervalu (10-18 jun 2001.) provedeno u okviru projekta "Politička kultura građana Crne Gore", rađenog za potrebe SoCEN-a iz Podgorice.

1. Odnos prema Crnogorcima

Modalitet odnosa:	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Stupio/la u brak	85,1	88,6	7,9	3,3	3,2	4,3	3,7	3,9
Skopio/la prijateljstvo	95,3	95,7	1,0	1,3	1,2	0,7	2,4	2,3
Živio/je/la u susjedstvu	95,5	95,7	1,0	0,6	1,2	0,6	2,2	3,1
Radi/la u istoj firmi	93,5	95,6	2,4	0,9	1,4	0,6	2,6	3,0
Bio/la potčinjen/a na poslu	50,5	89,9	35,2	4,0	5,5	2,7	8,8	3,4
Živio/je/la u istom gradu	95,3	96,1	0,8	0,6	1,6	0,4	2,2	2,9
Živio/je/la u istoj državi	94,7	96,7	1,2	0,7	1,6	0,4	2,4	2,1

6 U socijalnoj psihologiji pod pojmom horizontalna socijalna distanca podrazumijeva se suzdržljivost i ograničenost u odvijanju društvenih odnosa između društvenih subjekata što pripadaju raznim etničkim grupama, dok se pod pojmom tzv. vertikalne socijalne distance podrazumijeva suzdržljivost i ograničenost u odvijanju društvenih odnosa između društvenih subjekata koji se razlikuju po svojem višem i nižem društvenom položaju.

* / 1 - podaci koji se odnose na studentsku populaciju; 2 - podaci iz SoCEN-ovog istraživanja

Na osnovu navedenih podataka može se izvesti zaključak da se na nivou ukupne skupine naših ispitanika, kao i na nivou globalnog javnog mnjenja u Crnoj Gori, ne registruje prisustvo socijalne distance u odnosu prema pripadnicima crnogorskog naroda. Naime, kao što se vidi, u svim ponuđenim modalitetima odnosa većinski su afirmativni stavovi. Pokazatelji su još povoljniji kad se rezultati iskazuju za skupinu studenata koja čini istovremeno i dio ukupnog crnogorskog javnog mnjenja (studenata koji imaju prebivalište na teritoriji Crne Gore). U tom slučaju numerički izraz afirmativno datih odgovora na postavljena pitanja izgleda na sljedeći način: Stupio/la u brak - 87.4%; Skopio/la prijateljstvo - 96.2%; Živio/jela u susjedstvu - 95.7%; Radio/la u istoj firmi - 94.0%; Bio/la potčinjen/na na poslu - 52.0%; Živio/jela u istom gradu - 95.9%, i Živio/jela u istoj državi - 95.2%.

Istovremeno, i pored veoma povoljnih pokazatelja na nivou ukupne skupine, ne znači da ne postoji određena vrsta distance prema pripadnicima crnogorskog naroda. Ona se tako registruje u slučaju pitanja braka, kao izraz jednog od osnovnih socijalnih odnosa u svakom društvu, i to kod pripadnika/ca muslimanske nacije (24.00% Da - 52.00% Ne), odnosno pripadnika islamske vjeroispovijesti (37.14% Da - 42.86% Ne).

Što se, pak, tiče spremnosti za prihvatanje Crnogorca/ke kao pretpostavljenog/e na poslu koji, kao što se vidi u okviru ponuđenih modaliteta, u značajnoj mjeri zaostaje po intezitetu na samo za drugim već i za istoznačnim, afirmativnim odgovorima na nivou ukupnog javnog mnjenja, onda se kod naše ciljne grupe zapaža da je to većinski stav kod: studentkinja (49.39%); starosne grupacije od 22 do 25 godina (47.69%); studenata fakulteta umjetnosti (39.13%), filozofskog (48.18%), odnosno tehničkih fakulteta (49.14%); studenata koji imaju prebivalište van Crne Gore (40.35%); nacionalno deklariranih kao Muslimani/ke (36.00%), odnosno Srbi/Srkinje (46.93%), kao i kod pripadnika islamske vjeroispovijesti (34.29%). Međutim, ovdje treba reći da se radi o latentnoj i to blažoj formi distanciranja, kako u pogledu karaktera tako i suštine pretpostavljenog odnosa; mada se, u slučaju ispitanika identifikovanih kao pripadnici muslimanske nacije odnosno islamske vjeroispovijesti registruje se eksplicitno izražena distanca (više odgovora NE nego DA). Naime, njih 52.00%, odnosno 54.29% iskazalo je negativan odgovor na postavljeno pitanje, dok to nije slučaj kod drugih kategorija ispitanika.

2. Odnos prema Srbima

Modalitet odnosa:	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Stupio/la u brak	83,7	74,6	8,7	9,7	3,7	9,7	3,9	6,0
Skopio/la prijateljstvo	95,1	89,1	1,0	3,3	0,6	3,4	3,3	4,1
Živio/jela u susjedstvu	94,3	89,1	1,2	3,1	1,0	2,6	3,5	5,1
Radio/la u istoj firmi	93,7	90,0	2,4	3,1	0,6	2,4	3,3	4,4
Bio/la potčinjen/na na poslu	53,4	75,6	33,4	11,4	3,7	6,6	9,6	6,4
Živio/jela u istom gradu	94,9	91,4	1,0	2,4	0,8	1,4	3,3	4,7
Živio/jela u istoj državi	89,8	89,7	4,9	3,3	1,0	1,9	4,3	5,1

Uočljive razlike u rezultatima dva upoređujuća istraživanja, ne samo u pogledu postojanja distanci u odnosu prema Srbima/Srpkinjama već, kao što ćemo vidjeti i prema drugim narodima koji su obuhvaćeni instrumentom istraživanja, moguće je da proističu iz više razloga. Međutim, važno je istaći da se radi i o dva, po veoma važnom obilježju, ipak različita uzorka istraživanja. Naime, kao što je naznačeno u uvodnim napomenama, u našem primjeru uzorkom je obuhvaćeno ukupno 36.5% (u poduzorku koji obuhvata samo ispitanike koji imaju prebivalište u Crnoj Gori - 31.3%) ispitanika u nacionalnom pogledu deklariranih kao pripadnici srpske nacije, dok oni kod SoCEN-ovog istraživanja u uzorku participiraju sa 27.3%.

Dakle, kao i u slučaju odnosa prema Crnogorcima/kama, tako i kad su u pitanju pripadnici srpske nacionalnosti, na nivou ukupne skupine ne registruje se postojanje izraženih socijalnih distanci. Takođe, one se bilježe samo u slučaju spremnosti za sklapanje braka odnosno prihvatanja odnosa potčinjenosti na poslu, i to jedino među ispitanicima nacionalno deklariranih kao Muslimani/ke i pripadnicima islamske vjeroispovijesti. Naime, dok među njima samo 8.00%, odnosno 20.00% iskazuje spremnost da sa pripadnikom/com srpske nacionalnosti sklopi brak, to ne bi učinilo 68.00% i 57.14%. Kad je u pitanju prihvatanje potčinjenog odnosa na poslu većina pripadnika u okviru ove dvije skupine to ne bi željela (po nacionalnom obilježju 36.00% prihvata, a 48.00% ne želi takav odnos; po vjerskom obilježju 31.43% dalo je pozitivan odgovor a 54.29% negativan).

3. Odnos prema Muslimanima

Modalitet odnosa:	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Stupio/la u brak	24,4	33,7	59,7	47,6	9,6	12,3	6,3	6,7
Skopio/la prijateljstvo	73,5	71,7	15,9	16,4	6,5	7,0	4,1	4,9
Živio/jela u susjedstvu	69,9	72,7	19,1	15,4	4,7	6,4	6,3	5,4
Radi/la u istoj firmi	75,1	75,7	16,3	13,4	3,7	5,6	4,9	5,3
Bio/la potčinjen/na na poslu	31,8	50,7	51,7	30,4	6,1	11,7	10,4	7,7
Živio/jela u istom gradu	77,2	78,3	15,3	12,0	2,8	4,3	4,7	5,4
Živio/jela u istoj državi	73,1	75,9	18,3	13,4	1,8	5,1	6,7	5,6

Kao što je navedeno, i prema Muslimanima se registruju odstupanja u odnosu na uporedne pokazatelje. Doduše, evidentirane razlike u stavovima se donekle mijenjaju u pozitivnom smislu kad se nivo komparacije izvodi u odnosu na stavove studentske populacije koja je mjestom stalnog stanovanja vezana za Crnu Goru. U tom slučaju numerički izraz afirmativno datih odgovora na postavljena pitanja izgleda na sljedeći način: Stupio/la u brak - 24.7%; Skopio/la prijateljstvo - 76.0%; Živio/jela u susjedstvu - 72.0%; Radio/la u istoj firmi - 77.9%; Bio/la potčinjen/na na poslu - 32.3%; Živio/jela u istom gradu - 80.0%, i Živio/jela u istoj državi - 75.5%. Inače, kao i prethodnim slučajevima, i u pogledu odnosa prema pripadnicima muslimanske nacionalnosti, nedvosmisleno iskazane distance (dakle, više odgovora NE u odnosu na odgovor DA) na nivou ukupne skupine tiču se pretpostavljenih situacija mješovitog braka i potčinjenosti na poslu. Kad je u pitanju brak ova distanca

se kod Crnogoraca iskazuje kroz odnos 55.60%:27.16%; Srba 74.86%:12.85%, Hrvata 44.44%:22.22%, i Jugoslovena 65.38%:11.54%; odnosno u pogledu pripadnosti vjeri, kod pravoslavaca 66.20%:17.72% i kod katolika 44.44%:27.78%. Kod pretpostavljene situacije potčinjenosti na poslu distanca se javlja kod Crnogoraca (53.02%:34.05%), Srba (56.42%:25.14%), odnosno pravoslavaca (54.08%:33.33%).

4. Odnos prema Albancima

Modalitet odnosa:	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Stupio/la u brak	12,6	18,7	73,9	62,6	5,5	10,4	7,9	8,3
Skopio/la prijateljstvo	48,3	55,0	36,9	32,1	7,9	7,0	6,9	5,9
Živio/jela u susjedstvu	47,5	56,0	39,3	30,6	5,7	6,7	7,5	6,7
Radi/la u istoj firmi	54,2	63,9	34,2	24,6	4,7	5,3	6,9	6,3
Bio/la potčinjen/na na poslu	20,6	37,6	63,1	43,7	5,5	11,0	10,8	7,7
Živio/jela u istom gradu	56,0	63,7	33,2	23,6	2,9	4,4	7,9	6,3
Živio/jela u istoj državi	53,2	64,9	36,0	23,9	2,4	4,7	8,4	6,6

O odnosu prema Albancima⁷ i kod naše ciljine grupe, kao i na nivou crnogorskog javnog mnjenja, registrovan je identičan broj distanci u pogledu pretpostavljenih odnosa. Slika stanja nije bitnije drugačija i kad se kao element poređenja iskažu podaci za poduzorak (studenti koji su trajno nastanjeni u Crnoj Gori⁸). Međutim, unutar pojedinih segmenata, prema pripadnicima albanskog naroda identifikuje prisustvo najvećeg broja nedvosmisleno iskazanih distanci. Tako na primjer, dok se na nivou ukupne skupine ispitanika, s obzirom na njihov nacionalni i vjerski identitet, ova vrsta distance registruju kod Crnogoraca u pogledu braka (74.98%:16.38%) i potčinjenosti na poslu (62.93%:24.57%); kod studenata koji su se u nacionalnom pogledu deklarirali kao Srbi, to je slučaj u pogledu svih pretpostavljenih odnosa, odnosno kod: braka (82.68%:8.38%); prijateljstva (54.19%:34.08%); života u susjedstvu (56.98%:30.17%); rada u istoj firmi (51.40%:37.43%); potčinjenosti na poslu (70.95%:11.73%); života u istom gradu (48.04%:40.78%), i života u istoj državi (48.60%:39.66%). Studenti nacionalno deklarirani kao Muslimani, kao i Crnogorci, u odnosu prema Albancima iskazuju distancu u pogledu braka (52.00%:12.00%) i potčinjenosti na poslu (40.00%:32.00%). Napokon, dok se studenti hrvatske nacionalnosti od Albanaca distanciraju samo u pogledu braka (55.56%:22.22%), oni koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni to čine kad je u pitanju: brak (73.08%:7.69%); prijateljstvo (42.31%:30.77%); potčinjenost na poslu (57.69%:23.08%); život u istom gradu (38.46%:34.62%), odnosno život u istoj državi (42.31%:34.62%).

U pogledu vjeroispovijesti, distance u odnosu prema Albancima ispoljavaju: pravo-

7 Inače, sticajem okolnosti, nijedan student albanske nacionalnosti nije obuhvaćen našim uzorkom, dok kod SoCEN-ovog istraživanja oni čine 4.7% od ukupnog broja ispitanika.

8 Stupio/la u brak - 12.6%; Skopio/la prijateljstvo - 49.6%; Živio/jela u susjedstvu - 48.7%; Radio/la u istoj firmi - 56.1%; Bio/la potčinjen/na na poslu - 21.4%; Živio/jela u istom gradu - 58.2%, i Živio/jela u istoj državi - 55.1%.

slavci u pogledu braka (77.62%:10.96%) i potčinjenosti na poslu (66.43%:18.65%); identična situacija je kod pripadnika islamske vjeroispovijesti (brak 51.43%:20.00% - potčinjenost na poslu 45.71%:31.43%), dok katolici to čine jedino u pogledu braka (61.11%:22.22%).

5. Odnos prema Hrvatima

Modalitet odnosa:	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Stupio/la u brak	40,5	40,0	39,7	33,1	13,8	19,0	5,9	7,9
Skopio/la prijateljstvo	76,6	69,7	14,9	14,7	4,5	9,9	4,1	5,7
Živio/jela u susjedstvu	73,7	71,9	16,3	14,3	5,1	7,7	4,9	6,1
Radi/la u istoj firmi	75,6	76,9	15,3	10,6	4,1	6,4	5,1	6,1
Bio/la potčinjen/na na poslu	32,6	51,6	50,7	28,1	6,1	12,6	10,6	7,7
Živio/jela u istom gradu	75,8	77,7	15,7	11,4	3,5	4,7	5,1	6,1
Živio/jela u istoj državi	69,4	73,1	20,4	13,7	4,7	6,3	5,5	6,9

U pogledu prisustva socijalnih distanci prema pripadnicima hrvatskog naroda, kao što pokazuju prezentovani rezultati, nema značajnijih razlika između studentskog javnog mnjenja i javnog mnjenja na nivou Crne Gore. Zapravo, razlika se bilježi jedino u pogledu prisustva distance kod pretpostavljenog odnosa potčinjenosti na poslu. Situacija se u tom pogledu ne mijenja ni kad se kompariraju stavovi skupine studenata koju smo označili kao poduzorak, ali se, međutim, uočava izvjestan pozitivan trend. Naime, tada struktura pozitivnih odgovora na postavljena pitanja izgleda na sljedeći način: Stupio/la u brak - 43.2%; Skopio/la prijateljstvo - 79.1%; Živio/jela u susjedstvu - 76.2%; Radio/la u istoj firmi - 77.9%; Bio/la potčinjen/na na poslu - 33.0%; Živio/jela u istom gradu - 78.6%, i Živio/jela u istoj državi - 71.5%. No, kad su u pitanju pojedini, uži segmenti skupine ispitanika, onda se prema Hrvatima bilježi postojanje distance u pogledu braka kod ispitanika nacionalno deklariranih kao Srbi (56.98%:25.14%), odnosno kod pravoslavaca (41.26%:39.16%) i pripadnika islamske vjeroispovijesti (48.57%:31.43%). U pogledu pretpostavljenog odnosa potčinjenosti na poslu, to je slučaj kod nacionalno deklariranih kao Crnogorci (48.28%:37.07%), odnosno Srba (61.45%:24.02%), te pravoslavaca (53.61%:31.00%) i pripadnika islamske vjeroispovijesti (45.71%:37.14%).

Nakon, interpretacije rezultata u pogledu postojanja i nivoa distanciranja u odnosu prema domaćim nacionalnim skupinama, kroz ovo istraživanje nastojali smo utvrditi eventualno postojanje distance prema pojedinim, širim socijalnim kategorijama (izuzetak čine Romi kao etnička grupa). Kao i u prethodnom slučaju, rezultate našeg istraživanja na nivou ukupne skupine ispitanika prezentujemo uporedo sa identičnim pokazateljima na nivou opšte populacije, dobijenih na osnovu navedenog SoCEN-ovog projekta.

<i>Da li bi Ti smetalo da je Tvoj komšija-susjed?</i>	DA		NE		NE ZNA		Bez odgovora	
	1	2	1	2	1	2	1	2
	Pripadnik druge rase	10,0	7,4	81,9	80,7	6,3	10,1	1,8
Pripadnik druge nacije - vjere	12,6	8,0	77,8	82,6	6,3	7,7	3,3	1,7
Alkoholičar	47,0	72,4	34,0	21,1	15,1	4,7	3,9	1,7
Daševno poremećen	59,1	73,9	22,6	18,3	12,8	6,3	5,5	1,6
Izbjeglica	7,1	11,6	85,5	80,9	4,3	5,6	3,1	2,0
Rom	24,2	25,6	58,7	61,4	12,8	11,0	4,3	2,0
Čovjek koji ima sidu	31,6	66,7	49,5	24,7	14,2	6,7	4,7	1,9
Invalid	5,7	7,0	89,0	88,9	2,9	2,1	2,4	2,0
Narkoman	50,3	78,1	33,8	16,6	12,4	3,6	3,5	1,7
Homoseksualac	47,0	70,6	37,7	23,3	10,8	4,0	4,5	2,1

* / 1 - podaci koji se odnose na studentsku populaciju; 2 - podaci iz SoCEN-ovog istraživanja

Kao što se vidi, razlika u pogledu distanci na nivou ukupne i studentske populacije postoji jedino u pogledu odnosa prema osobama zaraženim HIV virusom - sidom. Ovaj nalaz u svakom slučaju može da znači potvrdu očekivanog rezultata emancipacije mlade, obrazovane generacije, naročito jer je riječ o jednoj od bolesti modernog doba kojima su po prirodi sami izloženi više nego li druge starosne grupe. Dakle, među navedenim kategorijama osoba, izvjesno postojanje socijalne distance kod studentske populacije registruje se u odnosu na alkoholičare, dušeno poremećene, narkomane i homoseksualce. Pritom, treba imati u vidu da u poređenju sa stavovima na nivou opšte populacije, postoji i značajna razlika u pogledu nivoa distance. Naravno, uočava se i razlika u stavovima dvije upoređujuće skupine u pogledu odnosa prema osobama druge rase, nacije odnosno vjere. Mada se radi o stavovima relativno malog segmenta unutar naše ciljane grupe, indikativna je činjenica da se isti, zapravo negativni stavovi vežu prije svih za studente koji se u nacionalnom pogledu izjašnjavaju kao Srbi dok im je mjesto stalnog boravka u sjevernom dijelu, odnosno van Crne Gore. Zapravo, i ovaj indikator upućuje na jedan od zaključaka iz najnovijeg istraživanja o nacionalnoj svijesti u Crnoj Gori, radi čega ih navodimo i kao uvod u sljedeću tematsku oblast.

“Deset ključnih zaključaka koji objašnjavaju nacionalnu svijest u Crnoj Gori danas. Prvo, u strukturalnom smislu, sa stanovišta postojanja različitih oblika nacionalne svijesti u Crnoj Gori najznačajnija je nacionalna isključivost. Drugo, sa stanovišta kvantitativnih obilježja prisustva različitih oblika nacionalne svijesti, najsnažnija je nacionalna identifikacija. Treće, dvojna svijest Crnogoraca je evidentna ali nije univerzalna za razumijevanje cjelokupnog crnogorskog nacionalnog identiteta. Četvrto, u okviru oba pola nacionalne svijesti: procrnogorskog i prosrpskog, nacionalizam onih kod kojih dominira prosrpska nacionalna svijest je snažniji i naglašeniji. Peto, nacionalna svijest se različito ponaša i po intezitetu i po kvalitetu kada su u pitanju različita područja društvenog života. Često, u odnosu prema nacionalnim manjinama generalno u Crnoj Gori postoji prilično tolerantan odnos. Sa stanovišta dvojne svijesti Crnogoraca prema nacionalnim manjinama netolerantniji su oni koji sebe vide u svjetlu srpskog nacionalnog bića. Sedmo, socijalna obilježja ispitivanja (pol, kvalifikacija, uzrast, zanimanje ..) nijesu značajna za objašnjenje samog

fenomena nacionalne svijesti u Crnoj Gori. Osmo, u svim najznačajnijim područjima političkog života, nacionalna svijest kao 'dvojna svijest' najbolje reaguje i pokazuje se u svom 'najčistijem' obliku. Deveto, u odnosima prema političkim i državnim pitanjima značajni su, osim nacionalne, i neki drugi oblici svijesti (npr. građanska, internacionalna...). Deseto, na osnovu stanovišta o ključnim političkim pitanjima današnjice, nacionalna svijest u Crnoj Gori je specifična po tome što oni koji se zalažu za dalje odvajanje od Srbije jesu inspirisani dijelom svojom nesrpskom nacionalnom identifikacijom, a dijelom svojim nacionalnim opredjeljenjem uopšte, dok se oni koji se zalažu za zajednicu sa Srbijom identifikuju sa njom bazično na osnovu svog nacionalnog osjećanja." ⁹

III OBLICI NACIONALNE SVIJESTI I DEMOKRATSKE VRIJEDNOSTI

Bez pretenzija da se upuštamo u složena teorijska i metološka pitanja vezana za istraživanje oblika nacionalne svijesti i demokratskih vrijednosti, ovim anketnim ispitivanjem nastojali smo doći do stavova studenata o pojedinim tvrdnjama koje se direktno naslonjene na naznačene fenomene. Rezultati se interpretiraju u formi primarne obrade, a što može poslužiti i kao relevantna empirijska građa za dalju, produbljenju - faktorsku analizu. Konkretno, riječ je o sljedećim tvrdnjama i strukturi dobijenih odgovora:

TVRDNJE	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne Zna	Bez odg.
<i>Neophodno je da svaka nacija bude otvorena prema svijetu i uticaju drugih kultura</i>	5.3 /4.7/	9.2 /9.0/	52.9 /54.2/	20.8 /21.1/	9.0 /7.6/	2.8 /3.3/
<i>Nacionalno mješoviti brakovi su unaprijed osuđeni na neuspjeh</i>	20.6 /21.6/	41.1 /42.8/	11.8 /10.4/	6.3 /5.2/	19.3 /19.0/	0.8 /1.0/
<i>Različite nacije mogu složno da žive u jednoj zemlji</i>	6.3 /5.5/	11.4 /11.6/	47.0 /48.2/	17.3 /17.6/	16.3 /15.4/	1.6 /1.7/
<i>Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i uzdržan. čak i kad su nam prijatelji</i>	13.6 /13.3/	30.5 /31.4/	29.1 /29.9/	10.8 /9.7/	12.4 /12.1/	3.5 /3.6/
<i>Pri zapošljavanju prednost treba dati pripadniku svog naroda u odnosu na pripadnike drugih naroda</i>	17.7 /17.8/	34.6 /35.9/	21.0 /21.4/	13.2 /12.4/	11.0 /10.2/	2.4 /2.2/
<i>Treba napustiti svoju nacionalnu sredinu ako u drugoj postoje bolji uslovi za život i rad</i>	7.3 /7.1/	15.5 /14.5/	39.1 /40.4/	19.7 /19.5/	16.3 /16.4/	2.0 /2.1/
<i>Svaki čovjek treba da shvati da je sudbina njegove nacije njegova lična sudbina</i>	11.0 /10.7/	22.2 /22.6/	30.7 /30.6/	15.7 /15.7/	17.9 /17.8/	2.4 /2.6/
<i>Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije</i>	12.8 /12.1/	28.9 /28.7/	27.9 /28.7/	14.7 /14.7/	13.0 /13.1/	2.6 /2.6/

/Podaci između zagrada odnose se na poduzorak - ispitanike koji imaju prebivalište u Crnoj Gori/

⁹ B. Đukanović, u: B. Đukanović, B. Kuzmanović, M. Lazić, M. Bešić: "Nacija i država", SoCEN, Podgorica, 2001., str. 172-173.

Polazeći od osnovnog cilja istraživanja, odnosno namjere da identifikujemo pojedine elemente mnjenja studentske populacije, navedene rezultate, osim na nivou ukupne skupine, interpretiramo i pojedinačno po tvrdnjama u odnosu na godine studija i fakultet na kojem studiraju naši ispitanici. Pokazatelji su, dovoljno ilustrativni radi čega ih s tog aspekta, po našem mišljenju, ne treba detaljnije obrazlagati i tumačiti.

Tvrdnja / obilježje ispitanika	<i>Neophodno je da svaka nacija bude otvorena prema svijetu i uticaju drugih kultura</i>				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	2.52	7.56	47.06	26.89	11.76
Druga	6.45	7.74	54.19	19.35	9.03
Treća	5.21	10.42	63.54	10.42	8.33
Četvrti	5.13	12.82	43.59	28.21	7.69
Apsolventi	7.32	10.98	51.22	23.17	6.10
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	5.75	10.34	52.87	16.09	10.34
Ekonomski - Podgorica	5.43	8.70	55.43	21.74	3.26
Tehnički - Podgorica	8.62	8.62	53.45	21.55	6.90
Filozofski - Nikšić	2.73	8.18	58.18	13.64	15.45
Umjetnički - Cetinje	4.35	8.70	39.13	26.09	21.74
Pomorstvo i turizam - Kotor	3.17	11.11	44.44	34.92	3.17
Total:	5.30	9.16	52.95	20.77	8.96

Otvorenost prema svijetu kao kulturni model društva dominira kao većinski stav. Zapravo, moglo bi se reći da kod studentske populacije kao oblik nacionalne svijesti dominira tzv. mondijalizam. Naravno, to istovremeno ne mora da predstavlja suprotnost nacionalnoj, već može da označi samo prisustvo različitih nivoa svijesti¹⁰. Inače, među onima koji natprosječno iskazuju preferenciju (kumulativno iskazani stavovi: slažem se i potpuno se slažem) prema takvom obliku društvene zajednice su ispitanici koji se u nacionalnom pogledu izjašnjavaju kao Hrvati - 100.00% (66.67%+33.33%), dok među onima koji, takođe u kumulativnom izrazu, najviše ističu suprotne stavove (uopšte se ne slaže i ne slaže se) najviše je nacionalno deklariranih kao Srbi 27.91% (8.94%+13.41%).

Kao i prethodnu, i tvrdnju da različite nacije mogu složeno da žive u jednoj zemlji možemo uzeti kao izraz otvorenosti i njoj pripadajućeg kulturnog modela društva.

.....
¹⁰ "U svojoj osnovi, kao oblik svijesti, mondijalizam predstavlja orijentaciju na svijet kao globalnu ljudsku zajednicu, čime se značaj nacionalne identifikacije ili poriče ili stavlja u drugi plan. Pojedinci koji dominantno posjeduju ovaj oblik svijesti jesu 'kosmopolite'... Međutim, mondijalizam ne mora nužno da predstavlja suprotnost nacionalnoj svijesti. Ovo znači da mondijalističko opredjeljenje može da obuhvati i nacionalnu identifikaciju, tako što je nacionalno osjećanje prisutno na jednom, a mondijalističko na drugom nivou." (M. Bešić, "Nacija i država", op. cit., str. 106)

Tvrdnja / obilježje ispitanika	Različite nacije mogu složno da žive u jednoj zemlji				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	8.40	9.24	47.90	18.49	15.13
Druga	7.74	15.48	41.29	14.84	18.71
Treća	5.21	8.33	54.17	13.54	17.71
Četvrta	2.56	10.26	46.15	23.08	15.38
Apsolvent	3.66	10.98	48.78	21.95	12.20
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	3.45	4.60	44.83	21.84	24.14
Ekonomski - Podgorica	5.43	14.13	51.09	14.13	15.22
Tehnički - Podgorica	11.21	8.62	47.41	21.55	11.21
Filozofski - Nikšić	3.64	14.55	46.36	12.73	18.18
Umjetnički - Cetinje	4.35	8.70	47.83	13.04	26.09
Pomorstvo i turizam - Kotor	7.94	17.46	44.44	17.46	9.52
Total:	6.31	11.41	47.05	17.31	16.29

Takođe, kao i u prethodnom slučaju, i u ovom, naravno ima i onih koji ne podržavaju navedenu tvrdnju (potpuno se ne slaže i ne slaže se). S obzirom na njihovu nacionalnu pripadnost, najviše ih je među onima koji se izjašnjavaju kao Srbi - 23.56% (11.73%+11.73%) i Crnogorci - 15.52% (3.45%+12.07%).

Istovremeno, s obzirom da je riječ o relaciji nacija - država, interesantno je ukazati i na jednu specifičnu dimenziju tog odnosa. Naime, kad je u pitanju skupina ispitanika koju smo naznačili kao poduzorak (studenti koji imaju prebivalište u Crnoj Gori), među onima koji iskazuju najviši stepen vezanosti za crnogorsku državu njih 12.41% (2.61%+9.80%) istovremeno iskazuju i negativan stav prema navedenoj tvrdnji; dok među ispitanicima koji iskazuju najviši stepen vezanosti za SRJ, identičan stav zauzima njih 25.87% (9.13%+16.74%). U pogledu partijske preferencije isto uvjerenje dijele pristalice političkog programa: SNP - 32.79% (8.20%+24.59%); NS - 27.90% (9.30%+18.60%); DPS - 6.07% (1.52%+4.55%), odnosno LSCG - 5.46%(1.82%+3.64%).

Sumnja u mogućnost i dugoročnost skladnog bračnog života među pripadnicima različitih nacija, ukoliko je riječ o uvjerenju¹¹ može se tumačiti i kao prisustvo nacionalne isključivosti kao najmalignijeg oblika nacionalne svijesti. Međutim, na osnovu izložene empirijske građe, mi smatramo da je ispravnije govoriti o eventualnom prisustvu snažne socijalne distance koja predstavlja jedan od izraza naglašene na-

11 Postoje relevantna teorijska mišljenja da su uvjerenja važniji faktori u stvaranju socijalnih distanci kad su u pitanju bliski odnosi među individua i socijalnim grupama, kao što je, prije svega, brak nego što je to uticaj rase, nacije i drugih oblika grupne identifikacije (Rokeach, 1960).

Inače, uvjerenje označava prihvatanje nekih tvrdnji ili pretpostavki o određenim objektima, situacijama, osobama, problemima itd. uz stepen sigurnosti da su te tvrdnje logički opravdane. U slučajevima u kojima se uvjerenja više zasnivaju na pretpostavkama a da pritom ne postoji izvjestan stepen sigurnosti u logičnu opravdanost tvrdnji koje iz toga proističu, radi se, zapravo o vjerovanjima. A kad vjerovanja počivaju na pretpostavkama koje ne odgovaraju stvarnom stanju onda se radi o praznovjerju.

Tvrđnja / obilježje ispitanika	<i>Nacionalno mješoviti brakovi su unaprijed osuđeni na neuspjeh</i>				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne Zna
GODINA STUDIJIA					
Prva	17.65	47.06	12.61	5.88	15.97
Druga	20.65	39.35	10.97	7.10	21.29
Treća	11.46	44.79	13.54	4.17	25.00
Četvrta	25.64	28.21	12.82	10.26	23.08
Apsolvent	32.93	37.80	9.76	6.10	12.20
FAKULTET / MJESTO STUDIJIA:					
Pravni - Podgorica	9.20	45.98	16.09	4.60	22.99
Ekonomski - Podgorica	18.48	48.91	7.61	8.70	16.30
Tehnički - Podgorica	24.14	40.52	11.21	7.76	16.38
Filozofski - Nikšić	16.36	32.73	16.36	8.18	25.45
Umjetnički - Cetinje	21.74	39.13	8.70	4.35	26.09
Pomorstvo i turizam - Kotor	39.68	39.68	6.35	0.00	11.11
Total:	20.57	41.14	11.81	6.31	19.35

cionalne identifikacije ili, pak, drugih faktora. Naravno, značaj i uloga određenih faktora variraju u zavisnosti od uticaja pojedinih situacionih varijabli koje determinišu globalni socijalni okvir u kome pojedinac funkcioniše kao segment datog društva. Međutim, tvrdnje prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i uzdržan, čak i kad su nam prijatelji i pri zapošljavanju prednost treba dati pripadniku svog naroda u odnosu na pripadnike drugih naroda treba tumačiti kao iskaze na osnovu kojih se ispoljava snažna nacionalna distanca, odnosno nacionalna isključivost jer, i jedna i druga, impliciraju diskriminatorski odnos prema drugim nacionalnim zajednicama.

Tvrđnja / obilježje ispitanika	<i>Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i sazdržan. Čak i kad su nam prijatelji</i>				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJIA					
Prva	9.24	32.77	35.29	5.88	10.08
Druga	16.77	25.81	32.90	10.97	11.61
Treća	6.25	33.33	29.17	13.54	14.58
Četvrta	15.38	33.33	25.64	12.82	10.26
Apsolvent	21.95	31.71	14.63	13.41	15.85
FAKULTET / MJESTO STUDIJIA:					
Pravni - Podgorica	11.49	22.99	28.74	11.49	22.99
Ekonomski - Podgorica	14.13	40.22	23.91	9.78	9.78
Tehnički - Podgorica	16.38	36.21	25.00	14.66	6.03
Filozofski - Nikšić	5.45	27.27	37.27	12.73	12.73
Umjetnički - Cetinje	17.39	26.09	30.43	4.35	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	23.81	23.81	30.16	3.17	11.11
Total:	13.65	30.55	29.12	10.79	12.42

Mada u kvantitativnom pogledu ne predstavlja dominantnu vrijednost, izvjesno je da je ovaj oblik svijesti veoma snažno prisutan u dijelu naše ciljane grupe, na šta inače ukazuju nalazi istraživanja na koje smo se već pozivali¹². Inače, u strukturi onih koji se slažu s navedenom tvrdnjom ubjedljivo najveći je udio ispitanika u nacionalnom pogledu deklariranih kao Srbi, ukupno 50.84% (slaže se 33.52% + potpuno se slaže 17.32%), potom Crnogoraca - 36.64% (29.31%+7.33%), odnosno Jugoslavena - 30.77% (26.92%+3.85%). Među pripadnicima dvije preostale, inače manje domaćilne nacionalne skupine koje su reprezentativno zastupljene u našem uzorku, takav stav ima 22.22% Hrvata (11.11%+11.11%) i 12.00% Muslimana (4.00%+8.00%). Kako na formiranje i ove vrste stavova izvjesno utiče i aktualna politika, čini se zanimljivim ukazati i na pokazatelje koji pristalice ove tvrdnje dovode u vezu s njihovom partijskom preferencijom¹³. U tom pogledu prednjače pristalice NS - 58.14% (41.86%+16.28%). Potom slijede pristalice SNP - 47.54% (29.51%+18.03%), odnosno DPS - 34.85% (30.30%+4.55%) i LSCG - 21.82% (20.00%+1.82%). Shodno rezultatima istraživanja, naši ispitanici na nivou ukupne skupine imaju nešto povoljniji stav prema narednoj tvrdnji:

Tvrdnja / obilježje ispitanika	<i>Pri zapošljavanju prednost treba dati pripadniku svog naroda u odnosu na pripadnike drugih naroda</i>				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIA:					
Prva	20.17	26.89	21.85	14.29	13.45
Druga	20.00	35.48	23.23	10.32	9.68
Treća	10.42	39.58	17.71	13.54	15.63
Četvrta	15.38	35.90	28.21	10.26	7.69
Apsolvent	19.51	37.80	15.85	18.29	6.10
FAKULTET / MJESTO STUDIA:					
Pravni - Podgorica	21.84	29.89	18.39	10.34	17.24
Ekonomski - Podgorica	21.74	44.57	18.48	10.87	4.35
Tehnički - Podgorica	20.69	33.62	22.41	14.66	6.90
Filozofski - Nikšić	10.91	33.64	20.91	16.36	13.64
Umjetnički - Cetinje	13.04	39.13	21.74	4.35	21.74
Pomorstvo i turizam - Kotar	14.29	28.57	25.40	15.87	11.11
Total:	17.72	34.62	20.98	13.24	11.00

12 "Budući da je na osnovu naše analize oblika nacionalne svijesti nacionalna isključivost prvi faktor i budući da objašnjava najveći procenat varijanse, to znači da je ovaj oblik nacionalne svijesti Crnogoraca strukturalno (ali ne i kvantitativno) najsnažniji." M. Bešić, op. cit., str. 105.

13 U vezi s problemima formiranja stavova relevantna teorijska misao ukazuje na nekoliko važnih činjenica: prvo, stavovi se ne nasljeđuju, već se stiču na osnovu učenja i uticaja društvene okoline; drugo, svi stavovi, pa time i ovi o kojima je ovdje riječ, predstavljaju samo relativno trajne tendencije bilo pozitivnog bilo negativnog reagovanja prema nekome ili nečemu; treće, oblikovanje stavova u najvećoj mjeri zavisi od informacija kojima je pojedinac izložen; četvrto, političke stranke po definiciji nastoje da osvoje što širi prostor percepcije aktualne lične i društvene situacije, kao i prostor interpretacije te situacije, u cilju nametanja svoje političke kulture i svog javnog mnjenja; peto, direktna posljedica procesa i jasne stranačke identifikacije jeste pojava tzv. ovisničkog modela političke kulture i javnog mnjenja, i šesto, ujedno i najvažnije, od toga što i ko dominantno utiče na formiranje ovakvih stavova zavisice i njihova dosljednost, snaga i intezitet i otpornost na promjenu.

Inače, tvrdnju da pri zapošljavanju prednost treba dati pripadniku svog naroda u odnosu na pripadnike drugih naroda, natprosječno podržavaju (slaže se i potpuno se slaže - 34.22%): u nacionalnom pogledu deklarirani kao, Jugosloveni - 46.15% (26.92%+19.23%), Srbi - 38.55% (21.79%+16.76%) i Crnogorci - 34.48% (22.84%+11.64%); u pogledu partijske preferencije pristalice: NS - 55.81% (30.23%+25.58%) i SNP - 40.98% (21.31%+19.67%). S obzirom da se problem zapošljavanja inače javlja kao najvažniji društveni problem u percepciji naših ispitanika, interesantnim se čini podatak u vezi predmetne tvrdnje, odnosno činjenica da se, shodno mjestu prebivališta, najveći procenat onih koji istu (tvrdnju) podržavaju registruje u okviru skupine koju smo geografski locirali kao južni dio Crne Gore.

Naredne dvije tvrdnje: svaki čovjek treba da shvati da je sudbina njegove nacije njegova lična sudbina, odnosno treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije, uobičajeno se tretiraju kao dio indikatora na osnovu kojih se utvrđuje prisustvo nacionalne

Tvrđnja / obilježje ispitanika	Svaki čovjek treba da shvati da je sudbina njegove nacije njegova lična sudbina				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	8.40	22.69	31.09	19.33	15.13
Druga	13.55	21.94	25.81	15.48	21.29
Treća	7.29	25.00	34.38	12.50	18.75
Četvrta	12.82	17.95	35.90	12.82	15.38
Apsolvent	13.41	20.73	32.93	15.85	15.85
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	5.75	18.39	31.03	17.24	25.29
Ekonomski - Podgorica	17.39	25.00	31.52	10.87	14.13
Tehnički - Podgorica	12.93	26.72	25.00	11.21	21.55
Filozofski - Nikšić	4.55	13.64	42.73	21.82	15.45
Umjetnički - Cetinje	17.39	26.09	34.78	13.04	8.70
Pomorstvo i turizam - Kotor	14.29	28.57	17.46	19.05	14.29
Total:	11.00	22.20	30.75	15.68	17.92

identifikacije kao oblika nacionalne svijesti.

U vezi s navedenim tvrdnjama treba imati u vidu da nacionalna identifikacija kao oblik nacionalne svijesti, bez obzira na intezitet ispoljavanja, istovremeno ne označava i prisustvo nacionalne isključivosti, jer se kroz njeno postojanje "...ni na koji način ne izražava negativan ili diskriminatorski odnos prema pripadnicima drugih nacija." U navedenim tvrdnjama se, naime, izražava "...čvrsta nacionalna solidarnost i vezanost. Nacionalna identifikacija se stoga treba shvatiti kao onaj oblik nacionalne svijesti koji nije nužno povezan sa pervertiranim oblikom nacionalne svijesti oličenom u nacionalnoj isključivosti. Međutim, sa druge strane teško je zamisliti da

Tvrdnja / obilježje ispitanika	Trebalo voljeti čak i nedostatke svoje nacije				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJIA					
Prva	12.61	24.37	28.57	17.65	12.61
Druga	12.90	25.16	29.03	17.42	14.84
Treća	7.29	36.46	31.25	10.42	12.50
Četvrta	15.38	38.46	20.51	12.82	10.26
Apsolvent	18.29	29.27	24.39	10.98	12.20
FAKULTET / MJESTO STUDIJIA:					
Pravni - Podgorica	4.60	28.74	29.89	10.34	24.14
Ekonomski - Podgorica	16.30	36.96	30.43	7.61	8.70
Tehnički - Podgorica	18.10	28.45	25.00	15.52	11.21
Filozofski - Nikšić	8.18	19.09	34.55	24.55	10.91
Umjetnički - Cetinje	21.74	26.09	26.09	8.70	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	14.29	36.51	15.87	14.29	9.52
T o t a l:	12.83	28.92	27.90	14.66	13.03

neko može biti nacionalno isključiv, a da ne posjeduje nacionalnu identifikaciju.”¹⁴ Tvrdnju da svaki čovjek treba da shvati da je sudbina njegove nacije njegova lična sudbina, prihvataju natprosječno (slaže se i potpuno se slaže): u nacionalnom pogledu deklarirani kao, Srbi - 56.98% (37.99%+18.99%), Jugoslaveni - 50.00% (30.77%+19.23%) i Crnogorci - 42.67% (28.88%+13.79%); u pogledu partijske preferencije pristalice: SNP - 65.57% (37.70%+27.87%) i NS - 55.82% (32.56%+23.26%). Na isti način, tvrdnju da treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije iznad prosječno izraženih vrijednosti (slaže se i potpuno se slaže), prihvataju: u nacionalnom pogledu deklarirani kao Jugoslaveni - 46.16% (23.08%+23.08%) i Srbi - 45.25% (25.14%+20.11%), dok je u pogledu partijske preferencije to slučaj sa pristalicama: SNP - 55.74% (26.23%+29.51%) i DPS - 43.94% (30.30%+13.64%).

U vezi s prvom od navedene dvije tvrdnje, treba naglasiti da postoji visok stepen korelacije sa iskazanom naglašenom vezanošću sa nacijom. Naime, kao što je navedeno u dijelu koji je naznačen kao osnovni nivoi grupnog identiteta, tj. pripadnost naciji, na nivou skupine definisane kao poduzorak, vidi se da među tim ispitanicima ukupno 54.87% tvrdi je za njih veoma važna pripadnost naciji. Istovremeno, na istom nivou prihvatanje tvrdnje da svaki čovjek treba da shvati da je sudbina njegove nacije njegova lična sudbina prihvata ukupno 57.58% ispitanika.

Napokon, u našoj anketi postoji i tvrdnja izvan grupe onih na osnovu kojih se utvrđuju navedeni oblici nacionalne svijesti, a koju smo, s obzirom na specifičnost strukture ciljne grupe, uzeli ne samo kao mogući korektivni indikator u odnosu na prethodne pokazatelje, već i inspirativan uvod u naredni tematski blok. Riječ je, naime, o tvrdnji da treba napustiti svoju nacionalnu sredinu ako u drugoj postoje bolji uslovi za život i rad.

Tvrđnja / obilježje ispitanika	Trebalo napustiti svoju nacionalnu sredinu ako u drugoj postoje bolji uslovi za život i rad				
	Uopšte se ne slaže	Ne slaže se	Slaže se	Potpuno se slaže	Ne zna
GODINA STUDIJA					
Prva	10.92	15.13	32.77	22.69	15.97
Druga	8.39	16.13	43.87	16.77	14.19
Treća	5.21	17.71	35.42	17.71	20.83
Četvrta	5.13	20.51	41.03	17.95	12.82
Apsolvent	3.66	9.76	42.68	24.39	17.07
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:					
Pravni - Podgorica	3.45	10.34	37.93	21.84	22.99
Ekonomski - Podgorica	7.61	15.22	41.30	19.57	16.30
Tehnički - Podgorica	6.03	20.69	37.93	20.69	12.93
Filozofski - Nikšić	11.82	20.00	36.36	11.82	18.18
Umjetnički - Cetinje	8.70	4.35	39.13	30.43	17.39
Pomorstvo i turizam - Kotor	6.35	9.52	44.44	25.40	9.52
Total:	7.33	15.48	39.10	19.76	16.29

Da treba napustiti svoju nacionalnu sredinu ako u drugoj postoje bolji uslovi za život i rad prihvataju natprosječno, iznad 58.86% (kumulativno: slaže se i potpuno se slaže): u nacionalnom pogledu deklarirani kao Hrvati - 88.88% (44.44%+44.44%) i Crnogorci - 65.09% (43.97%+21.12%); u pogledu partijske preferencije pristalice: LSCG - 65.45% (47.27%+18.18%) i DPS - 59.09% (42.42%+16.67%).

Istovremeno, ako intezitet prihvatanja narečene tvrdnje dovedemo u korelaciju sa iskazima na osnovu kojih smo utvrđivali vezanost za dva državna oblika, onda se može konstatovati sljedeće. Među onima koji iskazuju za njih veoma važnu pripadnost crnogorskoj državi je i 60.78% (44.44%+16.34%) koji misle da treba napustiti svoju nacionalnu sredinu ako u drugoj postoje bolji uslovi za život i rad, dok je kod onih koji iskazuju takav odnos ali prema SRJ to slučaj sa 46.25% (32.63%+13.62%).

IV PERCEPCIJA I IDENTIFIKACIJA PROBLEMA I STRAHOVA

Percepcija problema i strahova značajna je za formiranje i mijenjanje stavova. U tom smislu, naravno bez pretenzija da se time posebno bavimo, njihova makar površna identifikacija može koristiti i za analizu stavova kod naše ciljane grupe. Naime, percepcija određenih problema i strahova može generalno pružiti informacije koje se mogu posmatrati kroz trihotomiju psihičkih procesa: intelektualnu, emocionalnu i konativnu (voljnu) komponentu, nakon čega se mogu donositi određena vrsta zaključaka bitnih za predviđanja ukupnih društvenih tokova.

Međutim, nama ova vrsta pokazatelja služi isključivo za indiciranje motivacijske di-

menzije socijalnog aktivizma. Polazeći od takve pretpostavke nastojali smo da kroz odgovarajuća pitanja utvrdimo koji su to trenutno najvažniji društveni problemi u Crnoj Gori, odnosno čega se studenti trenutno najviše plaše, tj. od čega najviše strijepe.

1. Najvažniji društveni problemi u Crnoj Gori

Rang	Problem:	%
1	NEZAPOSLENOST	16.8 (17.8)
2	KRIMINAL	14.1 (13.2)
3	POLITIČKA NESTABILNOST	13.7 (13.6)
4	KORUPCIJA	11.7 (11.4)
5	ODNOSI IZMEĐU CRNE GORE I SRBIJE	11.4 (11.4)
6	SIROMAŠTVO	8.7 (9.1)
7	DROGA	5.9 (6.0)
8	SISTEM OBRAZOVANJA	3.9 (3.8)
9	VISOKE CIJENE	3.6 (3.6)
10	KOMPETENTNOST POLITIČKIH ELITA	2.8 (2.9)
11	MEĐUNACIONALNI PROBLEMI	1.9 (1.8)
12	ZAGAĐIVANJE ŽIVOTNE SREDINE	1.8 (1.7)
13	Nešto drugo	1.7 (1.7)
14	Nema određeno mišljenje	1.1 (1.0)
15	ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	0.9 (1.1)

/Stavovi na nivou ukupne skupine - između zagrada dati su podaci za ispitanike koji imaju prebivalište u Crnoj Gori. Anketirani su mogli naznačiti najviše tri od ponuđenih odgovora/

Izbijanje u prvi plan nezaposlenosti u rangu navedenih problema predstavlja očekivan rezultat. Objektivno, radi se o jednom od najakutnijih društvenih problema u Crnoj Gori. Istovremeno, kao što se vidi, naša ciljna grupa u skali problema izraženije percipira i pojave koje su inače veoma prisutne u javnom mnjenju, a koje su najdirektnije vezane za aktuelna pitanja uređenja i uređenosti države i državne politike.

Dakle, na nivou ukupne skupine uz primarne, egzistencijalne probleme (nezaposlenost) naglašenije su istaknuti problemi koji se javljaju kao proizvod nemoći i nesposobnosti države i društva u borbi sa pratećim fenomenima aktuelnog tranzicionog perioda, odnosno očekivana posljedica nepostojanja bazičnog političkog konsenzusa o Crnoj Gori kao političkoj zajednici.

Inače, ovakvo percipiranje ukazuje ujedno i na dobru i sveobuhvatnu intelektualnu tj. kritičku procjenu problema (ide se od globalnog društvenog miljea ka ličnom), pri čemu se lični egzistencijalni problemi po svoj prilici smještaju u opšti društveni kontekst. Emocionalni odnos može se zaključiti na osnovu prepoznavanja složenih

emocija kao neprijatnosti i diskomforta (nezaposlenost), vrednovanja kroz opažanje disfunkcionalnih oblika ponašanja (kriminal, korupcija, droga). Psiholozi bi, pretpostavljamo, istovremeno ukazali i na prisutnost mehanizma premještanja koji se srijeće u situacijama koje su zahtjevne, odnosno stresne kao što je opšta situacija u kojoj se nalazi crnogorsko društvo. Činjenica da ono još uvijek ne raspolaže adekvatnim pravnim i drugim mehanizmima regulacije i sankcionisanja disfunkcionalnosti tako da je, očekivano, lično u pozadini opšteg.

Imajući u vidu da se javno mnjenje o navedenim problemima uglavnom formira i profilira pod uticajem upravo onih koji su istovremeno kreatori i najčešći tumači uzroka postojećeg stanja (političke partije i mediji), to onda ne treba da predstavlja iznenađenje što se stavovi studenata u najvećem broju slučajeva ne razlikuju od stavova na nivou ukupnog crnogorskog javnog mnjenja. Međutim, to istovremeno ne znači da se navedene grupe i drugi problemi različito ne percipiraju od strane pojedinih segmenata unutar ukupne skupine naših ispitanika.

Tako, na primjer, prva tri problema po učestalosti identifikacije u odnosu na pojedine nezavisne varijable su:

POL	1	2	3
Muski	<i>Kriminal</i>	<i>Korupcija</i>	<i>Nezaposlenost</i>
Ženski	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Kriminal</i>
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:			
Pravni - Podgorica	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Korupcija</i>	<i>Politička nestabilnost</i>
Ekonomski - Podgorica	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Kriminal</i>	<i>Korupcija</i>
Tehnički - Podgorica	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Kriminal</i>
Filozofski - Nikšić	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Kriminal</i>	<i>Odnosi između Srbije i Crne Gore</i>
Umjetnički - Cetinje	<i>Droga</i>	<i>Siramaštvo</i>	<i>Kriminal</i>
Pomorstvo i turizam - Kotor	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Kriminal / Korupcija</i>
MJESTO PREBIVALIŠTA:			
U Crnoj Gori	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Kriminal</i>
Van Crne Gore	<i>Kriminal</i>	<i>Korupcija</i>	<i>Politička nestabilnost / Odnosi između Srbije i Crne Gore</i>
NACIONALNOST (stavovi dvije najzastupljenije podskupine u ukupnom uzorku) :			
CRNOGORAC/KA	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Korupcija</i>
SRBIN/SRPKINJA	<i>Kriminal</i>	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost / Korupcija</i>
PARTUSKA PREFERENCIJA (stavovi pristalica partija koje na nivou ukupnog uzorka imaju podršku iznad 5%):			
DPS	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost</i>	<i>Odnosi između Srbije i Crne Gore</i>
SNP	<i>Odnosi između Srbije i Crne Gore</i>	<i>Nezaposlenost / Kriminal</i>	<i>Politička nestabilnost</i>
LSCG	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Politička nestabilnost / Korupcija</i>	<i>Siramaštvo</i>
NS	<i>Nezaposlenost</i>	<i>Kriminal</i>	<i>Politička nestabilnost</i>

2. Strahovi / strepnje

Strahovi odnosno strepnje, ne kao emocionalne reakcije koje se oslobađaju instinktivno, već kao kompleks reakcija na neku stvarnu ili imaginarnu opasnost kod kojih je uobičajeno prisutna vremenska dimenzija očekivanja, takođe mogu značajno da utiču na stavove. Iz tog razloga u anketi je bilo postavljeno i sljedeće pitanje: Čega se u ovom trenutku najviše plašiš? /moguć je bio samo jedan odgovor/. Na nivou ukupne skupine dobijena je sljedeća struktura i frekvencija odgovora:

Rang	Strah od:	%
1	Ne plašim se ničeg posebno	30.3 (29.5)
2	OPŠTE NEIZVJESNOSTI	17.3 (17.6)
3	RATA	13.0 (13.1)
4	NEIZVJESNOSTI ZAPOSLENJA U STRUCI	12.0 (13.1)
5	SIROMAŠTVA	10.0 (10.5)
6	MOGUĆE BOLESTI	6.5 (6.4)
7	Nečeg drugog	3.9 (3.3)
8	Ne zna	3.9 (4.3)
9	LIČNE BEZBJEDNOSTI	2.0 (1.4)
10	GLADI	1.0 (1.0)

/Između zagrada dati su podaci za ispitanike koji imaju prebivalište u Crnoj Gori/

Kao što se vidi, u ukupnoj distribuciji dobijenih odgovora na postavljeno pitanje izdvajaju se dva oprečna stava; na jednoj strani, odsustvo straha/strepnje odnosno osjećanje relativne sigurnosti (ne plašim se ničeg posebno), a na drugoj jedna vrsta strepnje, odnosno straha (neizvjesnost). Ipak, kao veoma značajna registruje se činjenica da se percepcija i prisustvo straha registruje kod više od 2/3 ispitanika. Istovremeno, treba imati u vidu i to da osjećaj neizvjesnosti kao pojačana emocionalna angažovanost (bez obzira da je uzrokuju strahovi ili želje) predstavlja ujedno i plodno tlo za manipulaciju sa formiranim stavovima. Najbolji primjer za to su glasine, njihovo širenje i mijenjanje.

Ako percepciju strahova, odnosno strepnji, kao i u slučaju identifikacije najvažnijih društvenih problema u Crnoj Gori (prva tri po frekvenciji odgovora), posmatramo sa stanovišta pojedinih strukturnih obilježja naše ciljne grupe zapaža se sljedeće (vidjeti tabelu koja slijedi):

POL	1	2	3
Muški	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>	<i>Siromaštva</i>
Ženski	<i>Rata</i>	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
FAKULTET / MJESTO STUDIJA:			
Pravni - Podgorica	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Rata</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
Ekonomski - Podgorica	<i>Opšte neizvjesnosti</i> <i>Rata</i> <i>Siromaštva</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>	<i>Bolesti</i>
Tehnički - Podgorica	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i> <i>Siromaštva</i>	<i>Rata</i>
Filozofski - Nikšić	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i> <i>Siromaštva</i>	<i>Rata</i>
Umjetnički - Cetinje	<i>Opšte neizvjesnosti</i> <i>Rata</i>	<i>Bolesti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i> <i>Lične bezbjednosti</i>
Pomorstvo i turizam - Kotar	<i>Rata</i>	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
MJESTO PREBIVALIŠTA:			
U Crnoj Gori	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i> <i>Rata</i>	<i>Siromaštva</i>
Van Crne Gore	<i>Opšte neizvjesnosti</i> <i>Rata</i>	<i>Bolesti</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
NACIONALNOST (stavovi dvije najzastupljenije podskupine u ukupnom uzorku):			
CRNOGORAC/KA	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Rata</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
SRBIN/SRPKINJA	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Siromaštva</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
PARTUSKA PREFERENCIJA (stavovi pristalica partija koje na nivou ukupnog uzorka imaju podršku iznad 5%):			
D P S	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Rata</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
S N P	<i>Rata</i>	<i>Siromaštva</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>
L S C G	<i>Opšte neizvjesnosti</i> <i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>	<i>Rata</i>	<i>Siromaštva</i> <i>Bolesti</i>
N S	<i>Opšte neizvjesnosti</i>	<i>Siromaštva</i>	<i>Neizvjesnosti zaposlenja u struci</i>

Inače, kad je u pitanju odsustvo straha odnosno strepnje ono je natprosječno (30.35% na nivou ukupne skupine) registrovano kod: muškaraca (30.89%); starijih generacija (preko 25 godina - 34.2%); studenata ekonomije (32.61%) i tehničkih fakulteta (38.79%); onih koji imaju prebivalište izvan Crne Gore (36.84%); nacionalno deklariranih kao Crnogorci (31.90%); pristalica DPS (37.88%) i LSCG (34.55%).¹⁵

**Istraživanje nivoa
tolerancije mladih
u Bosni i Hercegovini**

ETNIČKI, DRŽAVNI I EVROPSKI IDENTITET I NJIHOVI MEĐUODNOSI KOD GRAĐANA U BiH

Dorđe Čekrlija

REZIME: Pitanje identiteta ima značajan uticaj na dešavanja u BiH i u prošlosti i danas. Kakvi su stvarno odnosi različitih identiteta nastojali smo odgovoriti u sprovedenom istraživanju. Za predmet rada su uzeti etnički, državni i evropski identitet građana u BiH. Uzorak je činilo 1224 ispitanika, sa oko 56% djevojaka i 44% muškaraca. Uzrast ispitanika se kretao između 14 i 30 godina. Primijenjena skala EDEID (Čekrlija, Turjačanin, 2005) broji 30 stavki, 10 za svaku vrstu identiteta. Karakteristike skale su: pouzdanost pod klasičnim sumacionim modelom ($\alpha = .768$), reprezentativnost ($KMO = .783$), homogenost $.759$ ($H = .759$). U obradi podataka je primijenjena faktorska analiza, uz metodu glavnih komponenti i promax rotaciju. Scree testom su odabrana četiri faktora, sa objašnjenjem varijanse od oko 41%. Dobijeni faktori su: državni identitet uz etničku otvorenost, državni identitet, odbacivanje etničkih i geografskih okvira i identiteta kao znaka otvorenosti i evropski identitet. Među interkorelacijama faktora se ističu veze državnog identiteta sa etničkom otvorenosti i evropskog identiteta ($.227$) i državnog identiteta sa odbacivanjem uokvirenosti etničkim i geografskim kategorijama ($-.235$). Dobijene veze pokazuju da državni i etnički identitet nisu nužno prepreka stvaranju evropskog identiteta, već da mogu postojati različiti aspekti osjećanja pripadnosti jednoj državi koji utiču na otvorenost osobe i na formiranje drugih, kompleksnijih vrsta identiteta. Prema dobijenim rezultatima se može reći da je potvrđeno postojanje identiteta vezanih za vlastitu državu i Evropu, ali ne i etničkog identiteta. Stvarno ponašanje ovih faktora biće moguće provjeriti i opisati nakon razgledanja odnosa sa skalama nacionalne vezanosti i otvorenosti.

Ključne riječi: etnički, državni i evropski identitet, faktorska analiza.

UVOD

Za pitanje identiteta se svakako može reći da je bitno u objašnjenju ljudskog ponašanja. A njegovo najopštije značenje je moguće opisati kao doživljaj vlastitog sebstva (sebe samoga). Sistem na kome je zasnovan identitet bi trebao da uključuje komponente opažanja (vlastite ličnosti, kao pojedinca sa svim svojim osobinama ličnosti¹, društva i dešavanja u njemu, i konačno percepcija odnosa koji se sa okruženjem ostvaruju) i interpretacije opaženog. Sama ovakva odrednica

.....
¹ "organi ličnosti" bi ovdje bili najprikladniji termin za opis svega što čini pojedinca cjelovitim sistemom.

identiteta dovodi do mogućnosti da se ovaj pojam dovede u vezu sa pojmom samopoimanja (self-koncept). I sama interesovanja i ispitivanja spitivanja self-koncepta su započeta ispitivanjem i određivanjem nižih stratumata identiteta. Osjećanje pripadnosti nekim grupama ili tokovima u društvu² svakako da određuju subdimenzije identiteta, ali je istovremeno na osnovu istih informacija moguće donositi zaključke i o self-konceptu. Poredeći ova dva konstrukta može se reći da je identitet pitanje vezanosti za određene socijalne instance ili dešavanja u društvu, a self-koncept evaluativni doživljaj sebstva sa obzirom na cjelokupne odnose sa društvenim okruženjem i naravno, baziran na osobinama ličnosti.

Istraživanje koje je sprovedeno u žižu interesovanja je postavilo tri vrste identiteta koji su bazirani na etničkoj i geografskoj pripadnosti i koji čine obuhvatniju kategoriju identiteta, socijalni identitet. On se smatra vrlo bitnim aspektom za svaku ličnost iz dva razloga. Prvo, kako je socijalni je identitet zasnovan na pripadnosti nekoj društvenoj grupi ili učešćem u nekim društvenim dešavanjima, onda on predstavlja nešto što je pojedincu zajedničko sa ostalima koji pripadaju istoj grupi ili su obuhvaćeni istim dešavanjima. Drugo, pripadnost jednoj grupi ili učestvovanje u tokovima jedne društvene zajednice značajno formira mišljene, stavove, vrijednosti i obrasce ponašanja individue. Određenje socijalnog identiteta koje se može smatrati danas najprihvaćenijim je definicija data od strane Tadžfela (prema Simon i Brown, 2000) koja ga opisuje dijelom pojedinčevog identiteta koji proističe iz njegovog znanja o sopstvenoj pripadnosti nekoj grupi udružen sa značajem i emocijama pripisanim toj pripadnosti. Time se kao okviri ovog koncepta postavljaju kognitivna i emocionalna komponenta. Ova prva komponenta predstavlja osnovu socijalnog identiteta i uz osjećaj pripadanja nekoj socijalnoj grupi, ona daje i mogućnost distinkcije vlastite grupe od svih ostalih. Drugim riječima kognitivna komponenta daje osnovu za farmiranje kategorija MI i ONI. Prema Tadžfelu i Forgasu (2000) jedna će grupa zadržati u svoj dominantan značaj kod jedne osobe samo ukoliko prema individualnim mjerilima, na njega ima pozitivniji uticaj od ostalih grupa. Za kognitivnu se komponentu socijalnog identiteta veže i paradigma minimalnog članstva u grupi, odnosno mogućnost da i najbanalniji uzroci mogu da uzrokuju podjelu na pomenute dvije kategorije (Turner i Tadžfel, 1986). Podjela na NAS i NJIH sadrži osjećanje pripadnosti određenoj grupi, i dalje zbog potrebe da se vlastita grupa veliča, istovremeno se povećava i lično samopoštovanje. Takvi su nalazi dobijeni i u ranijim istraživanjima koja su u stvari dala idejne osnove za bavljenje različitim vrstama identiteta u BiH (Čekrljija, Turjačanin, 2002). Što se emocionalne komponente socijalnog identiteta tiče, može se reći da u zavisnosti od stepena važnosti koji za pojedinca ima pripadnosti grupi, zavisi i uticaj pripadnosti grupe na

.....
2 Od subdimenzija identiteta za oblast kojom se ovaj rad bavi u prvi plan su postavljeni aspekti obuhvaćeni identitetima koji kao prefiks imaju socijalni, odnosno oni koji su vezani za socijalne grupe i odnose koji se u njima razvijaju i uspostavljaju. To nikako ne znači da se negiraju preklapanja drugih vrsta identiteta i poddimenzija self-koncepta, već samo da se pokušava izbjeći opasnost od gubljenja osnovne niti istraživanja u preširokom opisu odnosa identiteta i samopoimanja.

njegovo ponašanje. To može da se odnosi i na slučajeve u kojima se grupa prihvata kao datost i neodvojivi dio vlastitog života, i na slučajeve gdje pripadnost grupi ima isključivo instrumentalnu ulogu, odnosno gdje članstvo u nekoj grupi predstavlja samo svjesno oblikovano sredstvo za postizanje određene dobiti (Čekrlija, Turjačanin, Puhalo, 2004; Čekrlija, Rožić, Turjačanin, 2004). Jedan od zanimljivih nalaza do kojeg se došlo u već pomenutom istraživanju (Čekrlija, Turjačanin, 2002) je pozitivna veza etničkog identiteta sa agresivnosti koja se javlja kao posljedica svijesti o svjesnom nanošenja štete ili ugrožavanju od strane drugih. U objašnjenju ove veze moguće je bilo dati dva objašnjenja. Prvo, pretpostavlja da u okolnostima u kojima vlastitoj etničkoj grupi neko nanosi štetu i koji se interpretiraju kao ugroženost vlastite etničke skupine (a time i vlastita ugroženosti) dolazi do porasta vezanosti za vlastitu etničku skupinu i isticanja njene važnosti. Tome se možemo dodati i druga pretpostavka koja je proizvod prvenstveno posmatranja događaja u vlastitom okruženju, a koja kaže da ugroženost nacije kojoj se pripada ne mora biti stvarna već tako predočena od strane političara ili medija (koji su nesumnjivi autoriteti bar kad je riječ o vezanosti za vlastitu naciju riječ). Potkrepljenje za ovu premisu je nađeno kroz isto istraživanje u posmatranju odnosa između generalne autoritarnosti i isticanja značaja nacionalne vezanosti. U razmatranju ove druge pretpostavke smo se pozvali na mehanizme odbrane, jer za ponašanje koje se tumači kao neprijateljsko i ugrožavajuće vrlo se često ne traže nikakvi objektivni razlozi, već se sudovi i delanje zasnivaju na sadržajima koji pojedincu više odgovaraju i koji su mu manje neprijatni.

Socijalni identiteti svakako su u velikoj mjeri uzeli učešća u dešavanjima u Bosni i Hercegovini u proteklih petnaestak godina. Sukobi različitih vrsta identiteta i danas su prisutni u gotovo svim aspektima života i čini se da, na žalost, u velikoj mjeri onemogućavaju uspješno funkcionisanje njenih građana i preusmjeravanje ka tokovima uspješnijih zemalja u Evropi. U kojoj su mjeri različite vrste identiteta suprotstavljene, odnosno kakav je stvarno njihov odnos nastojali smo da odgovorimo u sprovedenom istraživanju. Za predmet rada su uzeti etnički, državni i evropski identitet građana u BiH i njihovi međusobni odnosi. Pretpostavka od koje se pošlo je da ove tri različite vrste identiteta mogu dati različite zastupljene kod pojedinaca i da se ne moraju međusobno kositi. Drugim riječim istraživanje je trebalo da pokaže prisustvo ove tri vrste identiteta kod građana u BiH i pokaže kakve odnose među sobom oni mogu graditi. Prema jednom shvatanju, etnički i evropski identitet su neuskladivi i predstavljaju suprotne polove jedinstvenog kontinuuma. Samim takvim shvatanjem se odriče mogućnost postojanja profila osoba kod kojih su istovremeno razvijeni i etnički i evropski identitet. Time i shvatanja autora (McManus-Czubinska, Miller, Markowski, Wasilewski, 2003, Medrano, Gutierrez, 1966) mogućim modelima postojanja ovih identiteta nisu održiva. Naime, ovi autori ističu da jedna osoba može istovremeno imati ili samo jedan (etnički) ili samo drugi (evropski) identitet, i do ove tačke bi njihovo mišljenje bilo moguće održivo (barem do empirijskih provjera). Sa druge strane je shvatanje autora da se

radi o identitetima koji se razvijaju nezavisno (ili barem relativno nezavisno) jedan od drugog, što bi trebalo da znači da je moguća dominacija jednog identiteta nad nerazvijenim oblikom drugog, ali i istovremena razvijenost (stepen razvijenosti je za ovaj slučaj od manjeg značaja) oba identiteta. Konačno posljednja, četvrta je mogućnost da pojedinac nema ni jedan razvijen identitet. Ovaj drugi pretpostavljeni model odnosa identiteta se svakako čini prihvatljivijim i utemeljenijim. Svoje je potvrde dobio i od strane domaćih autora (Kamenov, Jelić, Franceško, Mihić, Huić, 2005), što je posebno bitno za ovaj rad jer je i njegova osnova generisana na pretpostavci o relativnoj nezavisnosti etničkog, državnog i evropskog identiteta, što bi trebalo da znači da se radi o tri vrste identiteta od kojih je svaki neobjašnjiv preko preostala dva (odnosno nesvodiva na njih bez prevelikog neobjašnjenog ostatka).

Poduzeto istraživanje pored nastojanja da ustanovi postojanje i prirodu odnosa tri navedena identiteta kod građana u Bosni i Hercegovini, treba da ukaže i na mogućnost da dva ili čak sva tri identiteta mogu biti usklađena u jedinstven funkcionalan sistem koji i pojedincu pričinjava prijetnost i osjećaj pripadnosti, a da pri tome ne ugrožava druge iz svoga okruženja ili se sam osjeća nesigurnim i nefunkcionalnim. U osnovi ovog rada se pretpostavlja egzistencija sva tri identiteta i, dalje, mogućnost da oni grade različite profile osoba o zavisnosti od kombinacija ovih entiteta i njihovih specifičnih karakteristika. Profil osoba koji bi se pri tome smatrao idealnim za državu u kojoj živimo je profil koji okuplja osjećaj pripadnosti vlastitoj etničkoj grupi i želju za unapređenjem iste, ali i sa osnovom koja omogućava uviđanje da državni ili evropski identitet ne ugrožavaju etnički, već da najkraće rečeno predstavljaju mogućnost življenja i djelovanja (ili ono barem razmišljanja) na širem i raznovrsnijem nivou. Ukoliko se takvi nalazi dobiju (a trebalo bi) onda se dobijaju i rezultati koji imaju svoje pragmatične i pedagoške implikacije. Jednostavno dobio bi se nalaz u kom smjeru treba usmjeravati i vaspitavati (naravno i obrazovati) mlade kako bi razvili društvo samosvjesnih, ali i prema drugima otvorenih pojedinaca osobama. Praktično pitanje koje bi se nametnulo na tako dobijene rezultate je iznalaženje strategije praktičnog djelovanja koja bi razvijala takve članove društva, i to je sigurno veliki posao, ali svakako olakšan činjenicom (tačnije nalazima) da je takvo nešto moguće.

METOD OBRADE PODATAKA

Kao metoda za razmatranje strukture skale za mjerenje tri identiteta je odabrana faktorska analiza, sa metodom glavnih komponenti primijenjenom u ekstrakciji faktora. Pomoću Cattellovog scree testa izdvojena su četiri značajna faktora, koji ukupnu varijansu sistema objašnjavaju sa oko 41%. Faktori su rotirani u promax poziciju.

REZULTATI

Varijable	I	II	III	IV
Etnički identitet mi nije važan.		-.512		
Kao osobu me najviše određuje pripadnost mome narodu.	.309	.542		
Pripadnici jedne etničke skupine treba da govore jedan jezik.		.475		
Pripadnost mojoj etničkoj skupini mi nije važna.		-.600	.394	
Moja etnička pripadnost je sastavni dio mog života.		.655		
Etnički identitet ne postoji.		-.573	.407	
Narod je izmišljena kategorija.		-.496	.549	
Nacionalni identitet je neophodan.		.590		
Uspjehe svoga naroda doživljam kao vlastite.	.350	.658		
Svoja budućnost vidim jedino uz svoj narod.	.496	.573		
Državni identitet mi nije važan.			.506	
Kao osobu me najviše određuje pripadnost mojoj državi.	.692			
Pripadnici jedne države skupine treba da govore jedan jezik.	.510			
Pripadnost mojoj državi skupini mi nije važna.	-.374			
Moja državna pripadnost je sastavni dio mog života.	.673			
Državni identitet ne postoji.			.637	
Država je izmišljena kategorija.			.722	
Državni identitet je neophodan.	.402			.356
Uspjehe svoje države doživljam kao vlastite.	.722			
Svoja budućnost jedino vidim u svojoj državi.	.698			
Evropski identitet mi nije važan.			.401	-.359
Kao osobu me najviše određuje pripadnost Evropi.				.588
Evropljani treba da govore jedan jezik.	.351		.355	.323
Pripadnost Evropi mi nije važna.			.502	-.359
Pripadnost Evropi je sastavni dio mog života.				.687
Evropski identitet ne postoji.			.534	-.335
Evropa je izmišljena kategorija.			.592	
Evropski identitet je neophodan.				.612
Uspjehe evropskih država doživljam kao vlastite.	.378			.589
Svoja budućnost vidim bilo gdje u Evropi.				.431

Tabela 1. Izvod iz faktorske matrice

Prvi faktor je dobro definisan. U objašnjenju varijanse sistema učestvuje sa oko 16%. Ajtemi koji ga najsnažnije određuju ukazuju na važnost države u životu pojedinca, koji se sa njom poistovjećuje, koja je neizostavan dio njegovog života, koja ga određuje i koja je jednom riječju neophodna. Istovremeno su tu i dvije čestice koje ukazuju na to da se pojedinac doživljava i kao dio Evrope, koji dio sebe vidi dijelom Evropskih dešavanja i koji smatra da treba insistirati na zajedničkim karakteristikama svih Evropljana. Konačno tu su i komponente koje ukazuju na prisustvo etničkog identiteta kao nečeg važnog i značajnog. Ovaj miješani faktor svojom strukturom upućuje na to da je moguće u opštem doživljaju samog sebe imati razvijene različite vrste identiteta, koji su barem na ovom području do nedavno bili međusobno suprotstavljeni. Ipak se može pretpostaviti, na osnovu visina veza koje sa faktorom grade ajtemi da različite vrste identiteta nisu od iste važnosti za pojedinca. U ovom slučaju dominantan bio bio državni identitet, a naziv faktora bi mogao da bude *državni identitet uz etničku otvorenost*.

Drugi ekstrahovani faktor se sasvim jasno može odrediti kao etnički identitet. varijansu objašnjava sa oko 11%. Svih deset čestica koje se tiču ove vrste identiteta su u značajnoj vezi sa njim i može se reći da je faktor relativno dobro definisan. Najveći značaj u njegovom određivanju imaju stavke koje ukazuju na veliki značaj koji se pripisuje doživljavanju vlastite etničke skupine. Tako se vrsta identiteta koja počiva na etničkoj pripadnosti opisuje kao vrlo značajan, gotovo neophodan aspekt u životu pojedinca. Snažan doprinos egzistenciji etničkog identiteta pruža opredjeljenje da je budućnost jedino moguća u okviru vlastite etničke skupine. Pored toga potpuno se odriču mogućnosti da etnički identitet ne postoji i da je narod izmišljena kategorija. *Etnički identitet*.

I za treći faktor se može reći da je relativno dobro definisan, a u objašnjenju varijanse učestvuje sa oko 8%. Njegova struktura pokazuje izostajanje bilo kakvog identiteta koji se može izgraditi na osjećanju pripadnosti i doživljaju vlastitog naroda, države i Evrope. Za sve tri kategorije, i državu i Evropu i etničku skupinu se iznosi stav da se radi o nečem vještačkom što ne postoji. Državni i evropski identitet se pored toga shvataju potpuno nevažni, tako da je i pripadnost njima nešto irelevantno. Stoga bi se faktor mogao tumačiti izostankom bilo kakve vrste identiteta koja je bazirana na etničkom ili geografskom principu. Međutim, prije će biti da se radi o potpunoj otvorenosti, odnosno o nedozvoljavanju da navedene vrste identiteta ili pripadnosti pojedinca ograniče u njegovom mišljenju, ponašanju ili okvirima odnosa koje stvara sa pripadnicima i svojstvima čija je osnova za mjerene vrste identiteta izvorno drugačija od njegove. Tome u prilog jasno govori iskaz da evropljani treba da govore jedan jezik. Stoga će faktor prije biti određen i nazvan *odbacivanjem etničkih i geografskih identiteta*.

Posljednji, četvrti faktor objašnjenju varijanse doprinosi sa 6%. Za faktor se može reći da je jasne strukture. Samo jedan od ajtema koji je uzet kao indikator evropskog identiteta ne učestvuje u njegovom određenju. Osjećaj pripadnosti Evropi se ističe kao neophodan i važan. Nebitnim se smatra mjesto na kome se živi ukoliko je ono u Evropi, a pripadnost Evropi se smatra sastavnim dijelom života i karakteristikom koja u najvećoj mjeri određuje pojedinca. Jedina čestica koja ne pripada setu tvrdnji namijenjenih mjerenju evropskog identiteta je ona koja ističe važnost državnog identiteta. Ovo, ipak, ne bi trebalo da umanju značaj koji se evropskom identitetu pridaje, već prije da pokaže da porijeklo može biti bitno i da i tom aspektu ličnog života treba pokloniti pažnju i ukazuje na mogućnost da se identitet nižeg stratuma usaglasa sa onim sa višeg nivoa koji je kompleksniji i zasnovan na većem broju karakteristika i raznolikosti. Drugim riječima doživljaj sebe kao Evropljanina, odnosno evropski identitet ne isključuje egzistenciju državnog identiteta, već ga može sadržavati kao jednu od svojih svoju substrukturu koja ga aktivno oblikuje u njegovoj konačnoj formi. Naziv faktora je *evropski identitet*.

Tabela 2. Interkorelacije faktora

	I	II	III	IV
Državni identitet uz etničku otvorenost	1	0.184	0.1	0.227
Etnički identitet		1	-0.235	-0.004
Odbacivanje etničkih i geografskih identiteta			1	0
Evropski identitet				1

U matrici interkorelacija faktora se ističu veze državnog identiteta sa etničkom otvorenosti i evropskog identiteta (.227) i etničkog identiteta sa odbacivanjem etničkih i geografskih identiteta (-.235). Dobijene veze pokazuju neisključivost da je u odnosu na državni i etnički identitet nisu nužno prepreka stvaranju evropskog identiteta, kao entiteta šireg obima. Vjerovatno je da postoje različiti aspekti osjećanja pripadnosti jednoj državi i da u zavisnosti od komponenti na kojima je baziran zavisi da li će osoba biti i otvorena i za formiranje drugih vrsta identiteta oslonjenih na geografskim ili etničkim osnova drugačijim od vlastitih. Korelacija između faktora državnog identiteta sa etničkim identitetom bi trebalo tome da dodatno govori u prilog.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Na osnovu dobijenih rezultata, može se reći da je potvrđeno postojanje tri vrste identiteta koji su vezani za vlastitu etničku skupinu, državu i Evropu kao geografsku cjelinu. Svaki od ovih faktora se dovoljno jasno izdvojio tako da se u njihovu egzistenciju ne treba sumnjati. Priroda veza koje su dobijene između faktora pokazuje da je moguća simultana egzistencija etničkog, državnog i evropskog identiteta, kao i to da je moguće da ustanoviti koji bi profili građana BiH bili oni na kojima bi se trebalo insistirati u izgradnji BiH kao države i društva sa modernim smjericama razvoja i vrijednostima kojima se teži u uspješnijim i manje krvavim i manje tužnim narodima Evrope (barem u odnosu na tek okončanih stotinu godina nazvanih XX vijek).

Kako rekosmo, nakon ovakvog nalaza bilo bi potrebno usmjeriti se na iznalaženje strategija u razvijanju profila građana BiH koji će omogućiti nesukobljenost etničkog, državnog i evropskog identiteta kod građana BiH. Svakako da to nije ni malo lagan posao. Još manje zgodna i zahvala dužnost, ali je najvažniji nalaz da je takvo nešto moguće postići. Međutim, prerano je govoriti o tome dok je ovaj skup radova na svojim mladim stranicama. U dijelovima koji dolaze ove tri vrste identiteta će biti razmatrane u odnosu na svoje relacije sa drugim značajnim konstruktima i sociodemografskim karakteristikama ispitanika, tako da će se nakon toga svakako moguće potpunije okrenuti praktičnim aspektima sprovedenog istraživanja. Stoga za sada možemo reći da je dovoljan nalaz da su dobijeni nalazi koji govore u

prilog simultane egzistencije tri ispitivane vrste socijalnog identiteta i mogućnosti njihove nesukobljenosti na intrapersonalnom nivou.

LITERATURA

1. Čekrlija, Đ., Rožić, V. i Turjačanin, V. (2004). Provjera empirijske zasnovanosti dvije vrste konformizma. *X naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*, Rezimei, Beograd.
2. Čekrlija, Đ. i Turjačanin, V. (2002). Relacije konstrukata autoritarnosti, agresivnosti i self-koncepta sa nacionalnom vezanosti. *Nauka i naša društvena stvarnost*, Banja Luka: Filozofski fakultet, 301-323.
3. Čekrlija, Đ., Turjačanin, V. i Puhalo, S. (2004). *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
4. Kamenov, Ž., Jelić, M., Franceško, M., Mihić, V. i Huić, A. (2005). National and European identity and attitudes toward the European integrations. 9th European congress of psychology, Rezimei.
5. McManus-Czubinska, C., Miller, W.L., Markowski, R. & Wasilewski, J. (2003). Understanding dual identities in Poland. *Political studies*, 51, 121-143.
6. Medrano, J.D. & Gutierrez, K. (1966). Nested identities: National and European identity in Spain. *Ethnic and racial studies*, 24, 753-778.
7. Simon, B., & Brown, R. (2000). Perceived intragroup homogeneity in minority-majority context. In: Stangor, C (Ed.) *Stereotypes and prejudice* (326-337), Philadelphia: Tylor and Francis.
8. Tajfel, H. & Turner, J. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: Worchel & Austin (Ed.) *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago: Nelson.
9. Tajfel, H. & Forgas, J.P. (2000). Social categorisation; Cognitions, Values and groups. In: Stangor, C (Ed.) *Stereotypes and prejudice* (49-63), Philadelphia: Tylor and Francis.
10. Turjačanin, V. i Čekrlija, Đ. (2002). Etničke distance i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu. *VIII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*, Rezimei, Beograd.

ETNIČKI STEREOTIPI MLADIH BOŠNJAČKE I SRPSKE NACIONALNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Vladimir Turjačanin

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Banjaluci

Ovim istraživanjem, rađenim na uzorku od 407 ispitanika bošnjačke i srpske nacionalnosti u Sarajevu i Banjaluci, analiziraju se struktura i sadržaji etničkih stereotipa mladih u BiH. Rezultati ukazuju na izražene negativne stereotipe mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti jednih prema drugima, ali takođe i velike sličnosti stereotipnih predstava o ostalim narodima.

U završnim razmatranjima diskutuju se teorijske i praktične konsekvence dobijenih rezultata. Zaključuje se da postojanje jasne podijeljenosti ljudi u grupe po etničkom kriterijumu, a potkrijepljeno ranijom historijom konfliktnih odnosa dovodi do opažanja i procjena zasićenih negativnim atributima, a potencijalno i do konflikta. Sugerise se da moguće rješenje leži u nekonfliktnoj edukaciji, većoj međusobnoj komunikaciji i komunikacijama sa svijetom uopšte.

Ključne riječi: etnički stereotipi, etnički stavovi, međugrupni odnosi

UVOD

Iako je činjenica da je sve bolje od rata, društvena klima u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini ne budi preveliki optimizam ni u jednom pogledu. Država i sve njene institucije su razorene dugim i krvavim ratom, ekonomija je u katastrofalnom stanju, vlada veoma velika stopa nezaposlenosti, ni osnovna ljudska prava nisu zagarantovana uprkos višegodišnjem angažmanu međunarodne zajednice. Nameće se pitanje kako čitava situacija bespomoćnosti i izolacionizma, u kombinaciji sa istorijskim naslijeđem, utiče na socijalnu percepciju i odnose kod mladih, i da li je moguć ikakav napredak u međuetničkim odnosima kad je u pitanju poslijeratna Bosna i Hercegovina?

Sistematska empirijska istraživanja iz oblasti međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini nemaju dugu tradiciju. Činjenica je da je ta oblast najviše izučavana u Srbiji i Hrvatskoj u okviru SFRJ. Možda je to rezultat činjenice da je psihologija kao nauka bila najviše razvijena upravo u tim područjima, a možda je i rezultat toga što je u Bosni i Hercegovini (u okviru SFRJ) tematika međunacionalnih odnosa bila "najpipavija" i, iz ideoloških razloga, najviše potiskivana. Imajući na umu sve prethodno, ipak nam namjera nije bila da prikazemo sveobuhvatan pregled međunacionalnih odnosa, već samo da pokušamo dati jedan trenutni presjek sociopsiholoških aspekata međuetničkih relacija u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.

Treba takođe napomenuti da ćemo se mi u ovoj studiji koristiti terminima “nacionalno” i “etničko” kao sinonimima, mada to nije baš najsrećnije rješenje. Mada stoji činjenica da se u čitavoj sociološkoj literaturi “etničko” poistovjećuje sa narodnim, a “nacionalno” sa državnim, u istraživanjima u SFRJ (na koja se najviše pozivamo) termin “nacionalno” je gotovo isključivo korišten kada se govorilo o grupama ljudi različitog etničkog porijekla, i zbog toga ćemo ih mi u daljem radu koristiti ravno-pravno.

Stereotipi o etničkim grupama

Stereotip je pojam koji se pojavljuje u naučnom i svakodnevnom jeziku, a skovan je od strane američkog autora Lippmana 1922. godine u njegovoj studiji *Public Opinion* (Lippman, 1922), gdje ga on definiše kao „slike u glavi“ koje bivaju formirane na osnovu kulturnih uticaja i svakodnevnih iskustava iz okruženja u kojem živimo. Sama definicija pojma se nije značajno promijenila od tada, te se i danas socijalni stereotipi najčešće definišu kao *uvjerenja koja dijele pripadnici jedne grupe o zajedničkim karakteristikama pripadnika svoje ili bilo koje druge grupe ljudi*. Kao što vidimo, u ovakvom definisanju naglašava se kognitivna priroda stereotipa. Međutim, čini se da u slučaju etničkih (a i drugih) autostereotipa i heterostereotipa ne možemo izbjeći evaluativnu prirodu stereotipa, pa bismo prethodnoj definiciji mogli dodati da su u pitanju *evaluativno opterećena uvjerenja*.

Jedna od karakteristika stereotipa je da oni podrazumijevaju depersonalizovano viđenje drugih (Wright & Taylor, 2003), tj. da se pripadnici određene grupe ne posmatraju kao individue, već kao pripadnici grupe. Kad kažemo da su Englezi „uštogljeni“, a Italijani „brbljivi“, time ne mislimo na konkretnog Johna ili Fabrizia, već na *Engleza Johna i Italijana Fabrizia*. Dalje, može se reći da su stereotipi zajednički za pripadnike grupe, a prenose se putem socijalizacije u društvu (odnosno grupi), npr. preko roditelja, putem medija, usmene komunikacije ili društvenih institucija. Takođe, neki stereotipi kao i neki tipovi međugrupnih stavova, bivaju toliko inkorporirani u kulturu da bivaju ugrađeni u jezik društva (LeCoteur & Augoustinos, 2001). Najzad, kao bitna karakteristika stereotipa navodi se da bivaju generisani direktno iz međugrupnih odnosa (Allport, 1954; Sherif, 1966, Tajfel & Turner, 1986), što znači da se pripadnici prijateljskih, odnosno kooperativnih grupa, posmatraju kao nosioci pozitivnih osobina, dok se članovi suprotstavljenih grupa vide kroz prizmu izrazito negativnih karakteristika.

Postoji nekoliko shvatanja o funkcijama stereotipa. Po jednom shvatanju, naša znanja o socijalnom okruženju pokazuju tendenciju da budu kategorijalno organizovana, da budu svedena na nekoliko osnovnih dimenzija i razvrstana u njihove modalitete. Ta tendencija se temelji na saznanju da svaka osoba pripada većem ili manjem broju društvenih grupa, kao i na pretpostavci da da svaka osoba posjeduje jednu ili više osobina koje presudno utiču na njeno socijalno ponašanje. Nekada do podataka za to naše razvrstavanje dolazimo sami, posmatranjem iz-

gleda i ponašanja osobe, nekada su nam potrebni podaci do kojih dolazimo od trećih osoba ili samo od osobe koju opažamo, nekad imamo više podataka, nekad manje, pa smo prisiljeni da stvaramo pojednostavljene (stereotipne) slike o tim osobama. Ovu funkciju stereotipa naglašava i autor koji je skovao sam termin – Lippman. Po drugom shvatanju, koje zastupaju psihoanalitički orijentisani autori (Dollard et. al., 1939), funkcija stereotipa je da nam pruži opravdanje zbog našeg neprijateljskog odnosa prema pojedinim grupama. Drugim riječima, da posluže kao racionalizacija predrasuda, kao način da ispoljimo nagomilanu agresivnost i da se, na taj način, oslobodimo potisnutih agresija. Treće shvatanje nalazimo u teoriji socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1986). Po ovoj teoriji, socijalna kategorizacija i stereotipisanje je u funkciji samopoštovanja i održanja pozitivne slike o sebi. Koliko grupa doprinosi pozitivnom socijalnom identitetu pojedinca zavisi u velikoj mjeri od poređenja sopstvene i drugih grupa u odnosu na određene attribute. Grupa doprinosi samopoštovanju svojih članova samo ako uspijeva da ojača i održi pozitivno vrednovanu različitost u odnosu na druge grupe. Kroz proces poređenja svoje i drugih grupa, negativna stereotipizacija tuđe grupe doprinosi povećanom vrednovanju sopstvene grupe, a time i pojedinca samog.

Zbog raširenosti etničkih stereotipija, i zbog njihove važnosti za međuetničke odnose, obavljeno je mnogo istraživanja o karakterističnim stereotipijama kod nas i u svijetu. Metodološki i empirijski, pionirskim poduhvatom smatra se istraživanje etničkih stereotipa koje su uradili Katz i Braly (1933). Oni su jednoj grupi ispitanika dali zadatak da dodijeli po pet ličnih osobina, za koje smatra da su najkarakterističnije za pripadnike pojedinih nacija, sa liste od 84 pridjeva. Druga grupa ispitanika je, na skali od 1 do 10, procjenjivala poželjnost svake od osobina. Treća grupa je imala zadatak da 10 zadatih etničkih grupa prema kojima su ispitivane stereotipije, poređa prema preferenciji, prema tome koliko im je sklona. Istraživanje je pokazalo da zaista postoji određeni manji broj karakteristika koje najveći broj ispitanika pripisuje nekoj od etničkih grupa. Ovakva tendencija utvrđena je ne samo prema onim grupama sa kojima su ispitanici bili u kontaktu, već i prema onim grupama koje su malo ili nimalo poznavali. Kao bitne karakteristike stereotipa navode se određenost (prema broju pripisanih atributa) i uniformnost (prema postotku ispitanika koji je označavao iste osobine). Jedan od ciljeva istraživanja je bio i da autori provjere hipotezu o vezi predrasuda i stereotipa, zbog čega je i zahtijevano od ispitanika da ocijene poželjnost osobina, i da rangiraju preferencije nacija. Podaci su, po riječima autora, potvrdili da su etničke stereotipije izraz negativnih etničkih predrasuda, a to potvrđuju i podaci da su najodređenije i najuniformnije etničke stereotipije, koje su ujedno i negativne, prema onim narodima sa kojima je vlastita grupa trenutno u sukobu, ili je to bila u toku svoje istorije. Šiber (1984) predlaže tehnički novi postupak za ispitivanje stereotipa. Naime, on smatra da Katz-Bralyjev postupak ograničava izbor osobina samo na one ponuđene, te on predlaže metodu asocijacija. Ispitanicima se verbalno izloži stimulus, što je u stvari naziv etničke grupe, a ispitanici zapišu prvu osobinu koja im padne na pamet. Poređenje rezultata dobijenih klasičnim metodom i metodom asocijacija stereotipisanja različitih etničkih grupa pokazalo

je da postoji slaganje od 2 do 4 najfrekventnije osobine među pet najfrekventnijih. Znači, uprkos konstataciji autora da se ove metode značajno razlikuju, čini se da su stereotipne slike dobijene ovim različitim postupcima dosta slične.

Što se tiče emirijskih istraživanja sa područja bivše SFRJ, imamo nekoliko ispitivanja zanimljivih za nas. Đurić (1980), ispitujući etničke stereotipije kod srpskih i mađarskih ispitanika u Vojvodini, strukturu stereotipa opisuje kroz tri kategorije osobina: herojsko-slobodarska orijentacija, kulturno-normativna i neposredno-interakcijska obilježja. Analiza sadržaja stereotipa je, takođe, pokazala da postoji veliko slaganje između stereotipnih sadržaja roditelja i djece, s tim da su stereotipije kod roditelja struktuiranije nego kod djece, koja su još u procesu socijalnog formiranja. Đipa (1996) u periodu 1994-1996. godine radi istraživanje sadržaja i oblika nacionalne vezanosti u Sarajevu na uzorku ispitanika bosanske, hrvatske, muslimanske¹ i srpske nacionalnosti i, kroz mjeru pozitivnosti stereotipa² prema 12 ponuđenih naroda, nalazi da su autostereotipi mnogo pozitivniji od bilo kojih heterostereotipa. Takođe, da izdvojimo samo za nas interesantne nalaze, nalazi da Muslimani najpozitivnije vide sami sebe (57.51), zatim Nijemce (52.80), pa Hrvate (40.08), a najmanje pozitivno Srbe (16.39). S druge strane, Srbi najpozitivnije vide sebe (35.63), zatim Muslimane (48.33), pa Nijemce (45.90) i Hrvate (39.22). Istraživanje rađeno 2001. na uzorku od 148 studenata psihologije Banjalučkog i Sarajevskog univerziteta (Turjačanin i sar., 2002) pokazalo je da se bošnjački (iz Sarajeva) i srpski (iz Banjaluke) ispitanici slažu u velikoj mjeri u pogledu stereotipnih slika drugih naroda (Romi, Italijani, Nijemci), dok međusobno sebe opisuju izrazito negativnim atributima. Za banjalučke ispitanike Bošnjaci su religiozni, nacionalisti, konzervativni, nazadni, fanatični, dok su za sarajevske ispitanike Srbi nacionalisti, agresivni, ratoborni, nemilosrdni i okrutni. Popadić i Biro (2002), u svom istraživanju rađenom 1997. godine na uzorku od 400 ispitanika srpske nacionalnosti iz Srbije, ispituju stereotipije prema pripadnicima deset naroda putem liste od petnaest bipolarnih atributa. Između ostalih, Srbi sebe opisuju kao gostoljubive, ponosne, osjećajne, hrabre, vole druge narode; Muslimane kao primitivne, neiskrene, ne vole druge narode, prljave i nekulturne; Hrvate kao neiskrene, ne vole druge narode, hladne, sebične, svadljive i nepoštene. Autori zaključuju da postoje izrazito crno-bijela viđenja – svoje grupe kao idealizovane, a tuđih na izrazito negativan način. Takođe, zaključuju autori, stereotipisanje je u velikoj mjeri posredovano bivšim i aktuelnim konfliktima između etničkih grupa.

PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Kao što je već navedeno, predmet našeg istraživanja biće etnički stereotipi kod mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini. Cilj istraživanja je prvenstveno empirijski: pomoću ranije ustanovljenih metoda i tehnika ustanoviti

.....
1 Terminološka razlika Musliman-Bošnjak je posljedica rasprava koje su vođene u to vrijeme oko određenja imena etničke grupe građana BiH islamske vjersopovijesti (nekad: Muslimani).

2 Autor navodi aritmetičke sredine pozitivnosti stereotipa.

i analizirati stereotipne predstave mladih srpske i bošnjačke nacionalnosti iz BiH prema svojoj i prema drugim nacionalnim grupama. Ovaj opšti cilj konkretizovan je kroz nekoliko posebnih ciljeva i zadataka, odnosno pitanja na koja treba odgovoriti kroz ovu studiju: Kako mladi srpske i bošnjačke nacionalnosti vide i procjenjuju sebe kao pripadnike etničkih skupina? Kako se vide međusobno? Kako vide pripadnike ostalih etničkih grupa?

METOD

Instrumenti

Pored različitih sociodemografskih podataka, upitnik je sadržavao ček-listu od 51 atribut koji se mogu pripisati ljudima raznih nacija. Ispitanici na listi označavaju neograničen broj osobina koji se mogu pripisati pripadnicima određene etničke grupe, a uključena je i percepcija sopstvene etničke grupe. U jezgru stereotipa analizirani su atributi koji su zastupljeni sa procentom većim od 50%. Pošto broj osobina koje ispitanik može da označi nije ograničen, ova granica je određena arbitrarno, tj. kao natpolovično slaganje u izboru pojedinog atributa. Korištena je lista atributa koja je derivirana iz Katz-Braly ček-liste, a primjenjena je i u ranijem istraživanju na sličnom uzorku (Turjačanin i drugi, 2002). Pozitivnost, odnosno negativnost stereotipne procjene izvedena je takođe na osnovu podataka iz navedenog istraživanja 2002. godine. Napravljene su kompozitne varijable koje predstavljaju određeni stereotip kroz njegovu pozitivnost, odnosno poželjnost, na osnovu procjena ispitanika. Pondere za svaki atribut smo dobili kroz prosječne procjene atributa na skali od 0 do 10, a onda smo sabrali ponderovane skorove za svaku etničku grupu da bismo dobili procjenu pozitivnosti stereotipa. Ispostavilo se da su ovo dosta grube varijable, čijim kreiranjem gubimo dosta podataka originalno prisutnih, ali zbog pojednostavljenja analize odlučili smo da ih ipak uvrstimo u razmatranje.

Ponudeni su sljedeći atributi: okrutni, brbljivi, hrabri, nazadni, rodoljubivi, hladni, neiskreni, otvoreni, hvalisavi, ugledni, gostoljubivi, radni, disciplinovani, ratoborni, nasilni, čisti, komunikativni, podli, prkosni, lijeni, pedantni, primitivni, surovi, nadmeni, agresivni, bogati, napredni, pametni, kulturni, dosadni, poslovni, škrti, religiozni, pohlepni, sposobni, nepošteni, veseli, prljavi, duhoviti, temperamentni, vriedni, dobri ljubavnici, nacionalisti, dvolični, prilagodljivi, lukavi, druželjublivi, fašisti, osjećajni, prosti, ponosni.

Etničke skupine koje čine objekte stereotipnih procjena su, s jedne strane Bošnjaci, Hrvati i Srbi kao najveće etničke grupe u Bosni i Hercegovini, i čije su nam stereotipne predstave najzanimljivije, zatim Romi, kao etnička zajednica koja živi u većini evropskih država a tradicionalno su socijalno i ekonomski nepriviligovani. Italijani su izabrani zbog relativno neutralnih istorijskih relacija sa Bosnom i Hercegovinom, a Nijemci – naprotiv, zbog ranijih i novijih umiješanosti u dešavanja u bivšoj Jugoslaviji i BiH. Takođe, jedan od kriterijuma za izbor upravo ovih naroda je bio i poređenje sa ranije urađenim istraživanjem na sličnom uzorku sa sličnom

metodologijom (Turjačanin i drugi, 2002). Možda će neko prigovoriti zbog toga što nisu uvršteni recimo Rusi zbog pozitivne slike koju uživaju kod srpskih ispitanika, ili Turci zbog pozitivnih odnosa sa Bošnjacima, ali lista etničkih grupa koje su involvirane je morala biti negdje zaustavljena - smatramo da bi se produženjem pretjerano opteretili ispitanici koji su i sa ovako formiranim upitnikom morali popunjavati matricu od 306 atributa (po 51 atribut za svaku od šest etničkih grupa).

Uzorak i tok ispitivanja

Istraživanje je obavljeno tokom decembra 2002. godine u Banjaluci i Sarajevu. Uzorak su sačinjavali učenici trećih i četvrtih razreda srednje škole, i studenti banjalučkog i sarajevskog Univerziteta.

U istraživanju je ispitano ukupno 464 ispitanika, dok je u finalno razmatranje ušlo 407 ispitanika: 140 iz Sarajeva i 267 iz Banjaluke. Neki ispitanici nisu uzeti u obzir zbog toga što nisu ispunjavali kriterijum nacionalnosti (u nacrtu je odlučeno da u razmatranje uđu ispitanici bošnjačke nacionalnosti iz Federacije BiH i ispitanici srpske nacionalnosti iz Republike Srpske), dok je izvjestan broj upitnika odstranjen iz razmatranja zbog evidentne nevalidnosti pruženih podataka (neki ispitanici nisu popunili čitav upitnik, ili su popunjavali slijedeći neke grafičke zamisli).

Sarajevski dio uzorka je, nažalost, bio manji nego što je planirano, što je posljedica poteškoća oko dobijanja dozvola Ministarstva obrazovanja za ispitivanje po obrazovnim institucijama.

Ispitivanje je obavljeno putem anonimnog upitnika u obrazovnim institucijama u Banjaluci i Sarajevu. Popunjavanje upitnika je u trajalo otprilike koliko i jedan školski čas, tj. 45 minuta.

REZULTATI

Sadržaji stereotipa

Kao što smo već naveli, kod analize sadržaja stereotipa uzeli smo u obzir one atribute koji su zastupljeni procentom većim od 50%. Te osobine smo i prikazali u analizama koje slijede.

Tabela 1: Najfrekventnije osobine birane od strane Bošnjaka

* podaci su u procentima

Tabela 2: Najfrekventnije osobine birane od strane Srba

* podaci su u procentima

hrabri	80.74	religiozni	64.12	komunikativni	68.66	bogati	79.85	pejativi	70	nasilni	81
ponosni	80	nacionalisti	52.67	hrabljivi	64.18	napredni	75.37	lijeni	57.69	okrutni	78.8
čisti	79.26	lukavi	51.15	ljubavni	64.18	radni	73.13	nacelni	56.15	agresivni	76.6
religiozni	77.78	dvolični	50.38	bogati	66.45	disciplinovani	73.13	prosti	51.54	nacionalisti	70.1
rodoljubivi	77.04			napredni	55.22	poštveni	68.66	primitivni	50.77	surovi	67.2
gostoljubivi	74.81			ugledni	56.75	kulturni	60.45			pošti	65
osjećajni	74.07					apostolni	59.7			restorani	63.5
veseli	71.11					vrijedni	59.7			neiskreni	61.3
duhoviti	70.37					ugledni	57.46			publični	60.6
družoljubivi	70.37					iskrni	52.24			nepoštveni	57.7
ponosni	63.93					hladni	51.49			dvolični	56.2
komunikativni	65.19									religiozni	51.1
prilagodljivi	61.48										
otvoreni	57.04										
apostolni	52.59										

Stereotip Srba o Italijancima		Stereotip Srba o Hrvatima		Stereotip Srba o Italijancima		Stereotip Srba o Nijemcima		Stereotip Srba o Rimljanima		Autostereotip Srba	
religiozni	58.69	religiozni	67.67	hrabljivi	54.92	bogati	76.6	pejativi	68.8	ponosni	84.27
nacionalni	54.72	nacionalisti	63.64	bogati	31.79	lijeni	74.72	nacionalni	54.3	hrabri	79.78
primitivni	53.58	dvolični	55.64	lukavni	53.79	poštveni	70.19	jeftini	52	rodoljubivi	75.03
neiskreni	51.32	lukavni	54.51	dobri ljubavnici	52.65	napredni	69.43	primitivni	50	veseli	71.54
						disciplinovani	68.3			ponosni	69.66
						radni	64.15			gostoljubivi	66.67
						hladni	40.75			duhoviti	64.04
						okrutni	60			osjećajni	64.04
										družoljubivi	63.17
										restorani	57.3
										religiozni	56.55
										dobri ljubavnici	54.31
										temperamentni	52.81
										komunikativni	50.56

Kao što vidimo, autostereotipna slika bošnjačkih ispitanika je, očekivano, zasićena isključivo pozitivnim atributima. Vidimo da su među najzastupljenijim osobinama one slobodarskog karaktera: hrabri, ponosni i rodoljubivi. Najveći broj osobina sačinjava grupa koju bismo mogli nazvati otvorenost, a nju sačinjavaju atributi: gostoljubivi, osjećajni, veseli, duhoviti, druželjubivi, komunikativni, prilagodljivi, otvoreni. Zanimljivo je da osobina religioznost u autostereotipu Bošnjaka ide u sklop svih pozitivnih osobina, dok u heterostereotipima Hrvata i Srba ide isključivo uz ostale negativne attribute.

Stereotip bošnjačkih ispitanika o Hrvatima sačinjava samo četiri atributa čiji procenat izbora prelazi 50%. Za Hrvate se najčešće izjavljuje da su religiozni i nacionalisti (skloni tradicionalnim vrijednostima), a takođe i lukavi i dvolični (negativne crte karaktera).

Vidimo da bošnjački stereotip o Italijanima čine uglavnom pozitivne osobine. Prednjače osobine koje se tiču otvornosti, odnosno komunikativnosti: komunikativni, dobri ljubavnici. Tu su i osobine koje se odnose na ekonomski status: bogati, napredni i ugledni. Osobinu brbljivi takođe ne bismo smatrali izrazito negativnim obilježjem.

Kad su u pitanju Nijemci, bošnjački ispitanici percipiraju osobine ekonomskog blagostanja – najfrekventnije osobine su: bogati, napredni i ugledni. Dalje, tu su osobine koje se tiču (opet) radnih navika i kompetencije: radni, disciplinovani, poslovni, sposobni, vrijedni. Takođe, možemo vidjeti da su Nijemci opaženi kao kulturni, ali i kao hladni i fašisti.

Stereotipnu sliku Roma, koju vide bošnjački ispitanici, čine uglavnom negativne osobine. Oni su viđeni, od strane ispitanika iz Sarajeva, uglavnom kao prljavi, lijeni, nazadni, prosti i primitivni.

Stereotip o Srbima, u očima bošnjačkih ispitanika, čine isključivo negativne osobine. Među najfrekventnijim atributima su oni koji se tiču agresivnosti: nasilni, okrutni, agresivni, surovi i ratoborni. Takođe, dosta je i osobina koje govore o negativnim karakternim crtama: podli, neiskreni, pohlepni, nepošteni, dvolični. Uz to, Srbi su viđeni i kao religiozni i nacionalisti.

Autostereotip srpskih ispitanika čini nekoliko grupa osobina. Najveći procenat osobina čini grupa slobodarskih atributa: ponosni, hrabri, rodoljubivi. Tu su i crte otvorenosti: veseli, gostoljubivi, duhoviti, osjećajni, druželjubivi, dobri ljubavnici, komunikativni. Zanimljivo je da u autostereotipu srpskih ispitanika postoji i osobina za koju bismo bili skloni da kažemo da je negativna (ratoborni), ali čini se da je u ovom slučaju vjerovatnije da se odnosi na vrstu borbenost kao karakternu crtu, nego na agresivnost.

Hrvati su viđeni od strane srpskih ispitanika slično kako ih vide i Bošnjaci. Znači, takođe su tradicionalistički orijentisani (religiozni i nacionalisti) i negativnih karakternih crta (dvolični i hvalisavi).

Italijani su, za ispitanike iz Banjaluke, viđeni gotovo na isti način kao i od strane sarajevskih ispitanika. Oni su brbljivi, bogati, kulturni i dobri ljubavnici, što su osobine koje govore o otvorenosti karaktera i dobrom socio-ekonomskom statusu društva.

Srpski ispitanici vide Nijemce na sličan način kao što ih vide i bošnjački ispitanici. Vide se atributi koji govore o socio-ekonomskom blagostanju: bogati i napredni. Dalje, tu su i osobine koje se tiču radnih navika i kompetencije: poslovni, disciplinovani i radni. Možemo vidjeti i da su Nijemci opaženi kao fašisti, hladni i okrutni.

Srpski ispitanici Rome vide na sličan način kao što ih vide i bošnjački ispitanici; i za jedne i za druge Romi su prljavi, nazadni, prosti i primitivni.

Stereotip o Bošnjacima, u očima srpskih ispitanika čine svega četiri osobine čiji procenat prelazi 50%. Tu su osobine koje govore o tradicionalističkokonzervativnoj orijentaciji: religiozni, nazadni i primitivni. Takođe, tu je i atribut koji se tiče negativnosti karaktera: neiskreni. Ovako mali broj osobina koje uz to nisu visoko frekventne, govore da srpski ispitanici nemaju jako izražen, niti određen stereotip o Bošnjacima, i da u njihovoj predstavi dominiraju neke uopštene i negativne civilizacijske karakteristike.

Sličnosti i razlike stereotipa

Autostereotipne slike kod pripadnika oba naroda, kao što smo vidjeli, nisu izbalansirane nego su zasićene isključivo pozitivnim atributima. Na osnovu ove jednostranosti autostereotipne slike možemo reći da, čak i ako postoji neka izdiferenciranost autopercepcija pripadnika ove dvije nacije, ona nije mjerljiva na ovaj način, tj. autostereotipi su gotovo identični. Znači, i kod pripadnika bošnjačkog i srpskog naroda postoji idealizacija pripadnika sopstvenog naroda.

Uopšte gledajući, možemo reći da kod mladih u BiH postoje izražene stereotipne slike, odnosno dosta specifične kognitivne predstave prema pripadnicima ostalih naroda, naroda koji ne spadaju u konfliktne grupe. Tako možemo vidjeti da, kad obratimo pažnju na rangove najfrekventnijih osobina, mladi bošnjačke i srpske nacionalnosti na gotovo identičan način vide Italijane, Nijemce, Rome, pa i Hrvate koji, ipak, spadaju u grupu koja je direktno učestvovala u ratu. Naravno, statističke analize (prvenstveno χ^2 test) pokazale su da postoje i razlike u viđenju ovih naroda¹. Razlike postoje u opažanju Hrvata koje sarajevski ispitanici opažaju sa nešto više izbora pozitivnih atributa (npr. ugledni, napredni; $p < 0.01$), dok im banjalučki ispitanici pripisuju više negativnih osobina (npr. okrutni, hvalisavi, prkosni, surovi, agresivni; $p < 0.01$). Kod Italijana se može vidjeti da im sarajevski ispitanici pripisuju procentualno nešto više komunikacijskih osobina (npr. rodoljubivi, komunikativni, napredni; $p < 0.01$). Nijemcima sarajevski ispitanici pripisuju nešto više pozitivnih osobina (npr. hrabri, rodoljubivi, kulturni, religiozni, veseli; $p < 0.01$), dok su od strane banjalučkih ispitanika više viđeni kao neprijateljski i negativni (npr. okrutni, nasilni, podli, surovi, agresivni, nepošteni, dvoični, fašisti; $p < 0.01$). Što se tiče Roma, njih sarajevski ispitanici vide nešto više kao neprijateljske i negativne (npr. hvalisavi, ratoborni, nasilni, agresivni; $p < 0.01$), u odnosu na to kako ih vide banjalučki ispitanici. Dalje, imamo sliku o Srbima koja je u očima bošnjačkih ispitanika izrazito negativna i za koju možemo reći da nije u pravom smislu kognitivna, jer ne sadrži ni jedan pozitivan atribut. Prije bi se moglo reći da je nabijena isključivo emotivnim sadržajima. Slično bismo mogli reći i za predstavu o Bošnjacima koju imaju Srbi, s tim da je ovaj stereotip manje određen. Vidimo da je skorašnji konflikt gotovo isključivo oblikovao izrazito negativne stereotipije jednih prema drugima, dok su stereotipi naroda s kojima nije bilo direktnog konflikta gotovo neutralni. Do sličnog zaključka dolaze i Popadić i Biro (2002) u istraživanju rađenom u Srbiji. Ako uporedimo autostereotip Srba i stereotip koji Bošnjaci imaju o Srbima, vidjećemo da postoji jedan atribut koji se javlja u oba slučaja: ratoborni. Takođe, autostereotip Bošnjaka i stereotip koji Srbi imaju o Bošnjacima imaju zajednički atribut: religiozni. Da li nam ovo govori o tačnosti stereotipa? Smatramo da je teško uopšte govoriti o tačnosti stereotipa kad su u pitanju ovako velike grupe kao što su etničke, a teško je i reći da li su zaista Srbi ratoborniji, a Bošnjaci religiozniji. Prije bi se moglo govoriti

.....
3 Pošto tabele sa detaljnim statističkim analizama značajnosti razlika između biranosti atributa zbog veličine nisu mogle u zadovoljavajućoj formi da se nađu u štampi, prikazaćemo samo uopštene rezultate.

o vrsti povratne sprege (odnosno samoispunjavajućeg proročanstva): možda Srbi, koje veliki dio svijeta medijski posmatra kao agresore u proteklim sukobima, počinju i sami sebi da pripisuju tu osobinu? Ili je to možda posljedica pozitivnog vrednovanja te osobine emitovanog kroz socijalizacijske kanale? S druge strane, možda Bošnjaci (koji religijski pripadaju Islamu) dobijaju etiketu fundamentalista, te i sami počinju vjerovati u svoju religioznost kao odliku etničke grupe?

Zanimljivo je da se predstava o Nijemcima kreirana tokom čitavog perioda SFRJ kroz partizanske filmove prilično zadržala u vidu atributa fašisti (kod oba uzorka), uprkos tome što većina naših ispitanika ne pamti baš mnogo iz tog perioda. To bi moglo da govori u prilog velikoj trajnosti i stabilnosti stereotipnih predstava formiranih u jednoj kulturi. Ipak, ako pogledamo brzinu promjene percepcije najbližih sugrađana kao posljedica rata, možemo reći da ekstremne okolnosti stvaraju ekstremne promjene. Znači da stereotipi nastali kao posljedica konflikta, ne nestaju lako, već se zadržavaju u simboličkoj formi. Ako govorimo o stereotipu prema Nijemcima, lako možemo vidjeti veliku količinu "informacija" u usmenom pripovijedanju, ili u kulturnim i medijskim produktima (knjige, filmovi, stripovi itd.), a proisteklim iz prošlih konfliktnih (Drugi svjetski rat) ili gastarbajterskih iskustava. Znači, kad govorimo o sličnostima stereotipa vidimo da i Bošnjaci i Srbi i dalje gledaju filmove ili igraju video igrice sa tematikom Drugog svjetskog rata gdje su Nijemci prikazani kao negativci, kao što i dalje veliki broj ljudi sa ovog područja živi i radi u Njemačkoj i utiče na formiranje slike o Nijemcima kao bogatim i disciplinovanim. Detaljnije analize stereotipa o Nijemcima pokazale su da postoje i razlike, od kojih se neke ne vide kroz osnovno jezgro stereotipa – kao što smo već rekli, bošnjački ispitanici Nijemcima pripisuju značajno više nekih pozitivnih osobina (npr. hrabri, rodoljubivi, kulturni, religiozni, veseli), a srpski ispitanici im pridaju značajno više negativnih atributa (npr. okrutni, nasilni, podli, surovi, agresivni, nepošteni, dvojni, fašisti). Pretpostavljamo da su ove razlike posljedica opažanja umiješanosti njemačke politike u dešavanja oko raspada SFRJ i rata u Bosni i Hercegovini, gdje su Nijemci posmatrani prvenstveno kao protivnici srpskih političkih stremljenja (npr. podrška Njemačke otcjepljenju Hrvatske i BiH od SFRJ).

Ako razmatramo uniformnost stereotipa, posmatranu kroz frekvenciju javljanja osobina, mogli bismo opaziti da su autostereotipi mnogo izraženiji od heterostereotipa. Naime, vidimo da osobine koje sačinjavaju jezgro stereotipa čine osobine koje su birane više puta od osobina koje čine heterostereotipe. Vidimo da su osobine koje se vide kod pripadnika svoje nacionalne grupe gotovo uniformno: hrabri i ponosni. Ovo je i logično, jer iako su u međuzavisnosti, motivacija za pozitivnim određenjem sopstvene etničke grupe ipak je veća. Pošto nismo u mogućnosti da naprednijim statističkim metodama ispitamo veze stereotipnih slika i drugih varijabli, možemo samo prodiskutovati da nam frekvencije atributa koji čine autostereotipe, govore da su ove pozitivne osobine birali gotovo svi ispitanici, bez obzira na izraženost drugih varijabli kao što su nacionalna vezanost ili etnička distanca. Pretpostavljamo da je ova potreba za visokim vrednovanjem vlastite grupe (bila ona mala ili velika) univerzalna. Ljudi izuzetno vred-

nuju vlastitu grupu i uopštavaju pozitivne percepcije, čak i ako je kriterijum pripadnosti relativno nebitan: npr. slušanje određene vrste muzike (Turjačanin, 1998). Ako određenost stereotipnih slika gledamo kroz broj atributa koji prelaze procenat javljanja od 50%, vidjećemo da su autostereotipi izraženiji od heterostereotipa, što je podatak do kojeg su među prvima došli Buchanan i Cantril (1953), a poslije je nalažen i u istraživanjima na našim prostorima (npr. Đurić, 1980. i Đipa, 1996). Nešto razvodnjeniji stereotipi (manje određeni, sadrže manji broj atributa) banjalučkih ispitanika mogli bi biti objašnjeni većim brojem ispitanika – naime, uzorak banjalučkih ispitanika je skoro duplo veći od sarajevskog, što može doprinijeti većoj varijabilnosti biranih osobina.

Pozitivnost stereotipa

Kao što smo ranije napomenuli, pozitivnost stereotipa smo dobili tako što smo proporcije izbora svakog atributa ponderisali faktorom pozitivnosti¹, a onda smo sabrali ponderovane skorove za svaku etničku grupu da bismo dobili kompozitnu varijablu. Na kraju nam podaci jednostavno pokazuju sljedeće: veća aritmetička sredina znači da je ciljna grupa (objekat procjene) ocijenjen pozitivnije. Tabela 3 nam pokazuje osnovne podatke i poređenja u okviru našeg uzorka za ovako dobijene podatke.

Tabela 3: Poređenje stereotipnih procjena

	mjesto ispitivanja	N	AS	SD	MIN	MAX	t
Bošnjaci	SA	140	118.6	53.42	0	217.06	21.85**
	BL	267	33.04	25.51	0	149.58	
Hrvati	SA	140	63.8	46.83	0	185.78	1.46
	BL	267	57.36	39.59	0	212.31	
Italijani	SA	140	82.89	54.13	0	212.19	1.96
	BL	267	72.91	45.67	0	205.51	
Nijemci	SA	140	87.72	49.97	0	224.92	3.39**
	BL	267	72.18	40.37	0	187.7	
Romi	SA	140	30.69	30.46	0	144.96	0.18
	BL	267	30.15	27.59	0	199.93	
Srbi	SA	140	46.19	34.96	0	160.52	14.03**
	BL	267	113.9	51.15	7.4	227.8	

* značajno na nivou 0.05

** značajno na nivou 0.01

.....
4 Ponderi su formirani na osnovu procjena pozitivnosti atributa u prethodno obavljenom istraživanju na sličnom uzorku (Turjačanin i sar., 2002).

Ovi podaci nam govore slične stvari kao i proste analize sadržaja stereotipa, samo ovaj put u formi brojeva. Vidimo da su autostereotipi Bošnjaka ($AS=118.58$) i Srba ($AS=113.87$) pozitivniji od svih ostalih heterostereotipa. Takođe, vidimo da je stereotip o Romima kod oba poduzorka najmanji ($AS=30.15$ za banjalučki i $AS=30.69$ za sarajevski uzorak). Uopšteno gledano, banjalučki ispitanici pokazuju manje pozitivne stereotipe od sarajevskih. Ako pogledamo međusobne razlike u pozitivnosti stereotipa, vidjećemo da se značajno razlikuju samo u pogledu procjene Nijemaca: Bošnjaci ih procjenjuju pozitivnije u odnosu na Srbe ($t=3.39$, $df=405$, $p<0.01$), što je podatak koji smo uočili i kod analize sličnosti i razlika stereotipa, odnosno izbora pojedinih atributa (sličan nalaz o pozitivnijoj slici Nijemaca od strane bošnjačkih ispitanika uočava i Đipa, 1996). Iz navedenog se čini da formirana kompozitna varijabla koja govori o pozitivnosti stereotipa, dosta jednostavno i efikasno opisuje etničke stereotipe – bar njihovu evaluativnu komponentu, dok za sadržaj i strukturu najjednostavniji postupci ostaju ček-liste atributa. Pretpostavka je da su etnički stereotipi zasićeniji od drugih afektivnim sadržajem, pogotovo tamo gdje je etnička pripadnost jedan od najvažnijih faktora društvene komunikacije.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Autostereotipne slika bošnjačkih i srpskih ispitanika su zasićene isključivo pozitivnim atributima, što je i očekivano, i gotovo su identične – univerzalno, sami sebi smo hrabri, ponosni i uopšte pozitivni. Takođe, na drugoj strani, način na koji vide jedni druge je vrlo sličan ako gledamo kroz afektivni naboj: u pitanju su isključivo negativni atributi kojima opisuju jedni druge, mada postoje razlike u izboru termina. Za Bošnjake Srbi su nasilni, okrutni, agresivni, ratoborni, dok su za Srbe Bošnjaci religiozni, nazadni, primitivni i neiskreni. Međusobno na vrlo sličan način obe grupe ispitanika gledaju na pripadnike ostalih naroda: Hrvati su religiozni, nacionalisti i dvolični; Italijani su bogati, brbljivi i dobri ljubavnici; Nijemci su bogati, napredni i poslovni, ali i hladni i fašisti; Romi su prljavi, nazadni i primitivni. Sličnosti u percepciji ostalih naroda govori nam u prilog sličnog konteksta socijalizacije mladih iz naših uzoraka. Kako to da su stereotipi obe grupe ispitanika o ostalim narodima manje-više balansirani, dok se međusobno vide kroz izrazito negativne attribute? Bošnjaci i Srbi u BiH su jedni drugima referentne grupe, grupe koje se porede i "takmiče", jer predstavljaju najbrojnije i najuticajnije etničke zajednice u BiH (uz Hrvate, naravno). Vjerovatno je da kroz umanjivanje vrijednosti pripadnika druge grupe, vlastita grupa dobija na vrijednosti, a samim tim i pojedinac – pripadnik grupe. Ako bismo pokušali da ove stereotipe Bošnjaka i Srba rezimiramo, moglo bi da izgleda ovako:

Tabela 4: Rezimirani stereotipi

	o Bošnjacima	o Hrvatima	o Italijanima	o Njemačima	o Romima	o Srbima
Bošnjaci	o sebi sve najljepše	ne vjeraj im	temperamentni ljubavnici	hladne mašine	zlostali i prijavni	maslani
Srbi	zlostali i nezakreni	ne vjeraj im	temperamentni ljubavnici	hladne mašine	zlostali i prijavni	o sebi sve najljepše

U poređenju sa nalazima sličnog istraživanja koje smo radili 2001. godine (Turjačanin i drugi, 2002) stvari se uopšte nisu promijenile, tj. stereotipne percepcije pripadnika sopstvene i drugih etničkih grupa su ostale potpuno iste. Kad uporedimo prijeratne i poslijeratne nalaze u vezi sa međuetničkim stavovima u BiH, ono što je izgleda univerzalno, jeste da zatvaranju u odnosu na pripadnike drugih nacija i etničkih grupa vodi ka negativnijem percipiranju pripadnika drugih grupa. Iako je ta tendencija, istraživana kroz etničke distance, stereotipije i lojalnosti, uočavana i ranije (npr. Rot. i Havelka, 1973; Lazarevski, 1975; Pantić, 1991), tek je sa raspadom SFRJ došla do punog izražaja što se moglo vidjeti kako u brojnim istraživanjima (npr. Golubović i drugi 1995; Đipa, 1996; Čorkalo, 1998; Popadić i Biro, 2002) – tako i u stvarnom životu. Nije trebalo biti genije da bi se vidjelo kako zatvaranje u odnosu na druge postaje društvena norma koja socijalizacijom biva inkorporirana u psihički život svakog pojedinca, koji time postaje oprezan ili čak neprijateljski nastrojen u odnosu na druge. Myers (1999) navodi da je među jerusalimskim Arapima i Jevrejima socijalni identitet toliko centralan u selfkonceptu, da i u ulicama gdje su nastanjeni zajedno, čak ni djeca se u igri ne miješaju. Činjenica je da u bosansko-hercegovačkom društvu postoje frustracije zbog ekonomskih ili političkih faktora, ili zbog stanja ljudskih prava. U takvoj situaciji ljudi se porede sa referentnom grupom, grupom koja im je bliska na neki način, bilo po nekoj sličnosti ili dodiru. Ukoliko ljudi percipiraju "drugú grupu" kao prijeteću po ostvarenje sopstvenih ciljeva, to dovodi do sopstvenog takmičarskog ponašanja time se krug zatvara: ovakvo jačanje vezanosti za sopstvenu grupu neminovno vodi do konflikta među grupama, rezultovao on kroz egzistenciju neprijateljskih osjećanja ili čak otvoreni sukob. Vrlo lako obična potreba za pozitivnim identitetom kroz blisku vezu sa vlastitom grupom može da preraste u diskriminaciju i sukob. Naravno, diskutabilno je da li baš svako međugrupno ponašanje neminovno vodi u konflikt. Tajfel, u čuvenoj paradigmi "minimalnog grupnog članstva" (Tajfel, 1970), pokazuje jednostavnim eksperimentom da se vrlo lako javlja međugrupna diskriminacija, čak i ako su članovi potpuno anonimni. Sherif (1966) nalazi da je veoma lako stvoriti međugrupni konflikt kroz kompeticiju, ali uspijeva i da stvori (istina nešto teže) međugrupnu saradnju kroz ostvarivanje nadređenog cilja. Ipak, suviše pesimistična bi bila pretpostavka da svaka grupna egzistencija dovodi do konflikta. Eksperimentalni nalazi i teorijska uopštavanja koja smo naveli nađeni su na malim grupama, dok se naše istraživanje bavi velikim etničkim grupama, i samim tim se upliću brojni faktori (socijalizacijski, istorijski, dnevno-politički itd.) koje ne možemo kontrolisati.

Niko, naravno, ne može dovesti u pitanje potrebu za održavanjem nacionalnih, etničkih i kuturnih, vrijednosti i modela ponašanja – to je ono što nas čini posebnima. Takođe, neke od bazičnih potreba čovjeka, potrebe za identitetom i pripadanjem, se zadovoljavaju upravo iz etničkih i kulturnih pripadnosti. Pitanje ostaje, međutim, gdje je granica do koje može da se razvija grupni identitet a da to ne šteti međugrupnim odnosima, da ne dovodi do težih oblika diskriminacije i sukoba?

Šta bi se moglo učiniti da se u Bosni i Hercegovini smanji nivo predrasudnih stavova i diskriminatornog ponašanja između pripadnika različitih etničkih grupa? Problem negativnih etničkih stavova u Bosni i Hercegovini je u tome da oni nisu skorijeg datuma, već da istorija sukoba i pomirenja (nešto rjeđe nažalost) datira još iz vremena prvih religijskih podjela na tom prostoru, tako da je osnovni zaključak da brzih rješenja jednostavno ne može biti. Ono što bi vjerovatno trebalo učiniti, jeste da se na neki način radi na nekonfliktom modelu edukacije mladih, koji ne bi forsirao pristrasan, paranoidan ili agresivan pristup međunacionalnim odnosima. Ovo se ne odnosi samo na obrazovni sistem, već na društvo u cjelini: medije, politiku, ekonomiju itd. Iskustvo tolerantne komunikacije mladih sa pripadnicima drugih etničkih grupa je nešto što će u velikoj mjeri odrediti njihov način komunikacije u budućnosti. Što se tiče akcija međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini i regionu u cjelini, jedno je sigurno: što duže se etničke grupe budu držale izolovano, to će biti teži njihov povratak na stazu komunikacije. Čak i stvari koje izgledaju kao da se tiču pojedinca, kao što su uskraćivanja viza (ili otežavanja dobijanja istih), dovode do smanjenja mogućnosti upoznavanja "drugih", što u krajnjem slučaju vodi ka zatvaranju društva u cjelini. Ipak, za nas – pripadnike različitih etničkih grupa - koji živimo zajedno u istom teritorijalnom i socijalnom prostoru, neminovno je da se usmjerimo na međusobnu komunikaciju i rad na ostvarivanju zajedničkih ciljeva, ukoliko želimo miran suživot i razvoj društva jer, ipak, nemamo mnogo alternativa.

LITERATURA

1. Baćević, Lj. (1990). Nacionalna svest omladine. U: Mihailović, S. i drugi. *Deca krize*. Beograd, IDN – Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
2. Buchanan, W. and Cantril, H. (1953). *How Nations See Each Other*. Illinois, Urbana, University Press.
3. Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, Addison-Wesley.
4. Čorkalo, D. (1998). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Dubrovnik, IUC.
5. Dollard, J. et al. (1939). *Frustration and Aggression*. New Heaven, Yale University Press.
6. Đipa, D. (1996). *Sadržaj, oblici i intenzitet nacionalne vezanosti mladih u Sarajevu*. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu.
7. Đurić, Đ. (1980). *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*. Novi Sad, OC "Vukan

Jovanović”

8. Golubović, Z, Kuzmanović, B. i Vasović, M. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu međunacionalnih sukoba*. Beograd, Filip Višnjić.
9. Katz, D. and Braly, K. (1933). *Racial stereotypes in one hundred college students*. Journal of Abnormal and Social Psychology, 28, 280-290.
10. Lazarevski, J. (1975). *Povezanost oblika nacionalne vezanosti sa socijalnom distancom*. 5. Kongres psihologa Jugoslavije
11. LeCoteur, A. and Augoustinos, M. (2001). *The Language of Prejudice and Racism*. u M. Augoustinos and K.J. Reynolds (eds). *Understanding Prejudice, Racism, and Social Conflict*. London, Sage, 215-230.
12. Lippman, W. (1922). *Public Opinion*. New York, Harcourt & Brace.
13. Myers, D.G. (1999). *Social Psychology*. New York, McGraw-Hill.
14. Pantić, D. (1991). Nacionalna distanca građana Jugoslavije. U: Bačević, Lj. (red.) i drugi. *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd, IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
15. Popadić, D. i Biro, M. (2002). *Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji*. Beograd, Nova srpska politička misao (Posebno izdanje) – Etnički stereotipi, 33-56.
16. Rot, N. i Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd, Institut za psihologiju.
17. Sherif, M. (1966). *Group Conflict and Cooperation*. Their Social Psychology, London, Routledge & Kegan Paul.
18. Šiber, I. (1984). *Socijalno-psihologijski pristupi izučavanju međunacionalnih odnosa*. Zagreb, Fakultet političkih nauka.
19. Tajfel, H. (1970). *Experiments in intergroup discrimination*. Scientific American, 223, 96-102.
20. Tajfel, H. and Turner, J. (1986). *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*. U: Worchel & Austin. Psychology of Intergroup Relations. Chicago, Nelson.
21. Turjačanin, V. (1998) *Stereotipi o slušaocima pojedinih vrsta muzike*. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Beogradu.
22. Turjačanin, V., Čekrlija, Đ., Powell, S., Butollo, W. (2002). *Etničke distance i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu*. Usmeno saopštenje na simpozijumu Empirijska istraživanja u psihologiji 2002, Beograd.
23. Wright, S.C. and Taylor D.M. (2003). *The Social Psychology of Cultural Diversity: Social Stereotyping, Prejudice, and Discrimination*. U: M.A.Hogg and J. Cooper (eds.) *The Sage Handbook of Social Psychology*. London, Sage.

Istraživanje nivoa tolerancije mladih u Srbiji

OSETLJIVOST MLADIH NA RAZLIČITOSTI

Tokom septembra i oktobra 2005. godine u osam gradova u Srbiji (Beograd, Niš, Kraljevo, Užice, Zaječar, Novi Pazar, Vrbas i Subotica) sprovedeno je istraživanje o stavovima mladih prema manjinama i kulturološkim različitostima u svom okruženju. Ispitivanje je obuhvatilo 468 srednjoškolaca oba pola, uzrasta 16-17 godina, a u svakom od ovih gradova ispitano je po jedno odeljenje iz gimnazije i iz neke stručne škole. Istraživanje je organizovala Omladinska mreža "Živeti zajedno", koju čine klubovi mladih iz ovih osam gradova, uz podršku Pestalozzi fondacije iz Švajcarske.

Odnos prema drugim nacionalnim kulturama

Velika većina ispitanika slaže se sa tvrdnjom da "što više poznaješ kulturu drugih naroda, to više vrediš". U tom kosmopolitskom opredeljenju ubedljivije su devojke (njih 84% se slaže s tom tvrdnjom) nego momci, koji to mišljenje podržavaju u 70% slučajeva. U tom upoznavanju kultura većina ispitanika ne traži "dvosmernu saradnju" kao uslov. Da ima smisla upoznavati kulturu drugih naroda čak i ako oni ne poznaju kulturu našeg naroda, smatra 61% momaka i 74% devojaka - opet su se devojke pokazale kao nešto otvorenije. Dok bar dvotrećinska većina naših srednjoškolaca gleda pozitivno na interesovanje za kulturu drugih naroda, mišljenja su znatno podeljenija oko uticaja drugih kultura na sopstvenu. Tako je 38% momaka zabrinuto da uticaji iz drugih naroda "znatno ugrožavaju nacionalni identitet" njihovog naroda. Njih 35% se s time ne slaže, a svaki četvrti je neodlučan u proceni. Devojke su nešto manje ksenofobične – stranih uticaja se plaši njih 29%, isto koliko ima i neodlučnih, dok njih 41% ne doživljava uticaje iz drugih naroda kao pretnju sopstvenom nacionalnom identitetu. Ipak, može se reći da bar polovina srednjoškolaca u Srbiji gaji veće ili manje podozrenje prema stranim kulturnim uticajima. Valja primetiti i da ima 17% devojaka i čak 28% momaka koji nisu sigurni koliko je patriotski slušati muziku na stranom jeziku, ili je čak ubeđeno da je to vrlo nepatriotsko ponašanje.

Srednjoškolci u Srbiji nisu mnogo skloni ravnopravnom tretmanu ćirilice i latinice u javnoj upotrebi. Ravnopravnost ova dva pisma podržava 47% muških i 53% ženskih ispitanika, a protiv toga je 35% momaka i 28% devojaka. Priličan otpor postoji i prema javnom korišćenju ijekavice: protiv ijekavice je 25% momaka i 22% devojaka, a samo 54% srednjoškolaca oba pola izjavljuje da nema otpor prema ijekavici.

Tolerancija različitosti na državnom nivou

Značajna većina srednjoškolaca priznaje nacionalnim manjinama sva prava kao i većinskom narodu, a podrška tom stavu kreće se od 63% kod momaka do 77% kod devojaka. Protivljenje toj ideji izražava 18% momaka i 11% devojaka. Međutim,

velika podeljenost postoji oko pitanja da li pripadnik nacionalne manjine može da postane predsednik države. Onih momaka koji misle da može ima jednako kao i onih koji su protiv toga (po 39%), a kod devojaka je najviše neopredeljenih (37%). Sudeći po ovim rezultatima, eventualni predsednički kandidat iz redova nacionalnih manjina ne bi imao veliku podršku među srednjoškolcima u Srbiji.

Konceptu etnički čiste države se suprotstavlja jedva nešto preko polovine srednjoškolaca u Srbiji (59% momaka i 57% devojaka), što može da bude prilično zabrinjavajuće. S druge strane, 21% srednjoškolki i 22% srednjoškolaca smatra da svaka nacija treba da živi sama u svojoj državi, dok svi ostali nemaju jasan stav o tome.

Svega 41% momaka i 47% devojaka ne misli da je priča o ljudskim pravima pomodarstvo sa Zapada. Čak 41% mladih oba pola se izjasnilo kao neopredeljeno, ne znajući tačno šta da misle o opravdanosti pominjanja ljudskih prava u našem društvu. Ogroman broj srednjoškolaca nema stav o ljudskim pravima, i to je nalaz koji bi trebalo da zainteresuje aktiviste i borce za ljudska prava.

Zanimljivo je da među mladima u Srbiji generalno postoji značajan odmak od tradicionalnog shvatanja uloge žene kao "mašine za rađanje". Tako se 75% momaka i, naravno, čak 89% devojaka ne slaže sa tvrdnjom da žene bez dece nisu od koristi društvu. Ipak, ima i 12% momaka koji se s time slažu.

Najveća polna razlika u ovom istraživanju ispoljila se oko pitanja može li žena da bude dobar predsednik države. Takvu mogućnost podržava 80% devojaka, naspram svega 51% momaka. Značajnu nevericu u sposobnosti žene da bude predsednik države izražava 9% devojaka i 20% momaka.

Ako se pitaju mladi u Srbiji, Kinezi nisu popularni sugrađani. Čak i kad bi potpuno poštovali naše zakone, 31% momaka i 30% devojaka bi im otkazali gostoprimstvo u našoj zemlji, a prihvatilo bi ih kao sugrađane svega 46% momaka i 43% devojaka.

Tolerancija različitosti u svakodnevnom životu

Oko poželjnosti teme o međunacionalnim odnosima u školi mišljenja su prilično podeljena. Blizu polovine srednjoškolaca smatra da o tome treba govoriti u školi, dok četvrtina misli da to nije tema za školu, a otprilike toliko ima i neopredeljenih. 71% momaka i 82% devojaka ne prave pitanje koje je nacionalnosti njihov kolega ili koleginica iz klupe. S druge strane, ima 18% momaka i 10% devojaka kojima to baš i nije svejedno. 24% momaka i 20% devojaka ne može da se zamisli u intimnoj vezi s nekim druge nacionalnosti, a protiv takve veze ne bi imalo ništa protiv 58% muških i 66% ženskih ispitanika iz srednjih škola u Srbiji.

Sa osobom druge boje kože bez problema bi se rukovalo 80% momaka i 84% devojaka, i tu kod srednjoškolaca u Srbiji nije zabeležen veći otpor na rasnom nivou. Značajniji otpor postoji u pogledu doživljaja gluvonemih osoba. Dok 64% momaka i 69% devojaka ne oseća nelagodu dok ih gleda kako se sporazumevaju rukama, taj prizor nije mnogo prijatan za 23% momaka i 18% devojaka.

Iako velika većina srednjoškolaca doživljava osobe sa problemima u mentalnom

razvoju kao bića sa dušom, ima 16% momaka i 9% devojaka koji veruju da mentalno nedovoljno razvijene osobe ne poseduju osećanja.

Vrlo zanimljiva razlika među polovima pojavila se u pogledu odnosa prema odstupanjima od proseka u sopstvenoj sredini. 71% devojaka i svega 57% momaka ne smatra da onaj "ko se suviše razlikuje od svoje sredine, mora da ima neki problem u glavi". Da ipak ima neki problem u glavi, smatra 21% momaka i 12% devojaka. Osim što su osetljiviji prema uticaju iz drugačijih sredina, momci su manje tolerantni i prema različitim u sopstvenoj sredini. Ili, drugim rečima, izgleda da devojke više cene originalnost.

Na temelju rezultata ovog istraživanja, može se reći da je većina srednjoškolaca u Srbiji tolerantna prema upoznavanju i kontaktima sa pripadnicima drugih nacija i rasa, kao i prema upoznavanju njihovih nacionalnih kultura. Ova otvorenost je u gotovo svim oblastima i temama nešto primetnija kod devojaka nego kod momaka. S druge strane, polovina mladih u Srbiji ne voli ijekavicu i nije sklono ravnopravnosti latinice i ćirilice, dok bi svaki peti srednjoškolac voleo da živi u etnički čistoj državi. Ovo istraživanje daje sliku prosečnog srednjoškola u Srbiji kao nekoga ko bi se rukovao s crncem, sedeo u klupi ili bio u intimnoj vezi s nekim druge nacionalnosti, ali bi proterao Kineze i ijekavicu, i pritom prilično sumnjičavo (verovatno i neobavešteno) gleda na ljudska prava i ideju o multikulturalnosti unutar države u kojoj živi.

Omladinska mreža "Živeti zajedno"
Dečji informativno-kulturni servis DX
Centar za prava deteta Beograd
Beograd, oktobar 2005.

STAVOVI MLADIH IZ SRBIJE I CRNE GORE PREMA DRUGIM NARODIMA I DRŽAVAMA 2001. GODINE ¹

Hana David, Iris Ivanović, Biljana Jokić, Jelena Savić

OPIS PROBLEMA

Posle desetogodišnje vladavine autoritarnog režima, na septembarskim izborima došlo je do promene vlasti i mogućnosti otvaranja Jugoslavije prema svetu. U novonastalim okolnostima mediji prestaju da budu sredstvo indoktrinacije i propagande i počinju da pružaju informacije iz raznovrsnih izvora. Istovremeno, menja se i politika stranih zemalja prema SRJ, između ostalog, i usled izbora novog predsednika koji zastupa stav otvorenosti prema zapadu i, za razliku od prethodnog, ima realnu procenu statusa SRJ u svetu.

U novembru 1999. godine obavili smo istraživanje «Ksenofobija i mladi u SRJ», samo nekoliko meseci posle bombardovanja SRJ od strane zemalja članica NATO pakta. Protivno očekivanjima, utvrdili smo da mladi izražavaju srazmerno nizak nivo ksenofobije. Većina ispitanika se složila da spoljna politika naše zemlje treba da bude što otvorenija i da je potrebno uspostaviti intenzivnu ekonomsko-političku i kulturnu razmenu sa zapadom. Međutim, u isto vreme je dobijen zabrinjavajući podatak: trećina obrazovanih mladih ljudi pokazala je da je spremna na trajan odlazak iz zemlje. Kao glavni razlog navodili su tadašnju političko-ekonomsku situaciju i restriktivnu vladavinu aktuelnog režima.

Istraživanje sprovedeno u martu 2001. godine je jednim delom nastavak prethodnog istraživanja. Zanimalo nas je da li je usled promenjenih društvenih okolnosti došlo do promena u stavovima mladih prema strancima i svemu što je strano. Dok je pre godinu dana saradnja sa zapadnim zemljama bila samo hipotetična situacija, sa novom državnim politikom ova saradnja postaje realnost. Ovakve okolnosti mogu da aktualizuju različite tendencije. Sa jedne strane, ima smisla očekivati pojavu novih strahova nastalih nakon upliva stranih uticaja, gubljenja nacionalnog identiteta i suvereniteta države. Sa druge strane moguće je obrnut trend – još niži stepen ksenofobičnosti.

Novine u ovom kasnijem istraživanju odnose se na unutrašnju društveno-političku situaciju. Uključena su dva pitanja. Prvo je stav prema budućem uređenju SRJ i sa tim u vezi stav prema statusu Crne Gore i Kosova. Drugo pitanje je međusobna percepcija većinskih nacija u sklopu sadašnje Jugoslavije, Srba i Crnogoraca. Obzirom na veliku važnost aktuelnog problema Kosova i statusa kosovskih Albanaca, u istraživanje su uneta i pitanja o odnosu prema ovoj nacionalnoj manjini.

.....
¹ Preносimo samo drugo istraživanje, iz publikacije Stavovi mladih iz Srbije i Crne Gore prema drugim narodima i državama 1999-2001. navedenih autora. Grafici koji su prenosili istu informaciju kao i tabele nisu prenešeni. Puna referenca se nalazi na kraju publikacije.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

1. Retestiranje populacije mladih radi utvrđivanja eventualnih promena po pitanju:

a) izraženosti ksenofobije (pod kojom podrazumevamo strah od stranih nacija, njihove državne politike i uticaja njihovih kulturnih proizvoda, jednom rečju svega što je strano).

b) viđenja perspektive Jugoslavije u budućnosti – način vođenja spoljne politike.

c) planova za migraciju, kao i uslova pod kojima bi bili spremni da ostanu u zemlji. U prethodnom istraživanju utvrđena je činjenica da je definitivnu odluku o budućem životu u inostranstvu donela jedna trećina ispitanika, dok je isto toliko njih neodlučno po ovom pitanju. Većini je za odlazak bilo dovoljno da političko-ekonomska situacija ostane kakva jeste i samo su čekali povoljnu priliku, dok su uslovi za ostale bile korenite promene u društvu, pre svega promene vlasti, koje su se i desile. Stoga je potrebno napraviti grubu procenu potencijalne migracije u sadašnjem trenutku.

d) situacija na terenu – utvrđivanje «najugroženijih» regiona (najslabije informisani, najmanje otvoreni, sa najizraženijim predrasudama) i rangiranje regiona (Beograd, uža Srbija bez Kosova, Vojvodina i Crna Gora) po stepenu izraženosti ovih karakteristika.

2. Novinu u istraživanju predstavlja pitanje viđenja unutrašnjih odnosa u jugoslovenskoj federaciji koje je sa promenom vlasti aktualizovano. Nas konkretno zanima stav mladih o:

a) statusu Crne Gore i Kosova u budućnosti i redefinisaju odnosa u federaciji.

b) Srbima, Crnogorcima i kosovskim Albancima kao nacijama i utvrđivanje eventualnih predrasuda i stereotipa, koji jednim delom mogu biti posledica zvanične politike i režimske propagande u proteklih deset godina.

VARIJABLE

Socio-demografske:

- Pol

- Obrazovanje sa kategorijama srednje, više/visoko

- Region – Beograd, uža Srbija bez Kosova (Kragujevac, Kruševac, Niš, Jagodina, Čačak, Užice, Novi Pazar), Vojvodina (Novi Sad i Zrenjanin) i Crna Gora (Podgorica i Herceg Novi)

- Nacionalna pripadnost (Srbi, Crnogorci i ostali)

- Frekvencije putovanja u inostranstvo sa kategorijama: nijednom, jednom, dva do pet puta, više od pet puta.

Psihološke:

- Stav prema drugim narodima i državama, meren preko sledećih varijabli:

1. Socijalna distanca prema gore navedenim narodima – spremnost ispitanika za stupanje u socijalne odnose različitog stepena bliskosti (komšija, saradnik na poslu, prijatelj, bračni partner bliskog srodnika, bračni partner).

2. Procena sličnosti sopstvenog naroda sa datim (Amerika, Rusija, Engeska, Grčka, Nemačka, Italija – A, R, E, G, N, I) merena petostepenom skalom od 1 (nema nikakve sličnosti) do 5 (potpuna sličnost).

3. Spremnost za odlazak (turistički, privremeni rad, trajni) u navedene zemlje (A, R, E, G, N, I). Ovim i sledećim indikatorom obuhvatili smo i odnos prema suverenim državama i bivšim republikama SFRJ, Hrvatskoj i Sloveniji (H, S), kako bismo utvrdili da li postoji znatnije odstupanje u odnosu na stavove prema ostalim državama koje smo obuhvatili ispitivanjem.

4. Anticipacija neprijatnosti (u svakodnevnom prilikama, na poslovnom i ličnom planu) prilikom eventualnog odlaska u strane zemlje (A, R, E, G, N, I, H, S).

5. Procena politike stranih država (A, R, E, G, N, I) prema SRJ, merena petostepenom skalom od (-2) potpuno negativna do (+2) potpuno pozitivna.

6. Strahovi od porasta uticaja zapadnih zemalja na društvenu klimu SRJ – strah od uticaja na kulturnom, ekonomskom, političkom i vojnom planu, utvrđivan preko (ne)slaganja sa 12 ponuđenih tvrdnji. Primeri: «Ako o tome ne povedemo računa naša deca će znati samo za McDonald's, Coca-Colu i Disney-a»; «Nisu nama potrebne pare sa zapada, imamo dovoljno prirodnih bogatstava koje treba samo iskoristiti»; «Cilj zapadnih zemalja nije demokratizacija, već upravljanje našom državnom politikom»; «NATO u svoj savez prima male i vojno slabe države samo da bi ih koristio kao svoje poligone».

7. Prihvatanje saradnje SRJ sa zemljama zapadne Evrope i SAD-a, balkanskim zemljama i republikama bivše Jugoslavije, i Rusijom, Belorusijom i Kinom.

8. Prihvatanje različitih tipova saradnje sa zapadnim zemljama (kulturno povezivanje, ekonomski, politički i vojni savez).

- Način informisanja prilikom procene drugih naroda (A, R, E, G, N, I) sa opcijama: lični kontakt, iskustvo drugih, mediji, kultura (film, muzika...), Internet.

- Procena aktuelne i buduće unutrašnje politike SRJ sa indikatorima:

a) stav prema statusu Kosova (opcije: visoka autonomija, podela na srpski i albanski deo, nasilni povratak u okrilje Srbije, Republika Kosovo, nezavisnost)

b) stav prema odnosu Srbije i Crne Gore (opcije: jedinstvena država, federacija, konfederacija, savez samostalnih država, suverene i nezavisne države)

c) stav prema nazivu države SRJ (zadržavanje ili promena).

- Potencijalna migracija – plan o odlasku iz zemlje na duže vreme.

OPIS AKTIVNOSTI

Izrada upitnika, sprovođenje istraživanja, obrada podataka i izrada izveštaja.

Tokom januara 2001. godine konstruisan je upitnik na osnovu gore navedenih indikatora. Ispitivanje je sprovedeno u periodu od 15. februara do 15. marta 2001. godine. Šifriranje, unos i statistička obrada podataka dobijenih ispitivanjem obavljena je tokom aprila 2001. godine.

OPIS UZORKA

- Ispitivanjem je obuhvaćeno 1050 ispitanika od kojih je 47 isključeno iz analiza zbog neispravno popunjenih upitnika, tako da konačni uzorak obuhvata 1003 ispitanika uzrasta od 18 do 30 godina. Ispitanici pripadaju urbanoj mladoj populaciji.
- Ispitanici su bili ujednačeni po polu (Tabela 3.1.), dok su po obrazovnoj strukturi ispitanici sa višom školom ili fakultetom (zajedno 56%) bili u većini u odnosu na one sa srednjom (Tabela 3.2.).
- 80% ispitanih su Srbi, sve ostale nacionalne pripadnosti se javljaju u procentu manjem od 10% (Tabela 3.3.).
- U skladu sa nacionalnom pripadnošću 84% ispitanika su pravoslavci (Tabela 3.4.). Ostale veroispovesti koje su se javile u istraživanju su: islamska (4%), katolička (2%), ostale (1%), dok je ateista bilo 9%.
- Uzorak je bio kvotni (50 ispitanika iz 12 gradova u SR Jugoslaviji i 493 ispitanika iz Beograda). Ovih 12 gradova podeljeno je na 4 regiona: Beograd, Crna Gora (gradovi Herceg Novi i Podgorica), Vojvodina (Novi Sad i Zrenjanin) i uža Srbija (u koju spada 6 gradova: Kragujevac, Kruševac, Niš, Jagodina, Čačak, Užice, Novi Pazar) (Tabela 3.5).

Tabela 3.1.

Struktura uzorka prema polu

	Frekvencije	Procenti
Muški	500	49,9%
Ženski	503	50,1%
Total	1003	100,0%

Tabela 3.2.

Struktura uzorka po obrazovanju

	Frekvencije	Procenti
Osnovna škola	8	0,8%
Srednja škola	440	43,9%
Viša škola/fakultet	555	55,3%

Tabela 3.3.
Struktura uzorka po nacionalnoj pripadnosti

	Frekvencije	Procenti
Srbi	797	79,5%
Jugosloveni	63	6,3%
Crnogorci	71	7,1%
Ostali	32	3,2%
Muslimani	40	4,0%
Total	1003	100,0%

Tabela 3.4.
Struktura uzorka prema veroispovesti

	Frekvencije	Procenti
Pravoslavne vere	853	85,0%
Ateista	85	8,5%
Islamske vere	43	4,3%
Katoličke vere	15	1,5%
Druge veroispovesti	7	0,7%
Total	1003	100,0%

Tabela 3.5.
Struktura uzorka po regionu

	Frekvencije	Pripadnosti
Beograd	487	48,6%
Crna Gora	92	9,2%
uža Srbija	324	32,2%
Vojvodina	100	10,0%
Total	1003	100,0%

REZULTATI

Izvori informacija o drugim narodima

Kulturno stvaralaštvo (umetnička dostignuća, filmovi, muzika...) jedne zemlje predstavlja izvor informacija kojim se mladi ljudi najviše rukovode prilikom procene drugih naroda (Tabela 4.1.). Medijski uticaj se ne može izbeći, te se, u prosuđivanju drugih, 64% mladih rukovodi informacijama koje dolaze putem nekog medijskog

kanala. Lični kontakt je na trećem mestu izvora, a iskustvo drugih, kao bitan izvor, navodi 1/2 ispitanika.

Poređenje stavova prema pojedinim narodima

Socijalna distanca je srazmerno niska prema svim navedenim narodima (Tabela 4.2.). Rusi su identifikovani kao narod prema kome postoji najveća distanca. Ipak, ovaj podatak nije zabrinjavajući, s obzirom na to da nijedna socijalna distanca nije izražena u visokom stepenu (sve prosečne vrednosti su u donjem delu skale), mada su razlike među njima statistički značajne. Ispitanici su češće bili spremni na poslovni odnos sa Amerikancima, Englezima i Nemcima (u situaciji u kojoj se nalazimo, očekuje se razvoj poslovne saradnje sa Zapadom i veća ekonomska razmena, a oni se i procenjuju kao adekvatniji izbor), dok Ruse nisu smatrali poželjnim poslovnim partnerima. Rusi su uglavnom procenjeni kao dobar izbor za brak (verovatno zbog pravoslavne vere), dok su se ostali odnosi pretežno odbacivali. Prema Grcima, a posebno prema Italijanima socijalne distance praktično i nema, što se može povezati sa sličnim mentalitetom, geografskom blizinom i mediteranskim duhom.

Ruse ispitanici doživljavaju kao najbližije nama, zatim slede Grci i Italijani, što je u skladu sa očekivanjima s obzirom na srodan mentalitet i pravoslavnu veru u slučaju prva dva naroda. Nemci, Englezi i Amerikanci su percipirani kao narodi sa kojima gotovo da nemamo sličnosti. Ovakav nalaz je u velikoj meri u suprotnosti sa tezom da se socijalna distanca gradi na osnovu opažene sličnosti sa određenim narodom, odnosno da bi ove dve varijable trebalo da pozitivno koreliraju (Tabela 4.3.). Novina u ovom istraživanju jeste uključivanje Hrvatske i Slovenije u spisak ponuđenih zemalja.

Na pitanje da li bi otišli u druge zemlje, ispitanici su pokazali spremnost da većinu njih posete kao turisti (na skali 1 – 3, gde je 1 spremnost na turističku posetu, 2 na privremeni rad i 3 na stalni boravak). Kao najbolji izbor za život, ili bar privremeni rad se navodi Italija, a zatim i Grčka, Amerika i Engleska. Međutim, pokazalo se da većina ispitanika ne želi da ode u Hrvatsku i Sloveniju, čak ni turistički (Tabela 4.4.).

Najviše neprijatnosti zbog svoje nacionalne pripadnosti se očekuje u Hrvatskoj, nešto manje u Sloveniji, Nemačkoj, Engleskoj i Americi, dok se u Italiji, Rusiji i Grčkoj to gotovo uopšte ne očekuje. Za Ameriku, Englesku, Nemačku i Sloveniju dobijene su približne vrednosti, nešto niže od 1, koje na skali predstavljaju očekivanje neprijatnosti u makar jednoj od tri ponuđene situacije. Prosečna vrednost od 1.81 za Hrvatsku ukazuje na očekivanje neprijatnosti u prosečno dve od tri moguće situacije – na poslu, ulici, ili u ličnim kontaktima (Tabela 4.6.).

Procena politike datih zemalja prema SRJ pokazuje sličan trend, kao i procena sličnosti našeg naroda sa narodima tih zemalja. Najpozitivnije je ocenjena politika

Grčke, zatim Rusije i Italije, umereno negativno je ocenjena politika Nemačke i Engleske, dok se politika Amerike ocenjuje kao najnegativnija (Tabela 4.7.).

Regionalne razlike u stavovima

Posmatrano po regionima, registrovana je veća socijalna distanca kod ispitanika iz Vojvodine i Crne Gore, koji žive u multietničkim sredinama. Mladi iz Crne Gore i Vojvodine su ređe bili spremni na bliske odnose (brak bliskih rođaka i sopstveni) sa pripadnicima drugih naroda, što se može povezati sa pojačanom težnjom za očuvanjem nacionalnog identiteta u multietničkim sredinama u kojima žive (Tabela 4.8.). Još jedno objašnjenje može biti vezano za politička previranja u vezi sa potencijalnim otcepljenjem ovih regiona. Posle političkih promena u Srbiji, Crna Gora je suočena sa opadanjem interesovanja sveta za ovo područje, ali i sa eventualnim uticajem politike stranih zemalja na njihov budući status.

Dobili smo značajne razlike u spremnosti za odlazak između mladih iz Beograda i uže Srbije, sa jedne strane, i onih iz Crne Gore i Vojvodine, sa druge strane (Tabela 4.10). U pitanju je statistički značajna, ali ne i velika razlika, što se slaže sa prethodno navedenim podatkom o nešto izraženijoj socijalnoj distanci mladih iz Crne Gore i Vojvodine (Tabela 4.8.), koji s druge strane ne očekuju velike probleme zbog svoje nacionalne pripadnosti u slučaju da posete druge zemlje (tabela 4.11.). U pogledu procene sličnosti sopstvenog sa datim narodima (Tabela 4.9.) i procene spoljne politike drugih država prema SRJ (Tabela 4.11.), nema bitnih razlika po regionima – Grčka, Rusija i Italija su procenjene kao zemlje koje vode najpozitivniju politiku prema SRJ.

Percepcija optimalnih budućih odnosa na državnom i ličnom planu

Novina u retestu je i tzv. «skala tranzicionih strahova», koji se aktuelizuju paralelno sa realizacijom samog procesa tranzicije. Osnovno pitanje koje se postavlja tiče se intenziteta strahova, i pretpostavke da se neke idealizovane predstave o brzom i bezbolnoj tranziciji mogu konfrontirati sa realnošću, to potvrđuju slična istraživanja u zemljama istočne Evrope početkom '90-tih (Pantić, 1996). Instrumentalizacija opšteprihvaćenog cilja (evropska integracija) može dovesti do pojačavanja nekih bazičnih strahova (strah od gubljenja identiteta, vojne, političke ili ekonomske zavisnosti), pogotovo u nedostatku direktnog i brzog potkrepljenja (u vidu povećanja standarda, pre svega). U takvim okolnostima često dolazi do prinudnog zatvaranja u sopstvene okvire i buđenja tradicionalnih vrednosti.

Skala je podeljena (prema kategorijama strahova) na četiri subskele: Strah od kulturne dominacije zapadnih zemalja, odnosno otvorenost prema drugim kulturama ilustruju sledeće tvrdnje:

Ako o tome ne povedemo računa naša deca će znati samo za McDonald's, Coca-Colu i Disney-a.

Usled desetogodišnje zatvorenosti prema stranim kulturama, došlo je do poplave šunda i primitivizma u Jugoslaviji.

Ekonomski uticaj Zapada odražavale su navedene stavke:

Nisu nama potrebne pare sa zapada, imamo dovoljno prirodnih bogatstava koje treba samo iskoristiti.

Interes stranih ulagača je isključivo povećanje profita – uvešće automatizaciju fabrike, doći će do masovnih otpuštanja, a oni radnici koji ostanu biće jeftina radna snaga.

Politička dominacija zapadnih zemalja:

Cilj zapadnih zemalja nije demokratizacija, već upravljanje našom državnom politikom.

Ni po koju cenu ne smemo dozvoliti uplitanje stranih sila u unutrašnja pitanja zemlje.

Strah od vojne dominacije:

NATO u svoj savez prima male i vojno slabe države samo da bi ih koristio kao svoje poligone.

Jugoslavija ima sve šanse da postane teritorija za odlaganje vojnog otpada.

U proseku, tranzicioni strahovi na svim subskalama nisko su do umereno izraženi (raspon od 4.8 do 5.5 na skali intervala 3-9). Gubljenje kulturnog identiteta i strah od asimilacije u kulturnom smislu najniže je rangiran. Ono šta najviše zabrinjava su vojna i politička dominacija zapadnih zemalja i gubljenje samostalnosti zemlje na spoljno političkom planu (Tabela 4.13.).

Kao najperspektivnija za SRJ procenjuje se saradnja sa zapadnim zemljama i SAD (Tabela 4.14.). Slede balkanske i zemlje koje su nekada bile republike SFRJ. Oko jedne petine ispitanika smatra da bi za SRJ bilo korisno da učvrsti saradnju sa Rusijom i Belorusijom. Neznatan deo mladih zalaže se za politiku oslonca samo na sopstvene snage (Grafik 4.10.).

Većina ispitanika smatra da se sa zapadnim zemljama treba povezivati na polju kulture, ali i ekonomije (podržava se ulazak u MMF). Oko 2/3 ispitanika podržava i ulazak u Evropsku Uniju. Interesantno je da čak petina mladih procenjuje da bi za SRJ bilo korisno da uđe u NATO (Tabela 4.15.).

U istraživanje koje smo obavili 2001. godine, uključili smo i pitanja koja se tiču unutrašnje politike SRJ: rešavanje odnosa Srbije i Crne Gore i rešavanje statusa Kosova.

Što se tiče budućeg odnosa Srbije i Crne Gore, najzastupljeniji je stav kojim se podržava federacija (preko 37%), dok nešto više od 30% ispitanika zastupa mišljenje da je najbolje da Srbija i Crna Gora budu samostalne, suverene države.

Najveći procenat ispitanika (40%) smatra da je rešenje kosovskog pitanja u visokoj autonomiji Kosova, dok se izuzetno mali procenat opredeljuje za Republiku Kosovo ili Nezavisno Kosovo, što je u skladu sa očekivanjima. Ne mali broj ispitanika (preko 1/5) zastupa stav da Kosovo treba da bude u sklopu Srbije, makar i uz korišćenje sile. To se može povezati sa dugogodišnjim problemom u vezi sa Kosovom i sve ozbiljnjom krizom na jugu Srbije i u Makedoniji.

Potencijalna migracija je i dalje aktuelan problem, sa nešto drugačijim uzrocima i uslovima za odlazak-ostanak: zabrinjavajuća trećina mladih i obrazovanih ljudi spremna je da se iseli iz Jugoslavije, dok neznatno više planira da ostane u zemlji (Tabela 4.19.).

Većina ispitanih je putovala u inostranstvo više puta. Poražavajući mada ne i iznenađujući podatak je da 1/5 mladih obrazovanih urbanih ljudi nikada nije putovala van zemlje (Tabela 4.17.).

Optimizam je, ipak, većinska orijentacija kada je u pitanju percepcija budućnosti: 4/5 ispitanika očekuje više prilika za putovanja po svetu nego prethodnih godina, dok preostala petina veruje da će se putovati ređe nego do sada (Tabela 4.18.).

IZVORI INFORMACIJA O DRUGIM NARODIMA

Odgovori na pitanje: «Čime se najviše rukovodite prilikom prosuđivanja drugih naroda?».

	Frekvencije	Procenti
Lični kontakt	732	73%
Iskustvo drugih	542	54%
Mediji (novine, TV, Internet)	642	64%
Kultura - film, muzika, ostali vidovi umetnosti	863	86%

*Multipli odgovor, procenti se ne sabiraju do 100.

Tabela 4.1: Izvori informacija o drugim narodima

SOCIJALNA DISTANCA PREMA DRUGIM NARODIMA

	Aritmetička sredina socijalne distance
Amerikanci	1.57
Rusi	1.72
Englezi	1.67
Grci	1.26
Nemci	1.69
Italijani	1.01

Tabela 4.2: Prosečna socijalna distanca prema drugim narodima

PROCENA SLIČNOSTI SOPSTVENOG SA DRUGIM NARODIMA

	Aritmetička sredina procene sličnosti
Amerikanci	1.56
Rusi	3.38
Englezi	1.57
Grci	3.3
Nemci	1.65
Italijani	2.8

Tabela 4.3: Prosečna procena sličnosti sopstvenog sa drugim narodima

SPREMNOST ZA ODLAZAK U RAZLIČITE ZEMLJE

	Aritmetička sredina
Amerika	1.88
Rusija	1.22
Engleska	1.81
Grčka	1.98
Nemačka	1.78
Italija	2.34
Hrvatska	1.13
Slovenija	1.5

Tabela 4.5: Prosečna spremnost za odlazak

ANTICIPACIJA NEPRIJATNOSTI U RAZLIČITIM ZEMLJAMA

	Aritmetička sredina
Amerika	0.87
Rusija	0.38
Engleska	0.88
Grčka	0.38
Nemačka	0.88
Italija	0.46
Hrvatska	1.81
Slovenija	0.95

Tabela 4.6: Anticipacija neprijatnosti u različitim zemljama

PROCENA POLITIKE RAZLIČITIH ZEMALJA PREMA SRJ

	Aritmetička sredina
Amerika	2.1
Rusija	3.32
Engleska	2.25
Grčka	3.87
Nemačka	2.67
Italija	3.23

Tabela 4.7: Prosečna ocena politike navedenih zemalja prema našoj

POREĐENJE PO REGIONIMA

	Beograd	Vojvodina	Uža Srbija	Crna Gora
Amerikanci	1.45	2.28	1.36	2.21
Rusi	1.36	1.97	2.12	1.93
Englezi	1.43	2.4	1.61	2.38
Grci	1.1	1.43	1.34	1.62
Nemci	1.41	2.31	1.7	2.49
Italijani	0.8	1.56	0.93	1.8

Tabela 4.8: Socijalna distanca prema različitim narodima po regionima

	Beograd	Vojvodina	Uža Srbija	Crna Gora
Amerkanci	1.6	1.46	1.58	1.4
Rusi	3.43	3.54	3.24	3.48
Englezi	1.7	1.43	1.45	1.47
Grci	3.37	3.68	3.15	3.04
Nemci	1.7	1.7	1.6	1.55
Italijani	2.95	2.41	2.74	2.68

Tabela 4.9: Sličnost sopstvenog sa datim narodom po regionima

	Beograd	Vojvodina	Uža Srbija	Crna Gora
Amerika	1.86	1.49	2.07	1.68
Rusija	1.37	1.08	1.09	1.04
Engleska	1.95	1.31	1.83	1.54
Grčka	2.03	1.79	2.07	1.59
Nemačka	1.72	1.68	1.98	1.51
Italija	2.49	1.84	2.34	2.07
Hrvatska	1.24	0.88	1.01	1.17
Slovenija	1.54	1.21	1.56	1.39

Tabela 4.10: Spremnost za odlazak u različite zemlje po regionima

	Beograd	Vojvodina	Uža Srbija	Crna Gora
Amerika	0.89	1.1	0.8	0.79
Rusija	0.34	0.37	0.43	0.49
Engleska	0.95	0.97	0.85	0.52
Grčka	0.34	0.28	0.44	0.43
Nemačka	0.88	1.14	0.84	0.8
Italija	0.44	0.54	0.45	0.5
Hrvatska	1.78	1.75	1.98	1.46
Slovenija	0.93	0.88	1.05	0.71

Tabela 4.11: Anticipacija neprijatnosti u različitim zemljama po regionima

	Beograd	Vojvodina	Uža Srbija	Crna Gora
Amerika	2	2.2	2.25	2.02
Rusija	3.31	3.67	3.21	3.38
Engleska	2.14	2.45	2.36	2.21
Grčka	3.88	4.12	3.8	3.82
Nemačka	2.65	2.51	2.85	2.26
Italija	3.21	3.19	3.31	3.03

Tabela 4.12: Procena politike datih zemalja prema našoj, po regionima

STRAHOVI OD DOMINACIJE ZAPADNIH ZEMALJA

	Aritmetička sredina
Kulturna dominacija	4.8
Ekonomska dominacija	5.1
Politička dominacija	5.4
Vojna dominacija	5.4

Tabela 4.13: Prosečne vrednosti na subskalama skale tranzicionih strahova

PROCENA SARADNJE SA DRUGIM DRŽAVAMA

	Da	Ne
Amerika i zemlje zapadne Evrope	83.90%	16.10%
Balkanske zemlje i ex SFRJ republike	60.30%	39.70%
Rusija i Belorusija	19.30%	80.70%
Nijedna, SRJ treba da se osloni na sopstvene snage	6.60%	3.40%

Tabela 4.14: Izbor najperspektivnijeg partnera za saradnju (u %)

OBLICI SARADNJE SA ZAPADNIM ZEMLJAMA

	Procenat
Kulturno povezivanje	95.50%
Ekonomski savez	91.10%
Politički savez	62.70%
Vojni savez	21.10%
Nijedan oblik saradnje	4.10%

Tabela 4.15: Izbor najperspektivnijeg oblika saradnje (u %)

AKTUELNA POLITIČKA PITANJA

	Srbija	Crna Gora
Jedinstvena država	160	19
	17.56%	20.65%
Federacija	350	24
	38.42%	26.08%
Konfederacija	88	1
	9.65%	1.08%
Savez dve samostalne države	150	11
	16.46%	11.95%
Srbija i Crna Gora kao dve samostalne, suverene države	162	37
	17.78%	40.21%
TOTAL	911	92
	100%	100%

Tabela 4.16: Razlike u stavovima mladih u Srbiji i Crnoj Gori o budućem uređenju države

	Col %
Visoka autonomija u okviru Srbije	40%
Podela Kosova na dva dela	30%
Nasilni povratak pod okrilje Srbije	22%
Nezavisno Kosovo	5%
Republika Kosovo	3%
Total	100%

Tabela 4.16.a: Stav o najboljem rešenju statusa Kosova (u %)

FREKVENTNOST PUTOVANJA U INOSTRANSTVO I POTENCIJALNA MIGRACIJA

	Frekvencije	Procenti
Nikad	204	20.30%
Jednom	134	13.40%
2-5 puta	293	29.20%
Više od 5 puta	372	37.10%
Total	1003	100.00%

Tabela 4.17: Frekventnost putovanja u inostranstvo

	Frekvencije	Procenti
Imaćemo više prilike da putujemo	799	79.70%
Imaćemo manje prilike da putujemo	204	20.30%
Total	1003	100.00%

Tabela 4.18: Očekivanja u vezi sa putovanjima u inostranstvo

	Frekvencije	Procenti
Planiram odlazak u inostranstvo	306	30.50%
Nisam siguran	323	32.20%
Ne planiram odlazak u inostranstvo	374	37.30%
Total	1003	100.00%

Tabela 4.19: Planovi za odlazak u inostranstvo

KLJUČNI NALAZI

- Stepen ksenofobije na uzorku u celini je srazmerno nizak, a posmatrano po regionima nešto je više u Vojvodini i Crnoj Gori.
- Socijalna distanca je najviša prema Rusima i Englezima, a zatim prema Amerikanima, dok je prema Grcima, a posebno prema Italijanima, gotovo i nema.
- Kao najslbližnji narodi percipiraju se Grci, Rusi i Italijani.
- Italija i Grčka se opažaju kao najpoželjniji izbor za život i rad, dok se Hrvatska i

Slovenija ne opažaju ni kao mete turističkih poseta.

- Očekivanje neprijatnosti zbog nacionalne pripadnosti ispoljava se najviše u slučaju Hrvatske, zatim zapadnih zemalja, dok se u mediteranskim skoro uopšte ne očekuje.
- Procenjeno je da mediteranske zemlje vode nešto pozitivniju politiku prema SRJ nego SAD, Engleska i Nemačka, ali se ne opaža da bilo koja od ovih zemalja vodi izrazito negativnu politiku.
- Strahovi od dominacije zapadnih zemalja umereno su izraženi i to posebno u oblasti vojnog i političkog uticaja, a najslabije na polju kulture.
- Procenjuje se da je za SRJ najperspektivnije povezivanje sa SAD i zapadnom Evropom, zatim sa balkanskim zemljama i zemljama republikama bivše SFRJ, a na kraju sa Rusijom i Belorusijom.
- Skoro svi ispitanici smatraju da je prihvatljiva kulturna i ekonomska razmena sa Zapadom, više od polovine je za političku saradnju sa ovim zemljama, a čak petina podržava ulazak SRJ u NATO.
- Po pitanju regulisanja odnosa između Crne Gore i Srbije, u Srbiji dominiraju stavovi o federaciji i konfederaciji, dok čak 40% ispitanika u Crnoj Gori smatra da je najbolje da ove dve republike budu samostalne, suverene države.
- Većina ispitanika smatra da Kosovo treba da bude u sklopu Srbije, a više od petine se slaže da to treba ostvariti makar i silom.
- Većina mladih je više puta putovala u inostranstvo, ali čak petina nikada nije. 80% mladih je optimistično po pitanju budućih putovanja – očekuju da će u budućnosti imati znatno više prilika za to.
- Trećina obrazovanih mladih ljudi pokazala je spremnost za trajan odlazak iz zemlje.

LITERATURA

- Babović, M. Cvejić, S. Lazić, M. Vuletić, V. 1997. *Ajmo ajde svi u šetnju* (građanski i studentski protest 96/97). Beograd: Medija centar
- Bačević, Lj. 2001. *Srbi i Evropa*. Beograd: Centar za antiratnu akciju
- Bisenić, D. 1999. *NATO i Jugoslavija: od saveznika do neprijatelja*, u: Nova srpska politička misao, br.1. str. 111-121
- Golubović, Z. Kuzmanović, B. Vasović, M. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Filip Višnjić
- Isaković, Z. 1991. *Uvod u propagandu*. Beograd: ZUNS
- Kuzmanović, B. et.al. 1993. *Studentski protest 1992*. Beograd: Institut za psihologiju i Plato.
- Kuzmanović, B. 2001. *Etnička distanca u Crnoj Gori*, u: Đukanović, B. Kuzmanović, B. Lazić, M. Besić, M. *Nacija i država* (istraživanje nacionalne svijesti stanovništva o državi u Crnoj Gori). Podgorica: CID i SoCEN
- Jilek, M. 1990. *Deca krize*. Beograd: Institut društvenih nauka i Centar za politikološka

istraživanja i javno mnjenje.

Miles, R. 1989. *Racism and xenophobia*. London: Routledge

Mitev, P. 1998. *Discriminatory attitudes*, u: Jakšić, B. (prir.) Interkulturalnost versus rasizam i ksenofobija. Beograd: Forum za etničke odnose

Pantić, D. (redaktor) 1996. *Socijalni konflikti u zemljama tranzicije*: zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Moskvi 14-16. maja 1996. Beograd: IDN, Centar za sociološka istraživanja

Rot, N. 1994. *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Rot, N. Havelka, N. 1973. *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka

SMMRI, istraživanje Spremnost građana za ulazak u Evropsku Uniju, Maj 2002.

Teokarević, J. 1998. *Media and xenophobia*, u: Jakšić, B. (prir.) Interkulturalnost versus rasizam i ksenofobija. Beograd: Forum za etničke odnose

Van Dijk, T. 1993. *Elite discourse and xenophobia*. New York: SAGE Publication

Šta dalje?

Prezentovana istraživanja eksplicitno pokazuju da je potrebno još mnogo rada na podizanju nivoa tolerantnosti mladih ljudi. Mi želimo da pomognemo da mladi, najrazličitijih biografija, stepena obrazovanja, interesovanja, imovinskog stanja, mjesta življenja, uvide da različitost ne predstavlja prijetnju.

Projekat je omogućio da predstavnice i predstavnici tri organizacije zainteresovane za iste probleme stvore i učvrste saradnju. U narednom periodu planiramo implementaciju više zajedničkih projekata.

Nadamo se da će publikacija poslužiti svim zainteresovanim osobama i organizacijama kao izvor informacija i osnova budućih inicijativa.

Donator

Program **Istok-Istok: Partnerstvo bez granica** (East – East: Partnership Beyond Borders) implementiraju fondacije koje čine mrežu Soros fondacija/Instituta za otvoreno društvo u Centralnoj i Istočnoj Evropi, Turskoj, Centralnoj Aziji i Mongoliji, zajedno sa institucionalnim partnerima u Sloveniji, Hrvatskoj i Rusiji.

Programom se nastoji pružiti podrška inicijativama koje podržavaju i snaže razvoj i širenje otvorenog društva, kroz saradnju organizacija civilnog društva iz raznih zemalja, odnosno „bez granica.“ Zadatak ovog programa jeste podrška regionalnim inicijativama koje za cilj imaju razmjenu ideja, stručnih iskustava i znanja, te promovisanje praktičnog djelovanja koje se zasniva na umrežavanju informacija i znanja bez obzira na granice.

“Istok-Istok: Partnerstvo bez granica” je operativni program u okviru kojeg se dodjeljuje finansijska podrška činiocima građanskog društva i organizacijama koje nastoje da ostvare saradnju bez obzira na granice, u cilju:

- razvijanja i jačanja resursa i stručnih znanja,
- razmjene primjera najbolje prakse i stečenih iskustava - kako onih uspješnih tako i neuspješnih - u transformisanju društva,
- saradnje na izradi inovativnih rješenja za zajedničke izazove, te
- mobilizovanja saveza i formiranja i/ili jačanja međunarodnih koalicija za javno zastupanje.

Tolerant Youth

Inicijativa, nazvana Tolerantna omladina, okupila je ljude čiji je rad prvenstveno upućen na probleme mladih, posebno u okvirima ljudskih prava i religijske tolerancije. Inicijativa teži da obezbedi prostor i vreme u kojima bi mladi ljudi mogli da razmene ideje, vrednosti i iskustva kako bi unapredili religijsku i etničku toleranciju.

Tri organizacije učesnice – Omladinski kulturni centar Juventas (Crna Gora), Inicijativa mladih za ljudska prava (Srbija) i Zašto ne? (Bosna i Hercegovina) – saradivale su na konferenciji, istraživanju među-etničke tolerancije u regiji, i ponovnom okupljanju nakon obavljenog istraživanja. Projekat finansira Institut za otvoreno društvo, u okviru programa East East – Partnership Beyond Borders.

U okviru inicijative održana je konferencija na Cetinju, sakupljena su relevantna istraživanja nivoa tolerancije mladih u Crnoj Gori, Srbiji, i Bosni i Hercegovini u publikaciji Stvoriti «prostor između» – izvan i nakon granica, i održan je sastanak na kome su napravljeni planovi za buduću saradnju.

Publikacija koja je pred vama predstavlja rezultat 'istraživanja o istraživanjima'. Želeli smo da sociološka, psihološka i statistička istraživanja, ne samo nivoa tolerancije, već i etničke/nacionalne/religijske distance kod mladih učinimo još dostupnijim publici, drugim nevladinim organizacijama, i da ponudimo okvir za brže i bolje informisano prepoznavanje i artikulisanje problema mladih ljudi.

Ispitivanja identitetskih distanci na nivou opšte populacije postoje, iako ne u značajnom broju. Ispitivanja identitetskih distanci kod mladih osoba ima zaista jako, jako malo. Gotovo sva do kojih smo mogli da dođemo su pred vama.

U publikaciji se nalaze:

- istraživanje koje su profesor Veselin Pavićević i Daliborka Uljarević uradili 2001. godine, o vrednosnim orijentacijama i spremnosti na društveni aktivizam studentske populacije u Crnoj Gori, koje je objavio Nansen dijalog Centar.

- ispitivanje vrednosnih orijentacija i etničke distance opšte populacije u Crnoj Gori koje su u okviru Centra za demokratiju i ljudska prava – CEDEM – Miloš Bešić i Veselin Pavićević sproveli 2004. godine. Podaci o vrednosnim orijentacijama i stepenu etničke distance koji mladi ljudi osećaju su izdvojeni u okviru rada.

- ispitivanje Omladinske mreže "Živeti zajedno" o osetljivosti na različitosti srednjoškolaca iz osam gradova u Srbiji, koje pokazuje kako se mladi odnose prema drugim nacionalnostima, prema različitosti u sopstvenoj svakodnevici i na državnom nivou;

- Prenosimo i istraživanje stavova mladih u Srbiji i Crnoj Gori koje su 2001. godine obavili Hana David, Iris Ivanović, Biljana Jokić i Jelena Savić, i koje je objavljeno u okviru Centra za antiratnu akciju (današnji Centar za mir i razvoj demokratije). Autorke i autori su ispitivali ksenofobiju mladih kao i percepciju svoje i susednih zemalja.

- ispitivanje etničkih stereotipa mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Sarajevu i Banjaluci, koje je obavio Vladimir Turjačanin sa Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci;

- u okviru projekta Etnički, državni i evropski identitet građana u Bosni i Hercegovini, Đorđe Čekrlija je ispitivao mlade uzrasta 14-30 godina, pokušavajući da uvidi u kakvom su odnosu etnički, državni i evropski identitet mladih građana BiH.

Prezentovana istraživanja eksplicitno pokazuju da je potrebno još mnogo rada na podizanju nivoa tolerantnosti mladih ljudi. Mi želimo da pomognemo da mladi, najrazličitijih biografija, stepena obrazovanja, interesovanja, imovinskog stanja, mesta življenja, uvide da različitost ne predstavlja pretnju.

Projekat je omogućio da predstavnice i predstavnici tri organizacije zainteresovane za iste probleme stvore i učvrste saradnju. U narednom periodu planiramo implementaciju više zajedničkih projekata.

Nadamo se da će publikacija poslužiti svim zainteresovanim osobama i organizacijama kao izvor informacija i osnova budućih inicijativa.

The initiative Tolerant Youth gathered people whose work primarily addresses problems of youth, specifically in the area of human rights and religious tolerance. The initiative produces space and time where young people could exchange ideas, values and experiences, in order to improve religious and ethnic tolerance.

Three involved organizations - Youth Cultural Centre Juventas (Montenegro), Youth Initiative for Human Rights (Serbia) and Why not? (Bosnia and Herzegovina) – jointly made conference, research about the level of ethnic tolerance in the region, and repeated meeting after the research. The project is funded by Institute for Open Society, as the part of a program East East – Partnership Beyond Borders.

The initiative included the organization of the conference on Cetinje; collecting relevant researches of the level of tolerance of young people in Montenegro, Serbia and Bosnia and Herzegovina which is published under the title Creating the “space in between” – beyond and after borders; organization of the working meeting for producing plans for the next year.

The publication is a result of a ‘research of researches’. We wanted to make sociological, psychological and statistical studies of tolerance level and ethnic/national/religious distance among young people more accessible for wider audience and other non-governmental organizations. We also wanted to offer a frame for more prepared and better informed recognition and articulation of youth problems.

There are studies of identity-based distances of general population, even though in small number. There are very, very few researches of identity-based distances of young people, and almost all we could find are presented here.

The publication presents:

- research, authored by professor Veselin Pavićević and Daliborka Uljarević, about value orientations and preparedness for social activism among students in Montenegro, made in 2001 and published by Nansen dialogue Center;
- study of value orientations and ethnic distance of general population in Montenegro, created by Miloš Bešić and Veselin Pavićević for Center for Democracy and Human Rights – CEDEM – in 2004. Data regarding value orientations and degree of ethnic distance young people feel are emphasized in the paper;
- research of Youth Network “Living together” about sensitivity for differences of high school pupils in eight towns in Serbia, which demonstrates how young people relate to other nationalities, to difference in everyday-life and on the state level;
- research of attitudes of youth in Serbia and Montenegro, made by Hana David, Iris Ivanović, Biljana Jokić i Jelena Savić in 2001, and published by Center for Anti-war Action (now Center for Peace and Democracy Development). Authors studied xenophobia of young people and their perception of their own and neighboring countries;
- study of ethnic stereotypes of young people which perceive their nationality as Bosnian or Serbian, authored by Vladimir Turjačanin from the Department for Psy-

chology, Faculty of Philosophy in Banja Luka;

- as the part of the project Ethnic, state and European identity of Bosnia and Herzegovina citizens, Đorđe Čekrlija studied young people aged 14-30, in order to understand relations they made among their ethnic, state and European identity.

Presented researches explicitly show that a lot of work is still needed for improving the tolerance level of young people. We want to assist young people with diverse biographies, education degrees, interests, financial statuses and living places to understand that difference is not a threat.

The project enabled members of three organization interested in same issues to start and develop cooperation. We prepare to implement several joint projects in the upcoming period.

We hope that the publication will serve as a source of information and basis for future initiatives for all interested persons and organizations.

Hvala...

Svi prenešeni radovi su originalno objavljeni u različitim časopisima, zbornicima i publikacijama, i mi se zahvaljujemo svim nosiocima prava na dozvoli da preštamujemo radove.

- Bešić, Miloš. Pavićević, Veselin. 2004. *Etnička distanca u Crnoj Gori*. Podgorica: Centar za demokratiju i ljudska prava

- Pavićević, Veselin. Uljarević, Daliborka. 2001. *Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Univerziteta Crne Gore*. Podgorica: Nansen Dialogue Center, 11-37

- Turjačanin, Vladimir. 2004. *Etnički stereotipi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*, u: Psihologija, Vol. 37 (3). 357-374

- Čekrlija, Đorđe. 2005. *Etnički, državni i evropski identitet i njihovi međuodnosi kod građana u BiH*, u: Čekrlija, Đorđe. Turjačanin, Vladimir (ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka, 17-25

- *Osetljivost mladih na različitosti*, adresa:

<http://www.karaburma.info/akcija/biblioteka/drustvo/razlicitosti.pdf>

- David, Hana. Ivanović, Iris. Jokić, Biljana. Savić, Jelena. 2002. *Stavovi mladih iz Srbije i Crne Gore prema drugim narodima i državama*. Beograd: Centar za antiratnu akciju, 49-85

Sadržaj

Projekat	3
Učesnici projekta	9
Omladinski kulturni centar Juventas	11
Inicijativa mladih za ljudska prava	13
Udruženje građana "Zašto ne"	15
Publikacija	17
Istraživanje nivoa tolerancije mladih u Crnoj Gori	21
Etnička distanca u Crnoj Gori	23
Vrijednosne orijentacije i nivoi društvenog aktivizma studenata Univerziteta Crne Gore	33
Istraživanje nivoa tolerancije mladih u BiH	61
Etnički, državni i evropski identitet i njihov međusobni odnos kod građana Bosne i Hercegovine	63
Etnički stereotipi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u BiH	71
Što dalje?	109
Donator	113
Tolerant Youth	117
Hvala	123
Sadržaj	127

CIP - каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетинје

316.647.5-053.81(497.15) (045)

316.647.5-053.81(497.16) (045)

316.647.5-053.81(497.11) (045)

TOLERANT Youth : stvoriti prostor između :
izvan i nakon granica : izbor istraživanja
tolerantnosti mladih u Bosni i Hercegovini, Crnoj
Gori i Srbiji / (urednik Čarna Brković). -
Podgorica : Omladinski kulturni centar Juventas,
2007 ((Podgorica) : Studio Mouse). - 120 str. :
graf. prikazi ; 25 cm

Tiraž 500.

ISBN 978-9940-9089-0-4

а) Толеранција - Млади - Боцна и Херцеговина -
Црна Гора - Србија - Истраживања
COBISS.CG-ID 12142096

